2010 APR 06

SZTE Egyetemi Könyvtár SZEGED 2

F 555

tiszatáj

64. ÉVFOLYAM

Ágh István, Karácsonyi Zsolt, Kiss Anna, Térey János, Vecsernyés Imre, Villányi László verse

Esterházy Péter, Grecsó Krisztián, Sándor Iván prózája

Márai Sándorra emlékezünk (Bod Péter, Cserjés Katalin, Fried István írása)

Szutor Gabriella alkotásai

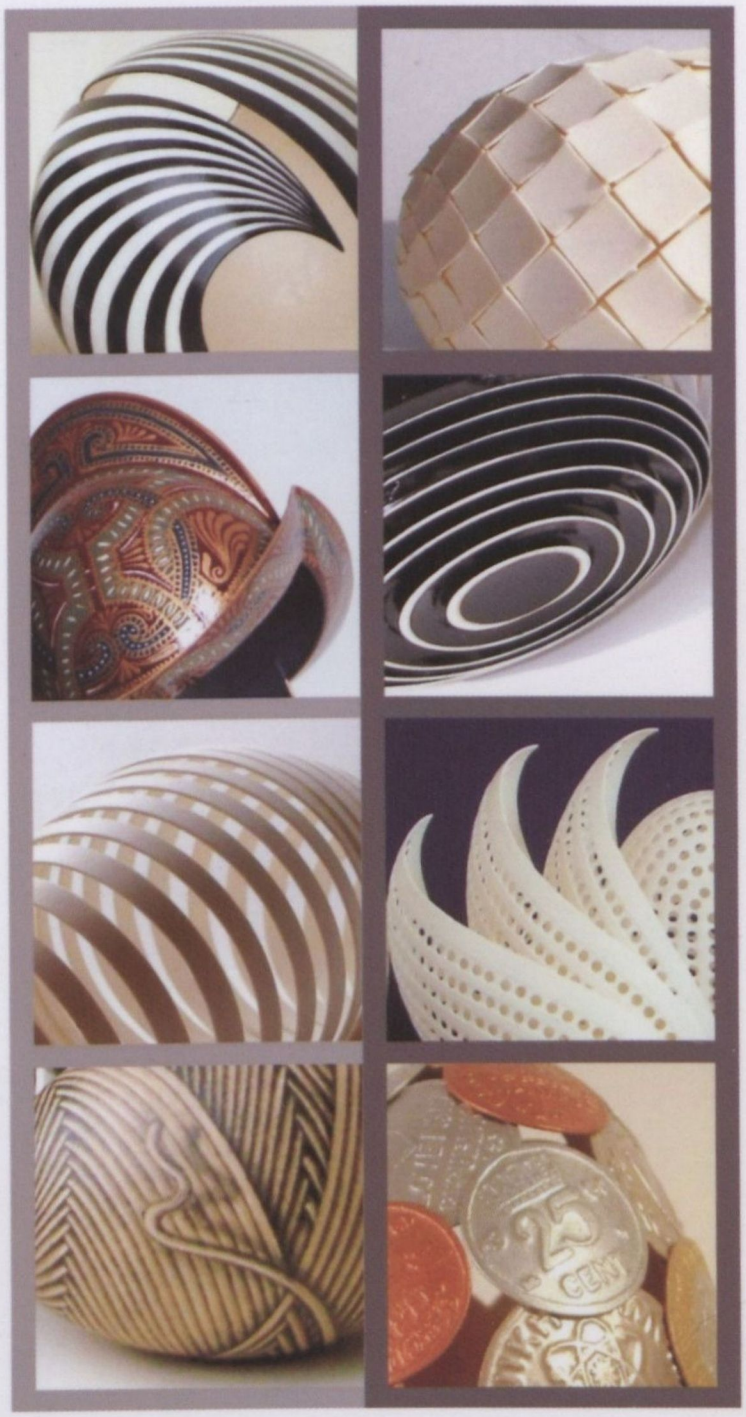

4

2010. április

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

Szerkesztő:
HÁSZ RÓBERT

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(művészeti szerkesztő)

DOMÁNYHÁZI EDIT
(nyelvi lektor)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

---

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a József Attila Alapítvány ,
a Nemzeti Kulturális Alap és
a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával.

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány.
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.
A lapot nyomja: Garmond 2000 Kft., Szeged.
Felelős vezető: Kinyik Erika.

maszre

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Internet: **www.tiszataj.hu** e-mail: **tiszataj@tiszataj.hu**

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 421-549. Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303-3440
További információ: 06 80/444-444
Egyes szám ára: 500 forint.
Előfizetési díj: negyedévre 1200, fél évre 2400, egész évre 4800 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXIV. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

2010. ÁPRILIS

ESTERHÁZY PÉTER: Esti Kornél életei 3

TÉREY JÁNOS: Hungarian Celebrities 9

GRECSÓ KRISZTIÁN: Mellettem elférsz 28

KISS ANNA: Gyolcs száll 33

ÁGH ISTVÁN: Reneszánsz; Barokk; Rokokó 36

KARÁCSONYI ZSOLT: Élet; Teremtés után; A táncos 39

VILLÁNYI LÁSZLÓ: nyakában ülök; teniszezni biciklizik; gyere játszani; hajtottam föl 41

VECSERNYÉS IMRE: Fészek; Pohár; Kőrösér 44

SÁNDOR IVÁN: Tájékozódási ösztönünket magunkban hordjuk (Eösi János és Pauló találkozása) 47

TARJÁN TAMÁS: Horgony nélkül (Sándor Iván: Az Argoliszi-öböl) 56

TANULMÁNY

FRIED ISTVÁN: Napló, útleírás, önéletrajz 62

KRITIKA

BOD PÉTER: Mindenkire vár egy Újvilág (Márai Sándor: A teljes Napló 1952–1953) 79

CSERJÉS KATALIN: Miklosovits László Márai-könyve (Gondolatfűzés képről, szövegről s összefonódásaikról) ... 83

GÖMÖRI GYÖRGY: A közelítő halál árnyékában (Sulyok Vince: Vérezni kezd a tenger) 86

BÁLINT PÉTER: Villányi László Requiem-jéről (Villányi László: mondja édesanyám) 90

KOVÁCS KRISZTINA: A kutatás útjai, a kultusz új lehetőségei (Tanulmánykötet Radnóti centenáriumára) 94

OLASZ SÁNDOR: Irodalom a határon (Italo Svevo regényei az Osztrák–Magyar Monarchia szellemi életében. Wenner Éva monográfiája) 98

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

SZUTOR GABRIELLA alkotásai a címlapon, a 8., 32., 38., 43., 55., 78. és a 89. oldalon.

ESTERHÁZY PÉTER

Esti Kornél életei

•

KIT
(retró)

Egyszer csak, akár egy világszép hercegkisasszony vagy valaki más mesehős, béka, Mátyás király, Fanyüvő, odatoppant Esti elé a kérdés: Kit érdekel az irodalom? De most komolyan, semmi ironikus bújócska. A lánya tette föl a kérdést. Magányosan, vacogtató szélben állva a szirten, a hősiesség hiányának a hősiességével, ám örök játékosként és botrányként, valahogy ilyennek láttam Esti Kornélt. Aki azonban – említettem – belebonyolódott ebbe a család-projektbe, vége lett a vacogtató szélnek, vége a szirtnek, illetve minden más satírozást kapott. Ilyen az élet, gondolta Esti, illetve nem gondolt semmit, ilyen az élet. A komolysággal, tűnődött Esti komolyan, az a gond, hogy egyre nehezebb elválasztani a komolykodástól. A lánya rávillantotta okos tekintetét, Papa, mindenki Aradszky Laci.

Hallgatlak, karolt Estibe a hercegkisasszony, a béka, Mátyás, Fanyüvő. Esti belekezdett, a kérdés – kit érdekel? – attól tart, nem azt jelenti, hogy soroljuk föl taxatíve, ténylegesen kit, kiket, Kovács István, Kovács Istvánné, ifjabb Kovács István. Sokkal inkább, hogy ki a... bánatot érdekel ez egyáltalán, tehát hogy létezik-e legalább egy ember, akit. Idősebb Kovács István, nyilván. Azt állítani, hogy őt, Estit, érdekli az irodalom, az túlzás és sértő volna. Sok mindent csinál vele az irodalom, és ő is ővele, no details, de érdeklődni nem érdeklődnek egymás iránt. Olyan volna ez, mintha azt mondaná, rokonszenvezik a szerelmével. Vagy a mamájával. Anyád, avva' rokonszenvezzé'!

Szóval az érdeklődés az nagyon-nagyon kevés volna. Mintha az élete iránt csupán érdeklődnék. (Van egyébként ilyen túlélési stratégia, de nem az övé.) Merthogy ő, Esti, már nem bírja az irodalmat meg az életét különszálazni. Részint mert így, ebben telnek konkrétan a napjai, magyarán az íróasztalnál, részint meg mert az életét az épp csinálandó irodalom, irodalma anyagának tekinti, amit ugyan úriember nem tesz, de hát vagy-vagy.

---

* Születésnapján köszöntjük a 60 éves Esterházy Pétert könyvhétre megjelenő kötetének részletével.

A nagypapával álmodtam, mesélte múltkor Esti másik lánya, nem az aradszkys, Esti apjával, és darabról darabra elmondta, hogy az milyen ruhában volt. – Gondoltam örülsz neki. Meg így hihetőbb is, a ruhával. – Esti örült az álomnak, úgy beszélt a lánya, mintha az apja, Estié, nem halt volna meg, pedig meghalt. – Az az érzésem, holnap is fogok vele álmodni, valahogy úgy nézett rám. Így sose nézett. Akarod, hogy megkérdezzek tőle valamit?

Olyan volt (megint), mint a mesében, hogy lehet három kívánsága. Ettől elsőre megijedt, a felelősségtől, de aztán szégyenkezve és rosszkedvűen azt mondta neki, miközben nem nézett rá, hogy azt kérdezze meg, szerette-e őt. A fiát. Ezt. Ettől persze azonnal kíméletlenül meghatódott, kifordult a szobájából, oldalt még látta, ahogy a lánya kedvetlenül legyint, és bemenekült a fürdőszobába.

Belenézvén a tükörbe s látván azt a vörös, pacsmagos arcú röhejes férfit, azonnal, mit azonnal! üstöllést az jutott az eszébe, az a megnyugtató léhaság, hogy ezt a képet még majd valahol jól föl lehet használni. És ez nem azt jelenti, hogy ő végig kívül maradt volna valamin, nem, itt minden valóságos: valóságos a fájdalma, a könnye, az önsajnálata, a nevetségessége, és valóságos ez a fürkésző és meglehetősen hideg pillantás is. Állva így a tükör előtt, kint is, bent is, mit érdekelné őt az irodalom maga?

Belátja, eddig nem sokat mondott a föltett kérdésről, csupán annyit, hogy ő, Esti Kornél: író; amit éppenséggel lehet máshonnét is tudni. De volna ő olvasó is, és akkor mért, mért érdekelné az irodalom? Mire jó egy Stendhal?

Megmondja.

Először is azonnal bevallja, ebben a váratlan és indokolatlan, a lánya által rákényszerített, új komolyságban, hogy őt érdekli a... hát, hogy is kéne ezt mondani, minden érdekli, vagyis érdekli a világ. Bizony kérem: mint olyan. Hogy mi is ez. Vagy hogy az elébb elsinkófált, elbánatozott szóval éljen – mert itt élned s halnod kell –: mi a fasz is ez. Meg hogy hogyan. És igyekszik ezt a kíváncsiságát kielégíteni. Részint nézdegél, részint meghallgatja, hogy mások mit tartanak efelől. Többféleképpen lehet erről a micsodáról beszélni, mondjuk, a vallás, a tudomány és a művészet nyelvén. Ezek mindegyike érdekli, és egyik nem helyettesíthető a másikkal. Így foglalná össze a helyzetet. Tehát ugyanazért olvas irodalmat, amiért imádkozik vagy káromolja az Urat vagy kussol vagy parciálisan derivál. („Ön tehát szabadidejében imitt-amott parciálisan derivál?" „Ó, csak metaforikusan, te kis golyhó.")

Mindezekkel tehát most azt mondotta, hogy az irodalom a megismerés egy formája, mely forma egyedi, hasonlíthatatlan, örök stb. csak hogy világos legyen.

Ám hiába volna mindez ilyen szépen és fontosan, ha az ember un parciálisan deriválni, akkor nem fog, hacsak nem kényszerítik, parciálisan deriválni. Vagyishogy világ ide, megismerés oda, ez főleg élvezet. Szeret, ő, Esti, szeret micso-

dázni, olvasni. Vagyis őt tehát kipipálhatjuk, őt tényleg érdekli az irodalom. Még valaki, volna még valaki? (Eltekintve attól, hogy tudván tudjuk, hogy van.)

Nem szeretne abba a gyanúba kerülni, hogy ő itten furmányosan bárkit is rá akarna venni az olvasásra, noha ez neki elemi érdeke volna.

És még volna valami. Az irodalom a tudáson és az élvezeten túl, ő úgy véli, ezektől egyébként nem függetlenül, a személyes szabadság kérdéséhez is hozzászól. Konkrétan arra gondol, hogy azért mert elolvastam egy Stendhalt, egyszer majd valamikor másképpen fogok (vagy fogtam) szólni egy nőhöz és/vagy egy férfihoz és/vagy egy pulihoz, aki azután ezért és csakis ezért, emiatt a Stendhalból eredeztethető másságom miatt könnyes szemmel rám tekint, s azt mondja, amitől megremeg a szívem, hogy: – Vauuu, vauuuu.

Aztán akkor most már csak azt kéne tudnia, hogy mi az irodalom.

Már nem volt ott senki, se Mátyás se Fanyüvő. Isten véled, édes Piroskám, fütyörészte Esti, és nem szívesen gondolt arra, hogy ez a Piroska lenne az élete.

Mi

(retró)

Egy ízben Esti Kornél bazi nagy irodalmi díjat kapott. Magára öltötte ibolyaszerénységét (csak mert slankít) és a kissé kényelmetlen, merev, de elegáns, barátjától e célra évtizedekkel korábban ajándékba kapott díjátvevő cipőjét, nagy levegőt vett, és így szólt: Tisztelt Hölgyeim és Uraim. Most kis levegőt vett. Tíz évvel ezelőtt nem mondtam volna, de most mondom: egyre kevésbé szeretek nyilvánosan értelmes ember módjára beszélni, értelmiségiként megnyilvánulni. Ha nincs rendje a beszédnek, ha nincs rendje a szavaknak, mert nincs rendje a fogalmaknak, ha mint egy üres térben állnánk, ahol nincs mihez viszonyítani, vagy csupán esetlegesen, akkor az ilyen beszédre óhatatlanul ráragad valami önkéntelen önös nagyképűség, kicsi gőg, de leginkább fontoskodás. Valahogy eltűnik az objektum a megszólaló szubjektumban. Hogy úgy mondjam. Persze van, amikor beszélni kell, például, ha baj van, és igent kell mondani és nemet kell mondani, akkor is, ha ez a komolyság komolykodásnak tetszik.

De ha nincsen baj, s a baj csak elvétve jelentkezik egy nagy irodalmi díj ábrázatában, akkor jobban bízom a regényhősökben. Már túljártam életem felén, amikor egy szeles tavaszi napon eszembe jutott, nem, javítás, összefutottam Esti Kornéllal. Édes öregem, közölte azonnal vigyorogva, megkínáltak egy bazi nagy irodalmi díjjal.

Bazival?, kérdeztem gyanakodva. Általában én szoktam kapni a díjakat.

Ühüm, mondotta, és fülig szaladt a szája. Öt egység. És lelkesen még hozzátette: Bruttó, kedvesem, bruhuttohó!

Kis csönd lett, noha úgy éreztem, összekutyulja a bruttót és a nettót. Dehogy kutyulom, csak azt mond meg, melyik a nagyobb. Egy jó irodalmi díj az fontos, révedeztem. Ezért nehéz gründolni. Tekintély, pénz, szerencse... Fontos annak, aki adja, és fontos annak, aki kapja. Egy díj, amelynek presztízse van, az jót tesz mindenkinek, az egész irodalomnak... az még az olvasónak is fontos.

És beszédet is fogok tartani!, ragyogott. Jesszusom, szögeztem le, és az üres Ég felé fordítottam a tekintetemet. El tudom képzelni! Valami őszinteségi roham, mi?! Már megint tíz másodperc szótlan, őszinte örülés, mi?! [Tíz másodperc szótlan, őszinte örülés.] És egyébként is! Díjat kapni ebben az országban?! Amelyik azt állítja magáról, hogy van benne becsület, holott egészen nyilvánvalóan nincs benne becsület, helyesebben soha még csak becsülethez hasonló ez meg az se volt benne. Nemcsak félelmetes, nemcsak megfélemlítő, de nevetséges világ is...

Hát akkor nevess, morogta Esti közönyösen.

Hanem hogy itt élünk, egy ilyen nemcsak félelmetes, megfélemlítő, de nevetséges világban, ebben a kétségkívül félelmetes, megfélemlítő és nevetséges országban, ebben a legnevetségesebb és legfélelmetesebb hazában, ahol sosem szabad az igazságot kimondani, senkinek és semmiről, mert ebben az országban csak a hazugság visz előre bármit, a hazugság a tömérdek leplezéssel és cirkalmazással és torzítással és megfélemlítéssel...

Ne krenkold magad, api. Egyébként se állami díj.

Az jó, suttogtam. Demokráciában az történik meg, amit megteszünk. Ha megtesszük, megtörténik, ha nem tesszük meg, nem történik meg. Diktatúrában gyerek marad az ember, megúszni akar és túlélni. Itt meg felnőttként kell viselkedni, szabad, felelős lényként. Nemcsak az állam van és a kiszolgáltatott egyén, hanem létezik a társadalom. Egy ilyen díj éppen a társadalom jelenlétét jelzi és erősíti, annak önállóságáról szól, azt a teret finomítja, melyben a civil megszólalás mégiscsak természetes. Polgár, bököm ki hangosan. Talán valami Márai-idézetet is mondhatnál. Szegény Márai. Tíz éve Bibó-idézeteket zsolozsmáztak, most meg Márai-idézeteket zsolozsmáznak, ahogy csillag megy az égen.

A barátom picit megvonta a vállát, alig, csak mintha Rózsa Sándor a szemöldökét össze. Megint kis csönd lett.

Hát akkor miről akarsz beszélni?, faggatóztam. Úgy hajolt komolyan a fülemhez, mintha megcsókolta volna. Vagy meg is csókolta. És akkor mondott valamit. Rémülten hőköltem hátra. Volt akkoriban egy titkom. Cipeltem ide-oda. Ha belenéztem a tükörbe, néztem az arcom, és nem tudtam, kiről van szó.

Ne! Ne! Nagyon szépen kérlek, azt ne. Azt nem lehet.

Édes öregem, ne félj te semmitől. Ha van szó, azt mondani kell.

Hogy én nem félek – dehogynem –, csak ez most nem volna aktuális, illetve hogy most még ne, hogy kérnék még egy kis haladékot, nem sokat, egy kicsit csak, tényleg kevéssel is beérném... Szomorúan könyörögtem.

Megőrültél?, nézett rám döbbenten s viszolyogva. Úgy beszélsz velem, mintha én volnék a Halál, a Halál maga... Mondhatom, szép kis barát vagy... Igazán köszönöm, kész őrület, mondhatom, köszönöm szépen! Persze már eddig is vett levegőt, de itt, az utolsó köszönöm szépen előtt, bizonyosan.

Köszönöm szépen.

És óvatosan, egyik lábunkat, miként a cirkuszi lovak, előbbre tolva, ahogy azt a porckorongsérv-használatiutasítás előírja, meghajoltunk. Mi is?, talán még leginkább ezek a cirkuszi lovak lettek Esti élete. Meg még valahogy az a fényes, könnyű porckorongsérv.

KIVEL
(retró)

Estinek, ahogy régebben mondták, volt egy regénye az olvasással. Olvasásszeretkezés. Akkor tehát kivel, mikor, hol?

Mindegy mikor, napfelkeltekor, napnyugtakor, holdfelkeltekor, holdnyugtakor, amikor leesik az első hó, megjelenik az első fecske, kedden, szerdán, fél kettőkor, fél háromkor, fél négykor, karácsonykor, húsvétkor, Nagyboldogasszony napján, Jézus mennybemenetelekor, 1969. augusztus 3-án, szilveszterkor, szüretkor, csillaghulláskor, amikor kitört az 1956-os forradalom, amikor az oroszok bevonultak Prágába, a lengyelek Lengyelországba, az amerikaiak Kuvaitba, amikor az oroszok kivonultak Kabulból, Budapestről, Prágából, Varsóból, Kijevből etc., amikor bombáztuk Újvidéket, amikor megjött az első vérzésem, a második, a harmadik, amikor az öcsém gólt rúgott a németeknek, amikor apai nagyapám meghalt, amikor apai nagyanyám meghalt, amikor anyai nagyanyám meghalt, amikor anyám meghalt, amikor apám meghalt, amikor én meg fogok halni, a halál pillanatában, amikor a lányom született, a fiam, megint egy lányom, megint egy fiam, amikor az unokám született, pacalfőzés közben, amikor anyád ránk nyitotta az ajtót, Wellington-bélszín sütése közben (véresen! véresen!), mindegy hol, hogyan, ülve, állva, fekve, sétálva, futva, rohanva, repülve, úszva, hason fekve, oldalt fekve, háton fekve, kézen állva („möge doch jemand helfen”), guggolva, négykézláb, meztelenül, frakkban, cilinderben, futballcipőben, papucsban, melltartóban, lódenkabátban, a párizsi metrón, egy bécsi villamoson (Rennweg!), a berlini S-Bahnon, egy londoni busz első emeletén, robbanás előtt, robbanás alatt, robbanás után (robbanás helyett: be szép gondolat!), ágyban, rekamién, szófán, matrac-sírban, asztalon, széken, fülesfotelban, padlón, plafonon, pincében, padláson, frizsiderben, gulyáslevesben, józanul, alkoholos befolyásoltság alatt, jókedvűen, rosszkedvűen, kedvetlenül, Peruban, Japánban, Hoyoswerdában, mindegy kivel, klasszikussal, kortárssal, sikeressel, sikertelennel, ismeretlennel, félig ismerőssel, negyed ismerőssel, nyolcad, tizenhatod, harmincketted, 2 ad n, nagy-

gyal, kicsivel, szőkével, barnával, feketével, sárgával, nővel, férfival, between (önismétlés), fiatallal (majdnem gyerek!), öreggel (folyik a nyála), magassal (Kosztolányi), puhával (Ödön von Horvath), nagyseggűvel (Balzac), hagymagerezdseggűvel (Joyce), és da capo, napfelkeltekor –

Ez az affér, ez a da capo (volt, lesz, lett) Esti élete.

TÉREY JÁNOS

Hungarian Celebrities

•

„Valahol valamilyen nagykövet
(Özvegy, és három gyermek édesanyja;
Vagy nőtlen, szörnyen disztingvált fiú)
Hívást kap, hosszú útra készülődik,
S onnantól kezdve úgysincsen menekvés,
Mert egyszer a színem elé kerül.
Már sejtem, hogy kilőtték a rakétát:
Belém csapódik, elkerülhetetlen!
Meghallgatta a külügyi bizottság;
Ma teszi le a hivatali esküt
Saját külügyminisztere előtt;
Hetek múlva Pesten landol a gépe;
Gyors hozzájárulást kér, s hogyha áldást
Nyert apparátusunktól, fönt a Várban
Átadja a megbízólevelét
Köztársaságunk Elnökének. És tószt!
Jöjjön, én sosem mondom, hogy ne jöjjön”,
Gondolja Mátrai az irodában.
Megint hétfő és minisztérium.
„Vágtáznak ügyvivők és konzulok,
Államfők és kormányfők kelnek útra,
Szenátorok és pénzügyi guruk
A diplomatafeleségeikkel,
Mint vad meteorok, pontos rakéták!...
Egy csúcs, egy informális értekezlet,
Éjfélig nyúló munkavacsorák!
Még hány fő fogja kijelenteni,
Hogy kitűnőek a kétoldalú
Kapcsolataink?”, suttog Mátrai.
„Hány éve űzöm a meddő ipart.”

---

* *Részlet a* Protokoll *című verses elbeszélésből*

Csütörtök este elhúzott vidékre.
Tornácos ház, Rádlertől kapta kölcsön,
Paraszthajlék a savanyúvizeknél:
Igénytelen, mégis mindentudó.
Tömött és búbos nádfedele volt,
Lejtőn állt, terasza a völgyre nézett,
S a hátsó frontja domboldalba süppedt.
A kútgyűrű előtt egy hímoroszlán
Alakú sziklarög terpeszkedett. Fű
Nőtt a kvarchomokkő réseiben;
Az út szélén szederbokrok, a gyep
Mentén szúrós szag: muskátliözön.
A Káli-medence ékköve, Kékkút.
Félóra út a Kőtenger, amely
Száz oszlop, csonk, törzs és darabka szikla,
Szirtekké cementált fehér homok.
Mátrai citromsárga repceföldet
Bámult a lejtőn, mások birtokát.
A fanyar forráshoz zarándokolt, mely
Sétatávolságban volt – belekóstolt,
Mégsem boldogította igazán
A szökés és a splendid isolation,
Hisz minden arcot ismert a közértben,
A tévébemondónőt és a színészt,
S nyomasztotta a feszengés a pultnál
(Mindenki pesti. El se ment hazulról,
Ezt érzi mindig, e csöpp „felvidéken”).

Reggeli közben belőtte a tévét.
Ott és úgy, váratlanul tudta meg, hogy
Dorka megnyerte a pekingi tornát.
„Milyen bravúros tenyeres. Gyukics
Helyezkedik”, recsegte a riporter.
„De kicsoda Gyukics partnere? Hoppá!”–
Arra a tényre eszmélt Mátrai,
Hogy ismerős az egyik sportolónő.
Az arcát félig-meddig eltakarta
A fehér baseballsapka… „Jé, a Dorka”,
Suttogta. Dorkáról itt így beszéltek:
„A sérüléséből gyorsan fölépült

Hegyi. Ma talán bizonyít Pekingben!”
A kommentátor méltatlankodott:
„Lábhiba, Gyukics az alapvonalra
Lépett… Ez ász, bele sem ért Hegyi”,
A hatodiknak kiemelt szlovén lány,
Az imádkozó sáska külsejű,
Erősen kezdett, és öt ászt ütött.
„Ha így megy tovább, két szettben kikap!…”,
Gondolta Mátrai guvadt szemekkel.
És Dorka terpeszben védekezett,
Majdnem spárgában ütött fölfelé:
Egy pillanatra síkos tenyerével
Tapintotta az aszfaltot. Ütője
Kerete is odakoccant a földhöz,
Fél másodpercre, és nem többre, kissé
Súrolta a földet. Majdnem vicsorgott.
Szettlabdát hárított, és legalább
Elkezdett játszani. „Szóval Gyukics
Csak tartani akarja az eredményt!
Ezt használja ki Dorka, zseniális.”
Öt csúnya elpuskázott lehetőség
Után neki is összejött a brék;
Kiegyenlített, s ritka lendülettel
A döntő játszmában hozta a szervát;
De megremegett a keze. Onnantól
Fej fej mellett haladtak. Újra brékelt,
És immár a meccsért adogatott.
E három órás csatát követően
Ökölbe szorította büszke balját:
Az öklét rázta („Megtanulta ezt is!”).
Diadal. Arcát kezébe temette,
Reszketett, s térdre borult örömében.

„4:6, 6:3, 7:5-re legyőzve
A szlovén klasszist, nagy riválisát
Dorka pályafutása eddigi
Legnagyobb tornagyőzelmét aratta,
Kemény pályán, hű terepén, Pekingben”,
Dörgött a kommentátor. „Annyira
Boldog vagyok”, mondta könnyezve Dorka.

„Mindig jó tornát nyerni, főleg így,
Hogy Gyukicstól már háromszor kikaptam.”
„Feltört, és meccsről meccsre ment előre.
Dorkát nem lehet megállítani.
Villámgyorsan kilenc helyet javított
A világranglistán, most 41.
A semmiből tért vissza. Hogy lecsúszott,
142-ik hely volt a mélypont;
És most: a harmadik legjobb magyar lány.”
„Büszke vagyok rá, pedig rég a másé;
Másoké, gondolom”, így Mátrai.
Fölkelt, de nem ivott az eseményre
Fél kortyot sem (nem iszik mostanában),
S bár keze ügyében volt a mobil –
„Nem hívhatom föl, sajnos. Büszkeségből”,
Gondolta Mátrai. És visszajött
Szombat délben a bágyadt Budapestre.

S ott szorongott egy délutáni partin,
S igazán nem tudott kibontakozni,
Önkéntes absztinenciája foglya.
Megint Maxnál, mint újévkor, de markáns
Különbség, hogy éles fényben ezúttal.
A „nagy” Maxnak születésnapja volt.
Az ajtóban döbbent rá Mátrai:
A lakásban napfénynél sohasem járt,
S csak percekig látta színjózanon.
Nem emlékszik rá, ami nem csoda:
A parkettán mindig százan tolongtak,
S őrájuk figyelt. „Itt az alkalom.”
Kopott „műhelybérház” a Lehel utcán;
Őt meggyőzte nagy vonalaival
A kapu boglyaíve, a sok udvar,
S lépcsőház dór oszloprendje, rőtben.
Iparosoknak épült, kvázi loft.
Maxé ötödik emeleti manzárd;
Két óriási műteremlakást
Újított föl és nyitott egybe bátran
Ez a tehetős impresszário.
Nem rongyrázó lakás – visszafogottan

Elegáns, csupaszak a bútorok.
„A mennyország, mint nagy barbecue-parti;
A pirosló rostélyon marhaszegy sül;
Egy hordó sör behűtve. Szól az ősrock,
S mind itt vannak a kedves emberek,
Ez csak elég, nem?”, tudakolta Max.
„Ez több a jónál”, felelte a kórus,
Altok és tenorok és basszusok.

A welcome drink *ágyaspálinka volt,*
Hosztesz kínálta, ő nem kért belőle.
Nem mindenki egy bokorból való, túl
Vegyes tömeg, gondolta Mátrai.
A tumultuson, nyers könyökkel, átkelt
Ócsai Zsolt, színházigazgató
– „Megvagy!” –, aki a Nyomszimatolók*at*
Rendezte tavaly. „Beszóljak neki?
Hogy haladéktalanul döntse el,
Hogy szórakoztatóipart akar, vagy
Valami mást? Hogy gondolkodni is kell,
Mielőtt nekiesik egy újabb darabnak.”
A bögyében van e színidirektor.
Egy fogadásról ismerik is egymást.
Azt tervezgette Mátrai, hogy egyszer
Megtölt lazán egy roppant vízipisztolyt
Művérrel, aztán mellényen lövi.
„És örvendezne a remek rivalda!
De aki ébreszti, ne én legyek.
Meg fogja úszni. Ezt a rendezését
Még Blankával láttam, egy másik élet
Másik napján. Jó, hagyjuk élni. Hagyjuk,
Hogy összegyűjtse a színészeit,
Mint tyúkanyó a csipogó csibéket.”
Jött Ócsai. Tenyérrel lefelé
Nyújtotta azt a rámenős kezét
(„Szeretne mindenben fölülmaradni”),
De ő satuba fogta, szorította,
Majd hátba veregette Ócsait,
Aki megnyekkent és csuklani kezdett.

Ott volt a parfümfelhős forgatagban
Győző, az étteremtulajdonos.
„Mért nem ehetek nálad osztrigát?”,
Faggatta, picit affektálva, Rádler.
„Kérlek szépen, passzé az osztriga.”
Győzőnek nagyon mosolygott a hangja.
„Osztriga nincsen a koncepciónkban.”
„Pedig….” „Mit képzelsz? Messze van Le Havre.”
És ott volt Fehérvári Krisztián,
A híres, meleg díszlettervező.
„Meg a 15 fős heteró sleppje”,
Nyugtázta Győző, lapidárisan.
„Itt jön Krisztike, meg a többi jó arc.”
„S ki ez a befurakodott vakond?…”
„Ja, ez? Regős, a pornópápa.” „Három
Üzlete nyílt, pornográf műszerekkel;
És komoly pornócsatornája is van,
És filmeket forgat nagy kvalitással.”
„És itt: *kicsit vonal alatti ember;*
Élelmes, bár mamlasz ábrázatú.”
„Be van lőve, napnál világosabb.”
„Ja, celeb-drog, jó öreg kokain.”
„Mr. Porn, hogy vagy?” „Hogy én? Remekül.”
Bár nem keltette kommunikatív
Ember benyomását, de körbeállták.
„Császár főnök, mi az újabb nyalánkság?”,
Cukkolta Győző, koktéllal kezében.
„Nincs meghirdetett műsor, ez a szép,
Hogy mindig ugyanúgy és ugyanaz jó.”
„Pornóprófféta, csatlakozhatunk?”,
Sorol be melléjük Max. „Hé, Regős!
Pornópap, oltárodra mi kerül?
Kinek az ánuszába döfsz ma dildót?”
„Pornóprófféta, áruld el a titkod!”
„Csak ennyi: first you know how; then you know when.”

Ott volt Edina, Novák felesége,
És nem volt ott Novák. „Ez lehetőség.
Facér nő, két gyerekkel, és csinos.”
„Jól vagy, Edina?” „Egész tűrhetően.”

„A lányok?” „Pistával.” Vagyis Nováknál.
„Olyan licsi-ízű ez a fehérbor.”
Nagyon közel simul a férfihoz.
„Ez már az intimzóna feltörése”,
Gondolta Mátrai, de mégse hátrált.
„Most negyven napig nem iszom.” „Komoly?”
„Találkoztatok…?” „Nem belém, hanem
A biztonságba volt szerelmes, érted?”
„De akkora volt ez a szerelem!”
„Akkor is vannak konzekvenciák:
Például az, hogy vele soha többé.”
Mátrai szemébe nézett, figyelte:
„Mit szólsz, Ágoston? Káosz van.” „Gödör van.
Kész, a befektetői bizalom
Megrendült”, szomorkodott Mátrai.
Nézte Edinát, szeplőit smaragdzöld
Szeme alján. Majd a falatnyi szoknyát,
Lebarnult lábát, s a tűsarkú szandált:
Hogyan tárul szét két szép lábfeje
Mátrai felé nyíló V-alakba,
S hogy zárnak össze a sarkak: ez immár
A fogadókészség finom jele.
„De nincs ebben a nőben spiritusz”,
Gondolta közben. „Többé nem fogok
Flörtölni egy barát exével… Elvi kérdés.
Módosultak az elveim, igaz.
A házi boldogság nagyasszonya!
Úgy sajnálom, hogy a Max-féle parti
Közönsége lett Edina szemében
Magas társaság. Jobbat érdemelne.
Értelmes nő, képzett, jóhiszemű.
Elképesztően szép feneke van. Sőt,
Egy jó nő nincs itt Edinán kívül.
Mindene stimmel. És mégsem akarnám”,
Gondolta Mátrai. Edina rászólt:
„Valami baj van, hm? Mióta vagy te
Ilyen nyűgös?”, rángatta Edina.
Elsodorták mellőle, tűrte, hagyta.
„Delfin nem jött el: meglepő avagy sem?
Max neki dolgozott fél éve még.”

Fölhangzott az üdvrivalgás középről:
„Most mindenkinek rajtad a szeme.”
„Negyvenöt év!” Max elfújta a gyertyát.
S fönnhangon azon morfondírozott,
Kit hívott meg, ki jött el és ki nem,
S ki jött meghívó nélkül (tetemes szám).

Ott volt egy zenész. A politizáló
Popsztár. „Amióta politizál,
Azóta nyilván ércesebben énekel.”
„Ő Egon. Nos, ő a magyar
Popzene fölösleges embere”,
Mondotta Győző, elnéző mosollyal.
„Barátkozik egy gallon whiskyvel.”
„Hallottál tőle, mondd, valaha bármit?”
„Nem. Popzenére nem adok ki pénzt.”
És Max bemutatta egymásnak őket,
S Egon, mint mondta, puhának találta
A kézfogását. Ő megint kezet
Adott naivan, mire a zenész
– „Nem tudod, milyen Egon?” – karate-
Mozdulatot tett viszonzásul. „Ejnye.”
Érezte, hogy tévedésből van itt.
„Miért, hogy mindig kriminális
A partik mérlege ezen a nyáron?
S ha még sincsenek: ólmos szomorúság.
Inkább eljárok, s bírálom a termést”,
Töpreng, majomszigeten, Mátrai.
Egy-két szendvics. Nem volt étvágya semmi.
„Szemezgetni a tányérjukról? Ó, nem.
Az állófogadás is műfajom,
Színpompás smörgåsbord*ok, hogyne, kérem;*
De csak organizálni, élni nem.
Nem enni: kommunikálni megyünk,
Föllelni értékes klienseinket.
Hogy, állva enni? Akár a lovak?
Ahhoz kényelmes öregúr vagyok.”
És inni sem iszik, továbbra sem.
A módszeres egészségrombolás nem
Az ő terepe, sose volt az, ellenálló.

Jött, és azt mondta, somolyogva, Donner:
„Burány Dezső, a Blanka új barátja,
Burány, a te kövér képű utódod
Kategórián fölüli kocsit
Enged meg minden két évben magának.”
„Engedje csak meg.” „Sztárfestő, naná.
Szereti piros luxuslimuzinját,
Szereti, mint a pink felsőt a szőkék.”
Mátrai szájszélébe harapott.
Nem féltékeny Buránya, de azért fájt.
Valóban már csak e fullánk hiányzott.

Jött Rádler, jött, s mint soha azelőtt,
Egymást megcsókolták és megölelték
(Talán a túl hirtelen lendület
Műve volt). „Ember, húzod az időt,
Mert nem vár otthon senki, mi?” „Ha, tessék?”
Erre aztán fölkapta a fejét;
Ezt ismeri, ez kétségkívül a
Párban élők egészséges fölénye
A magánossal szemben. Gyakorolta
Ő is, ha épp nem lakott egyedül.
„Negyvenegy-néhány évvel, nőtlenül?
Polgár számára illegitim élet.”
„Kösz.” Visszaadta egykedvű vigyorral
Rádlernek a kékkúti kulcsokat;
És levonta a konzekvenciákat.
„A társaséletből elég a munkám.
Fáraszt a csoportos foglalkozás,
A sztárocskákat számláló agyammal
Felüdülést itt nem találhatok.
Az ám. Bődületes ostobaság volt
Eljönni ide. Nohát soha többé.
Az agyonjátszott verklit úgy utálom.
Az atelier-*titkok rég világos*
Tények.” Flottul, folyékonyan
Olvas a kincses életükben, unja;
Hogy Edina kivel is távozott,
Melyik „bikával”, nem jegyezte meg.

És most itt ül hétfőn az irodában,
Föláll, nesztelenül kinyitja
A titkárságra nyíló ajtaját,
Hallgatja, hogy mi folyik odakint,
Majd visszahúzódik. Egy óra múlva
Az ajtóban áll tétovázva Tekla;
A parkettán nyikorog a cipője.
Aprót köhint, nem néz föl Mátrai,
Csak nagysokára: „Halljam, mit szeretne?”
„Elnézést, uram. Este érkezik
A delegációnk a klímacsúcsról...”
Ott is mi volt, gondolja, semmi: „Csúcsunk
Minden várakozást mélyen alulmúlt.
Tudom, Tekla, mert én megyek ki értük.”
(Skultéti Koppenhágát szidta éjjel:
„Már mind beismerik a csúcs kudarcát.
Kész tény, a károsanyag-kibocsátás
Csökkentés, ilyen célszámmal, kevés lesz
Önmagában. A Déli Félteke
Támogatást vár a növekedéshez,
S a jegyzékből hiányzik bármi távlat.”
Hallgatta Mátrai, közben evett,
A fenébe kívánva az egészet.
„Mozgássérültünk is van.” „Lesz tolószék,
Intézkedtem”, suttogta Mátrai.
„Új, egymást kizáró érdekcsoportok!
Új gazdaság, új szuverenitások,
Új erkölcs... Vajúdik az új világrend”,
Nyilatkozta Skultéti, egyenesben.)

Ül a Külügyben két hét múlva is
A munkaidő végén Mátrai.
Csörög a mobilja. Vizsgálja a
Kijelzőt. „Dorka. Nem lehet igaz,
Megváltás a javából! Azt hiszem”,
Gondolja Mátrai, és szinte szédül.
„Na mégis, mi az? Fedd föl vágyaid.”
„Itt vagyok Pesten.” „Jé! Alig vagy itt.
Hú. Gratulálok, Dorka. Mindenedhez.”
„Volt egy aprócska könyöksérülésem.”

„Tudom”, habogja alázatosan
A gyorsan fölhevülő Mátrai.
„Régesrég kiheverted.” „Te, figyelj.
Arra gondoltam, menjünk moziba.”
„Menjünk.” Kényelmesen ráfekszik e
Tolóhullámra, s boldog Mátrai:
Úgy dönt, meglovagolja a dagályt.
„Mi a film?” „Valami jófajta kommersz,
Csak véres legyen.” „Ízlésed a régi.”
Egy kilencvenes évekbeli pláza,
A kissé megkopott Westend. Szökőkút,
Ide beszélték meg a randevút.
Szemben jön Dorka. És lenyűgözően
Új, ropogósan új. Már nem gyerek.
És Kleopátra-frizurája van,
A homlokába hullik egy vadóc fürt,
És láttára elgyöngül Mátrai:
„Csókolom!” „Mindjárt kezdődik, siessünk”,
Ragadja meg a vállát, húzza Dorka.
Egy katasztrófafilm. Végigreped
A földkéreg Los Angeles alatt.
Vulkánkitörés, nyomában szökőár.
A hősök az utolsó pillanatban
Mindig megmenekülnek. „Úgy van, úgy van!”,
Skandálja Mátrai. Faggatja Dorka:
„Milyen?” „Nagyon gyér.” „Hát, nekem se tetszett.”
Mikor kigyulladnak a fények a
Nézőtéren, Karányi vigyorog rá.
„Egy fickó, aki majdhogynem Karányi.
Pontosabban egy Karányi-hasonmás.
Mert Karányi halott. Tényleg halott.”
Idősebb, őszebb, durvább ez a férfi.
Tesz egy lépést feléje Mátrai.
„De miért vigyorog az én szemembe
Ez a valaki, e majdnem-Karányi?
Ki volt ez? Azt már sohasem tudom meg.”
Homálylik arca az oszló tömegben.

És mozi után salátázni mennek;
És a hely, amit Dorka javasol,

Egy brit bár a forgóajtó fölött.
A sürgölődő Váci útra látni.
És Dorka dülleszt, Dorka domborít:
Ha témát vált, hirtelen mozdulattal
És ellenállhatatlanul dobálja
A vadóc fürtjét, homlokát simítva
Érzékin, rendkívül ritmikusan.
Hallotta, látta, tudja, Hegyi Dorka
A US Openen, Flushing Meadows-ban
Három nagy szettben búcsúztatta szerb
Riválisát, és elegáns tenisszel,
Sőt: meccslabdát hárítva nyert
(„Mindig jó meccset nyerni, főleg így,
Hogy Radicsnak már meccslabdája is volt”);
Jött a második helyen kiemelt
Orosz versenyző, s csúcspontként az angol:
„Hutchinson, aki mint a gumifal,
Mert róla minden labda visszapattan.”
„De most megálljt parancsoltál neki.”
Simán a negyeddöntőbe jutott
A US Openen, Flushing Meadows-ban.
„Örömödben eldobtad az ütődet.”
„Emlékszem, földobtam a levegőbe.”
„Ez volt a te nagy-nagy menetelésed.”
A döntőbe jutást még kicsikarta,
Végül megállította egy orosz nő:
A címvédővel került össze, és passz.
(Mátrainak eszébe jut a hőskor,
Amikor először játszottak a
Római Teniszakadémián,
S brillírozott a szétszórt és vadóc lány –
Így nevezték Dorkát Római-szerte.
A sok ravasz ejtést is befutotta,
És finomodtak vad fonákjai.
Most múlt két éve, hogy ismerik egymást.
Labdája pattant, átforrósodott
Inas és kidolgozott vádlija
Alatt a pálya. Felnőtt a vadóc lány.)

„Mit iszol, édes?” „Egy narancslevet.”
„Én latte macchiatót.” „Én is, én is!”
A pincér fordul. „Képzeld, édesem,
Van egy barátnőm, aki hazudik.
A Györgyi.” „Györgyi, ismerem?” „Dehogy.
Kölcsönkér, sokat, néha milliókat,
Aztán jelenti, hogy meghalt az anyja,
Nagyanyja, apja, bátyja, nénikéje,
Szóval ne is reméljen senki semmit
A közeljövőben.” „S ha följelentik?”
„Elismervény, az soha, soha nincs.”
„Szóval a kölcsönző magára vessen…
Te adtál neki pénzt?” „Én? Soha semmit.
Jó, egyszer egy húszast.” „Na és?” „Megadta.”
„Neee.” Mátrai kezd kanos lenni, eljár
A keze, siklik Dorka kézfején,
Csupasz válláig. „Hess.” Lecsapja Dorka.
„Mesélj, Ágoston.” „Inkább te, magadról.
Mindent tudok…” De nem tud, persze, mindent.
„Képzeld…” Dorkának be sem áll a szája,
Hogy így a Grand Slam, úgy a Grand Slam. Kortyol
A kávéból, s a kanalát lenyalja
Izgékony nyelvecskével. Mátrai
Sohasem tudta leszoktatni erről:
„Bűn volna szabályozni: nyalja csak le,
Ha jól áll (olyan mindegy, hogy nem illik*).”*

Dorkának most „erős pozíciója” van.
Budapesten keresve sem találni
Szebb, fölkapottabb címlaplányt a nyáron
Az életmódmagazinok, divat-
Lapok és kurrens női fórumok
Címoldalán, kosztümben, kurta sortban,
Estélyiben vagy feszes miniben.
„Elmondom, komplexusok nélkül élni
Egyszerűen csodálatos!”, dicsekszik
Sikerével egy fitneszszemle lapján.
„Tény, megkomolyodott, joggal reméltem.
A sajtó sulykolja: Dorkát Akárki
Öltözteti. De ki vetkőzteti?”

Dorka szélesen elmosolyodik,
Kavargatva a friss tejszínhabot.
„Egy jó dolog történt, figyelsz? Megosztom.
Van egy fiú, ő is teniszezik.
Szelíd, figyelmes.” „Hé, megállapodsz?”
„Múlt szombaton megkérte a kezem.”
Mátrai megint kopár földre lépett.
Sem számonkérés, sem nosztalgia.
„Azt hittem, drága Dorka, évekig,
Hogy odateszlek, ahová akarlak.”
Nem, Mátrai számára nincs dagály.
Úgy tesz, minthogyha SMS-t fogadna.
Puszit nyom Dorka arcára, fizet.
Megállapítja csöndben, mosolyogva:
A mai adogatásaival
Fél pontot sem szerzett ettől a nőtől.

Vasárnap kirándulni megy Novákkal,
S a két kislánnyal, Makkosmáriára.
Arról most, ésszerű megfontolásból,
Hallgat, hogy találkoztak Edinával:
Fél, nem mondhatna túl jó híreket.
Barát. Fontos, hogy újra közelebb
Kerüljenek egymáshoz. „Alapember”,
Döbbent rá fogmosás közben. Ma meg,
Ötösben vidáman haladnak az
Erdő mélyén. „Vajon ki adta ki
Az építési engedélyt, melyik potentát?”,
Firtatja minden villánál Novák.
„Ki az a korrupt?...” Lili és Lizi,
A titokzatos, egypetéjű ikrek
Követik őket. Tarka Csacsirét.
Egy őz dugja ki a fejét az útra.
A társaságot nézi, visszabújik.
A tölgyes útvesztője. Buja cserjés.
A kegytemplomnál megtorpan Novák,
Mert észrevette, Lili vakarózik.
Gyorsan lányához fordul: „Lili, viszketsz?”
Lehajol hozzá, oldja a ruháit,
A kurta szoknyácskát sodorja föl.

Aztán nagyot néz. Megmerevedik.
„Kullancsot szedtél össze, drágaságom”,
Mondja sápadtan. „Hol van?” „Itt, a lábán”,
Mondja Mátrainak. „Nézzük Lizit.”
A másik lány érintetlen maradt:
Lizi semmit se szól, minthogyha sértve
Érezné most magát: méltánytalanság,
Családi aszimmetria. „Apu!” „Milyen
Ruhát adtál rá? Az erdőbe, szoknyát?”,
Korholja halkan Mátrai Novákot.
Lili suttog: „Ha csak egyszer, egyetlenegyszer
Oda tudnál figyelni! Sose bírsz,
Apu.” Mátrai csöndben félrenéz.
„Zsírral kell kenni?”, kérdezi Novák.
„Viccelsz? A zsírtól fuldokolni kezd,
Fertőzött nyálat köpdös szerteszét”,
Súgja Novák fülébe Mátrai.
„Ennyit se tudsz?” „Na, siessünk, siessünk.”

Hazafelé, már pánikhangulatban,
A Szent János-kórházat útba ejtik,
Kálmán van ügyeletben, furcsa lesz
Őt látni a munkahelyén. „Sziasztok.”
„Időben fedeztük föl, hála Isten.”
„Hány évesek?” „Hat.” „Hogy hívnak?” „Lili.”
„Védőoltást kapott?” Nagy csönd. „Tehát nem”,
Dörmögi Donner. Kíméletesen
Hidrogénperoxiddal keni be
Lili lábszárát. Fölényes mosollyal
Emeli speciális csipeszét,
A szájszervénél fogva megragadja
Az állatot; a kislány feszülten figyel
– „Semmi pánik!” –, s az óramutató
Járásával ellentétes irányban
Kiforgatja a kullancsot a bőrből,
S közben a komoly, halk Lilit dicséri,
Aki ma példásan fegyelmezett.
Erős gesztussal távolítja el
A vérszívót, halkan és szakszerűen.
„Ott várt a kis huncut, parányi vámpír

Egy árnyékos levél sötét fonákján;
Onnan vetődött rád ez a kis ádáz,
Apró sebet rágott a bőrödön",
Simítja Donner Lili homlokát.
„Ravasz. Hol ér fut a bőröd alatt,
Vért szív belőled, és hat óra múlva
Öklendi vissza, pici bacilussal
Keverve. Kint a feje..." „Hála Isten."
„És mit szól majd az anyjuk?" „Edina?
Hogy jót kirándultunk, alaposat."
„Tudhattad, Pista, hogy kullancsveszély van.
Megnézzük, hogy Lyme-kóros volt-e." „Kérlek."
A lányokat csodálja Mátrai:
E hányódások közben oly nyugodtak.
Arra gondol, hogy a gyerek, a Gyermek:
„Talán... nekem kimarad egy az egyben.
Az anyját sehol, soha nem lelem.
Pedig akartam, ágyékom is ép,
E képességre szomorú bizonyság
Evelin méhe, közös életünkben."
Fürkészi Donner, s megsimítja vállát:
„Hé, rosszkedvű vagy." „Szemet szúr szerinted?"
„Egy kicsit." Donner az eltávolított
Kullancsot beteszi egy fiolába,
A csípés helyét, a nevet fölírja.
„Eredmény pár hét múlva várható,
A labortól függ. De megbízhatóak."
Novák idegesen telefonál,
Majd egyszer csak elkezd nagyon remegni,
S jól eltartja a fülétől a kagylót.
Arcából kiszalad a vér. „Mi van?",
Faggatja Mátrai. Novák vacog:
„Edina tombol, hallva, hogy mi történt."
„Nézd, nekem is föltűnt, hogy semmiféle
Elővigyázat, Pista..." „Jaj nekem",
Nyomkodja a halántékát Novák.

S: nyugtázza lanyhulását Mátrai.
Mindig hajszoltan egyre csak rohan.
Sosem szokta teljesen kipihenni

Magát. Pihenni szinte képtelen.
Így megy húsz éve. Van némi rutinja.
„Ne teregess ki semmit, csak tagadj,
Sohase árulkodj saját magadról –”
Van benne némi színész. Úgy találja,
Hogy – némi csalás árán – társaságban
Remekül tudja leplezni a gondot
Készségesebb barátai előtt;
De ez a képessége megfakult.
„Sokáig el lehet így húzni, épen”,
Gondolja Mátrai. „A keretek
Szilárdak még. Tartalmuk elfolyóban.
A korral jár vajon? Talán, ja.” Lassan
Csúszik szét. Képtelen beosztani
Szabadnapját. Szétszóródott a mag,
Összecsukódott egy szelence, és ő
Kívül maradt. Hirtelen halkul el
A háttérben a lényeg zümmögése;
S a rögzítőjén ezer üzenet.
„Átrepülési engedélyt kapott a…”
„Azt kérdezi a Rendezvényi Osztály:
A diszkontraktárból hozunk ajándék
Töményeket, te mire szavazol?”
Üzenet halmozódik üzenetre.
„Hívjon, kérem, apró probléma van
A formanyomtatvánnyal”, mondja Tekla.
„Ágoston, megteszi, hogy visszaszól?
Elveszett a román vendég csomagja.
A vendég iszonyúan ideges.”
Ágoston nem teszi meg, sajnos, sajnos.
„Kalandozol, száz százalékos ember?”
„A kiutazók repülőjegyét
Módosítanunk kell nyolcról kilencre.
Ha estig nem jelentkezel, gonosz vagy.”
„Bűntudatkeltés, lelkifurdalás-
Keltés, na ehhez tényleg értetek”,
Mormolja félsötétben Mátrai.

És csütörtökön, egész kora reggel
A bordázott betonrámpán lemegy

A házikikötőbe. Itt a bácsi,
Aki kenut, kielboatot kölcsönöz.
Kötés van a szemén. „Hé, csónakos,
Mi történt magával?” A bácsi fölnéz.
„Üvegszilánk”, suttogja. „Gyógyulóban.
A szél fújta bele.” „Komoly?” „Komoly.”
„Nagyon sajnálom. Egyik pillanatról
A másikra?” „Előfordul, uram”,
Mondja a hajók őre. Mátrai
A motorcsónakra mutat, amellyel
Múlt ősszel megtett pár utat. S ma úgy dönt,
Meglovasítja ezt a csónakot,
Vagy kölcsönveszi, aztán legalábbis
Túlfut a megszokott felségvizen,
A megengedett sebességhatáron,
Mégpedig egy munkanap reggelén;
Kecses szárnyashajókat riogat,
Szabályt, korlátot nem ismerve, portyáz,
Amire mindig vágyott, évek óta.
Beindítja a csónakot, fölujjong.
Befutja majd' egy órás víziútját,
Le délre. Hatalmas Nap cserzi arcát.
Motorcsónakkal száguld Csepelig,
Majd vissza egész a Batthyány térig.
Elhatározta, visszavonhatatlan:
A vízirendőrség ha követi,
Nem él majd semmilyen extra jogával,
Megadja magát, nem fog menekülni.
De nem tartóztatják föl itt sem, ott sem.
Kiköt az autóút alatt. Triumfál,
Hogy mindezt gikszerek nélkül megúszta.

És vizesen sétál föl a Külügybe.
A bejáraton átsietve, nedves
Pöttyöket hagy az átrium kövén.
„Ez is legjobbkor!...” A szembejövő
Kovács szemébe vigyorog a lépcsőn:
„Mi hír Husszeinről?” „Az a gázoló
Jordán követ? Ja, tegnap utazott el,
Én rendeltem kíséretet. Előtte

Benézett hozzám. Megöleltük egymást –
Szégyelltem, hiszen gyilkos végül is.
S hogy arab… fokozottan kínos ügy.”„
„Emlékeztetlek, nem volt tettenérés.”
„Nekem, *de egyedül csakis nekem*
Bevallotta, hogy ő volt a hibás,
Igenis ő, de nem veszi magára.
Beszélt Skultétivel, hogy ő nem, ő nem!”
„Őneki letagadta?… S a miniszter
Elhitte?” „Így igaz.” „Bevette?” „Így van.”
„Hazudsz, ez nem igaz. Hé, baleset volt.
Kovács, te elképesztően gonosz vagy”,
Sziszegi Mátrai. Siet a lépcsőn.
„Ha csak pózol, hát annál rosszabb”, fűzi
Hozzá, már gondolatban. Ott áll
A rakparton, a csónakja előtt.
„Kovács harmincéves. Ő nem puhány,
Mint Novák, az az éretlen kölyök!
Ő aztán nem. De folyékony gerinc.
Micsoda intrikus! Egy kavarógép!”
Borjúbőr aktatáskáját ledobja
A deszkára, fölberreg a motor,
És észak az égtáj hazafelé.

GRECSÓ KRISZTIÁN

Mellettem elférsz

•

Azért jöttem el a telepről, mert gimnáziumba akartam járni. Aztán azért, mert magányos voltam, végül és véglegesen azért, mert nem találtam hozzám illő nőt. Mocorogtam, mint egy üvegbe zárt bogár. Azt a telepet kerestem, amit elhagytam, ahonnan elindultam, nekem oda volt honvágyam, ahol éteri együgyűséggel teltek a napjaim, és a gyári parcellákon, a gépállomáson túl nem is jártam soha, mert ez így volt teljes világ. Legmesszebb a halott vizekhez, a mocsarak gyaloghídjaihoz mentem, melyek úgy futottak a kenderbálák árnyékában, mint valami labirintus, és az indiánsátor alakúra rakott szárítóbálákban el lehetett bújni, és körben, a hatalmas, ház méretűre rakott boglyák között ott ragadtak az öreg álmok. A régi nyugalmamba, hétköznapi életembe vágytam vissza, de minden megváltozott, eltört, hiába költöztem haza az iskola után, a telepiek nem fogadtak vissza, úgy csináltak, mintha lemaradtam volna valamiről. Elhagytam velük az éveket. Nem én akartam eljönni, a telepiek akarták, hogy eljöjjek, ha már kikacsintottam abból a világból maradjak is ott, az idegenben. *Hol?*, kérdeztem, persze csak magamtól, mert nem volt kinek föltenni ilyen kérdéseket, a telepiek nem mondtak semmit, nem mondták, hogy ne gyere ide, nem mondták, hogy menjél el. Haragudtam rájuk, vádoltam őket, képzeletben beszéltem hozzájuk, hogy *én voltam az igazi telepi, nem ti*, vagy: *én igazibb telepi voltam bárkinél*, ez most valami affélét jelent számomra, mintha akkor azt mondtam volna, hogy már *akkor is nyomozó voltam, mikor még nem is tudtam róla*. Merthogy így is volt: kényszeres vallató, örök kíváncsi – ez voltam, akitől nem nyugodhatott a család, aki mellett minden szavukra vigyázni kellett, mert én évek múlva is emlékeztem egy elejtett fél mondatra, és ha helyzet adódott, elővettem és rákérdeztem. Akkoriban még nem úgy kérdeztem, ahogy egy nyomozó, hanem, ahogy egy bűnös. A vétkes, aki tudni akarja, a bűne miatt változott-e meg a világ. Akartam tudni, hogy nélkülem milyen. Hogy előttem milyen volt. Ha elégedetlen voltam, jeleztem, Márton tata sokszor megkapta a magáét, mert őt nem érdekelte a múlt, és én hiába vágtam a fejéhez, hogy mit szólna, ha én sem tudnék róla semmit, ahogy ő a nagyapjáról nem tud, csak morgott. Nem hittem el, hogy az nem esne neki rosszul, ha nem számolnék vele, pedig azóta tudom, hogy így van. A sorssal ő nem kötött szerződést...

Juszti mama sohasem beszél ezekről az évekről, tesztelem apámat, az ifjabbik Mártont, a nagybátyámat, és nagynénéimet is, de az esküvőről nem tudtak sem-

mit. Élvezettel hallgatták, akárha mesélnék, nem hittek nekem, túl távol vagyok én attól a világtól, hogy amit mondok, szavatos legyen. *Eztán arra jutottam, hogy én már eleget hányódtam az életbe: nekivágok. Az külön reménnyel töltött el, hogy milyen mélyen vallásos. Következő héten, ahogy megegyeztünk, jött a válaszért. Megvettük a gyűrűt, és néhány napra rá föliratkoztunk a községházán és a plébánián. Vőlegényem egyetlen nagybátyját kértük föl az ő násznagyának, az enyém természetesen ángyikám nagybátyja lett.*

Akkor csak a gazdáknak és a jómódú embereknek volt lakodalma. Mi megbeszéltük, hogy én fehér ruhába és fátyolba megyek, akkor nem a menyasszonynak volt divat kölcsön ruhába esküdni, inkább a vőlegény kérte el tehetősebb barátjától a fekete öltönyt. Ángyikámék nagyon föl voltak háborodva, mert vőlegényem kijelentette, hogy mivel ismerkedésünk előtt pár hónappal csináltatott egy öltönyt, ami nem fekete ugyan, de új, az jó lesz, hiszen az a sajátja, nem lesz ő azzal boldogabb, hogy más tollaival ékeskedik. Ezen aztán ángyom nagyzási mániájával rettenetesen föl volt háborodva. Kénytelen voltam megkérni bátyámékat, hogy erről az én jelenlétemben többé szó ne essen. Engedjék már meg, hogy én döntsem el, nekem megfelel-e, vagy nem.

Eljött a nap. *Eljött a nap. 1939. december 9.* Jusztika hajnalban kelt, még sötét a mindszenti ház, és dermesztően hideg. Jusztika fölkap egy lajbit és kimegy csutkáért, megáll a szín mellett, az édesanyjára gondol, a drága mama is csutkáért ment ki, még az utolsó pillanatban, talán azért nem is érhette meg ezt a napot, mert sosem kímélte magát. A csutkára nézett, száraz volt, fullasztó a kukoricaszag, a lajbi alatt is marta a hátát a hideg. Fölemelt egy kukoricacsutkát, megcsókolta, ugyanaz a csutka, gondolta, amit az anyja fogott, magára nézett, de magáról nem gondolta, hogy ugyanaz lenne, más volt, egészen más, és ő hosszú, szép életben reménykedett – Márton mellett. Kedves legény volt, figyelmes, mélyen vallásos, csak végtelenül türelmetlen. Élete vágya, így emlegette, neki ez a házasság az élete vágya. Jusztika, ha belebújt a kisördög, mert fáradt volt, vagy utálta a hivatali ügyintézést, az orra alá dörgölte volna szívesen: a házasság vagy ő? Úgy általában házasodni akart, vagy ő, Jusztika az a nagy vágy. Inkább nem kérdezte meg, elvégre ő is úgy mondott igent, hogy nem tudott Mártonról semmit, ilyet nincs értelme kérdezni. Jusztika bement a csutkával, begyújtott, kicsit állt a tűz mellett, aztán föltett egy fazék vizet a sparheltre. A fehér ruha a szoba szekrényben lógott, a fátyol a fogason.

Márton a reggeli vonattal jött, úgy megszorította, hogy alig kapott levegőt. Ángyika kitett magért, körözöttet tálalt, meg tokaszalonnát, csípős volt az almapaprika a kenyér meg friss, és Ábel bácsi mindenkinek töltött szilvapálinkát. Mosolyogtak, de szótlanul ettek, ángyika és Ábel bácsi beszéltek csak, az öltönyről nem esett szó. Ünneplőben ültek föl a vonatra, ketten, Jusztikánál néhány napra való pakk, a stafírungot Makóról kellett elhozni, a vonat lassan ment, vastagon havas volt a határ, a tanyák között az út sem látszott, varjak köröztek a tanyák fö-

lött, különösen a telepen túl és a zsidótemetőn túl, a nagygazdák földjeinél, a befedett kazlak, a jól betakart ólak, istállók fölött. Jusztika a hatalmas bálákat nézte, *mekkora hegyek*, mondta, és Mártonra mosolygott, *majd meglátod a kenderboglyákat*, mondta Márton, *akkorák, mint egy polgárház*. Jusztika nem hitt neki, de Márton mosolygott, és megfogta a kezét, meleg volt, nem volt kesztyűje, valahogy mégis meleg volt a keze, Jusztika megnyugodott, a vonat egy patakon ment át, dörögtek a vashídon a kerekek, a kalauz bejött a kocsiba, fát tett a kályhába, rájuk nézett, hozzájuk lépett, *gratulálok*, mondta, füstszagot hozott magával, mint Márton, mikor először jött, *sok boldogságot kívánok maguknak*!, és Jusztika most már nem csak az eszével tudta, hogy jól döntött. Boldog volt, hát nem dönthetett rosszul. A kalauz elkérte a jegyeket, mentegetőzött, hogy ifjú pártól nem szép dolog, de ez a munkája.

Úgy volt megbeszélve, hogy lakodalom nem lesz, szombat reggel átjön a párom Mindszentre, megreggelizünk, megesküszünk és a déli vonattal megyünk át a telepre. Ott megebédelünk, elbeszélgetünk egy kicsit, és mindenki megy a dolgára. Hát ez nem egészen így alakult. A telepen nem volt nagy felfordulás, néhányan beszélték, hogy Márton megnősül, de komolyabb pletyka nem lett belőle, hitték is, nem is, a mértékadó asszonyok úgy gondolták, télesti tréfa ez, korán sötétedik, lélek sem mozdul, unatkoznak a fiatalok. Ki nősülne decemberben? Télvízben lelassult a telepen az élet, az uradalomban nem akadt munka, üres volt a határ, a gyárban is csak addig, míg el nem fogyott az ősszel előre áztatott kender, utána várni kellett, a halott vizek befagytak, a kenderfoltos jégen csákánnyal sem lehetett volna léket vágni; meg ha vágtak is volna, minek? Ilyenkor a gyári emberek házaknál jöttek össze, vagy a gyár kocsmájában, a gépállomásról csak az őr nem jött be, a grófi szérűskertet is csak a csőszök vigyázták, kemencepadkán, sparhelt mellett volt tűrhető az élet. Meg aztán Mártont még soha senki nem látta lánnyal, pontosabban egy lánnyal nem. *A lányok mint jó pajtások voltak az életében, tőle kértek tanácsot, milyen arckrémet vegyenek, vagy ha összevesznek udvarlójukkal, ő vállalta a békebíró szerepet. Tehát innen volt a nagy ámulat, csodálkozás! Hogy senki nem tudott semmit, úgy jött számukra, mint a derült égből a villámcsapás. De hát engem is meglepett ez a fogadtatás. Nem kérdeztem semmit, csak teljesen szívemből örültem, és úgy gondoltam, lesz még idő a faggatózásra.*

Tíz–tizenkét ember várta őket az állomáson, egy legénynél hegedű is volt. Jusztika nevetett, megkönnyebbült, nem is gondolta volna, hogy ennyire vágyik a figyelemre, hogy szeretné, ha méltósággal telne el ez a nap, és nem menne mindenki a dolgára, mert ez nem egy meztelen, pusztai nap, hanem egy szép család életének eleje. Jusztika még nem járt a telepen, körbenézett, az emberek arcát nézte, mintha abból kiderülne, miféle népek lakják ezt a helyet, egy idegen férfi idegen hazája, csókolgatták, ölelgették, a mama egészen magához szorította, Jusztika úgy érezte, tényleg örül, ő maga sem gondolta volna, a fia egyszer fog

magának asszonyt. Az állomáson megállt az élet, a Szentes felől érkezők kérték az állomásfőnököt, ne indítsa még a vonatot, had nézzék meg a menyasszonyt. A kis csapat elindult, gyalog, a férfiak énekeltek, csak úgy maguk, mert a hidegben elpattant a hegedű húrja, *jaj Istenem, ki vesz ki, sejhaj ki vesz ki.* Jusztika körbenézett, az út túloldalán legelő volt, gőzölgött a határ, termálvíz szagát hozta a szél. *Az állomástól így aztán mindenki az utcán volt, ahogy ez manapság is szokás: kiszaladnak az emberek megnézni az utcára a menyasszonyt.*

Mártonnak kevés esélye lett volna a telepen, a gyárban, a halott vizeken innen lányt találni, finom lelke kiszolgáltatottá tette – a telepi lányok eunukja, őrzője túl sok kegyre nem számíthatott. Az arckrémről írottakon mindig mosolygok, egyszerűen nem tudom elképzelni, látom magam előtt a telepet, a kenderföldeket a szamár vasúttal, a gyárat, a tágas grófi szérűt, körbe a halott vizeket, termálszagban és kenderfüstben áll a két házsor, füstben a szérűs oldal, meg a gyári oldal, az alacsony emberek indulnak munkába, az uradalom éledezik... de azt sehogyan sem tudom elképzelni, hogy ott arckrémről beszélgetnek. Nem hallom. Megállok, próbálom elképzelni, nem megy... Csak én vagyok otthon Juszti mamával, még alig serdülök, mikor rákérdezek, miként is van ez. Egy szertartás után összefeküdt egy idegen emberrel, akit mindössze kétszer látott azelőtt? Azt hittem, megfogom, hogy kijátszottam az álszent katolikus világkép és erkölcs elleni legfőbb kártyámat, bebizonyítom, hogy csak a keretek fontosak, attól kezdve bármi történhet, de Juszti mama egészen nyugodtan válaszol, *nem, először megismertük egymást*, mondta, és nevetett, *de nem bibliai értelemben*, hanem vártak, míg közel nem kerülnek, és lassan megszerették, megismerték egymást, mert a türelem és a kedv meghozza a szeretetet, és kicsit a szerelmet is, hogy egyre többet tudtak meg egymásról, és Mártonnal lehetett beszélgetni. A telepi lányok nem könnyen fogadták be Jusztikát, amiért a legfőbb lelki támaszuk, segítőjük és hírvivőjük elveszett, kiszállt a játékból, hirtelen férfinak látszott, Jusztika megemelte a szegénylegény ázsióját. A szerelem, az első érintések kimérten és adagolva érkeztek, de Jusztika a követező karácsonyra már gyermeket hordott a szíve alatt. Dolgozott, ahogy az anyja, télen is, a fagyban is egy száll ruhában, mezítláb, kemény asszony, valamiféle orosz fajtából, de a magzat nem, ő nem bírta – a fiatalasszony elvetélt. Ki tudja, talán ő lett volna a család egyetlen sikeres férfija, aki nem Ignác és Benedek örökét viszi tovább, ahogy a nagybátyám meg az apám, akik mást sem tudtak, mint elvágyni onnan, ahol önkéntes rabságukat töltötték, meg többnek álmodni magukat a valóságosnál.

Jusztika elvileg választhatott, a mindszenti konyhában, ahová a kerítő- és angyalkacsináló asszony megérkezett, és elmondta a lehetőségeket, mesélt a három férfiról, vagy igazat mondott vagy nem, utólag még sohasem érkezett panasz, és a kerítőasszony megszokta, azt mond, amit akar. Jusztikának tulajdonképpen nem hazudott, ráérzett valamire, még ha nem is tudta, miről beszél, hogy a három férfi a család örökké visszatérő alaptípusait testesíti meg: Ignác, a korhely, a tehet-

séges kalandor, a jobb sorsra érdemes bohém, Márton, a finom, mély, alázatosan érzelmes férfi, és Benedek a vágyakozás, a lendület, az eladott és nem kamatoztatott tudás és tehetség embere, igazi prókátor-fajta.

Három fiú, mint a mesében, és mind a három én vagyok, mind a három az apám, mind a három az öcsém, ezekből a színekből vagyunk kikeverve.

Apámnak már a keresztség kijelölte az útját, mikor az Ignác nevet kapta. Sehol másutt nem találkoztam ezzel a bizarr szokással, hogy a testvér nevét adják a születendő gyermeknek, aki így természetesen nem ifjabbik lesz, csak egy másik Ignác, az első szülött meg persze Márton, ahogy az apja, így évtizedeken keresztül két Márton, meg két Ignác él azonos vezetéknévvel egy családban, egy közösségben. Apám az „Ignácok" bohémságát, léhaságát és rejtelmes vágyait kapta örökül, Márton a „Benedekek" akaratos karrierizmusát és nagyravágyását, de mindketten kaptak Márton érzékenységéből és félénkségéből is. Élettelen, tarthatatlan keverékek, a fiúk akaratosak lettek és sérülékenyek, Juszti mama és Márton tata nem talált utat hozzájuk, nem értették a fiúk szárnyaló vágyait, különösen Ignácot nem lehetett követni, aki szinte szenvedett a saját álmai súlyától, de ez a béklyó soha le nem oldható...

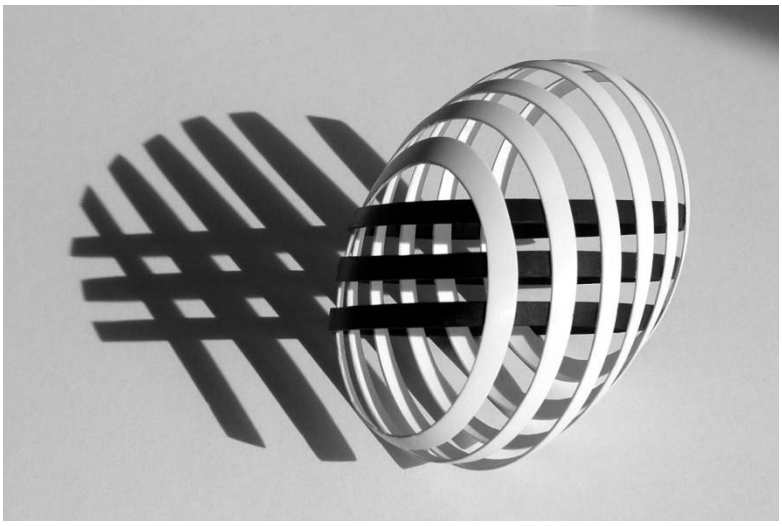

KISS ANNA

Gyolcs száll

•

a vízre dőlt
vitorla,
hold-ár meríti,
szélbe oldja,
a hold s az ár
felé bomolva
alá, fel, mintha
ott se volna,

gyolcs száll,
fölénkbe
árnyat ontó,
világos árra
félve omló,
ár-déli hold,
a lassú éggel,
világos árral
messze forgó,

gyolcs száll,
az ár seholja,
holja,
hintál alá, fel,
mintha volna
a lassú ár
nagy mélye, orma,
hintál alá fel
mintha volna,

gyolcs száll,
a vízre dőlt
vitorla,

hintál alá, fel
mintha volna
a lassú ár,
gyolccsá omolva,
alá, fel, mintha
ott se volna,

mint túl a part, a
szél s a forma,
halálon átkelő
vitorla,
a fénybe átkelő
vitorla,
árnnyal vetül
seholra, holra,

a pillanat
fényében állva,
a nagy, hiába
dőlő fákba,
a pillanat fényébe
halva, hogy
nem esik tovább
az alma,

a nagy, hiába
dőlő fákra,
fel- felbukó
világos árra,
vállunkra vett
kendőnk,
kabátunk, hogy
ég velünk!,
hajóra szállunk,

gyolcs száll,
a vízre dőlt
vitorla,
hold-ár meríti,
szélbe oldja,

a hold s az ár
felé bomolva,
alá, fel, mintha
ott se volna,

gyolcs száll,
fölénkbe
árnyat ontó,
világos árra
félve omló,
ár-déli hold
a lassú éggel,
világos árral
messze forgó,

gyolcs száll,
a vízre dőlt
vitorla
hintál alá, fel,
mintha volna
a lassú ár
nagy mélye, orma
hintál alá, fel,
mintha volna,

a pillanat
fényére várva,
a nagy, hiába
dőlő fákra,
a pillanat fényébe
halva, hogy
nem esik tovább
az alma.

ÁGH ISTVÁN

Reneszánsz

•

Aranyalmát termő kert az ég,
hajnali apácaálom,
Krisztus, a kertész, eltűnik,
ahogy a szem lezárul,
a templom málnaszín ablaka
úgy néz már, mint latin szerelmes,
kulcslyukból is bazsalikom,
s buja liliomillat terjeng,
sarkig tárul a déli táj
folyóba lejtő zöld lapállyal,
valaki arra szökne át
valakivel az éjszakában,
s mikor hallja a szólítást,
fölzaklatja a vágy s a szemérem,
Áve Máriát szaporáz
kecses ujjal a rózsafüzéren.

Szent kebled fürtje átdereng
szigorú, len-fehér ruhádon,
a szemed mégis végtelen
messze, mint csillag sugarától,
földi szerelmet akarok én,
virágmagot vetnék szívedbe,
a mennyország ígéretét,
csak velem teljesítheted be,
akkor leszünk az Istené,
ha majd szándékunk megvalósul,
hisz amikor még nem is voltunk,
elindultunk egymás felé.

Barokk

•

Amerre látunk, szerelemtől feszül
minden, a fák virágzásában összeforrt
erdő habzik, alig látszunk a zöld-
s a sziromkazlak mámoros násza alól.
Élő tűzvész, langymeleg áradat
hulláma visz, s mit méh zengése kelt,
illatzápor, melyben a vadgalamb
a párzás fényét húzza a hegyre fel.
Úgy muzsikál az ég, mint kék szódásüveg.
Senki se jár itt, alszik a szél a fán,
csak lélegzetünk fújkálja a füvek
zászlócskáit, zörög a cserebogár.

Rokokó

•

Kinek virág a szenvedélye,
virággá válik maga is,
kezén jácint, tekintetében
szegfű, kebléről kankalin

ragyogja széjjel bájait,
ám a tarka csokorba kötve
bántani kezdi valami
görbe karcolás a tükörben,

s mintha egymással kötekedne
fönti selyem és lenti bársony,
vágott szálak tövén felejtett
olló rozsdáll a hervadásból,

s szépsége tűnik, mint a kámfor,
pompája szeméttté fakul,
vázából a vödörbe hányva
hull egyik szál a másikon,

marad csak a bazsalikom
kijózanító balzsam íze,
kofa adja a piacon,
– szereti a felesége?

KARÁCSONYI ZSOLT

•

Élet

Nem vagyok más, csak látszom,
és itt élek a kertben,
itt élek benn a házban
a nagy tömbház-negyedben.
Ismerem én a fákat,
és ismerem a nőket,
ismerem én az átlát-
hatatlanabb időket.

Más szóval: élek itten,
szebben mint ahogy vártam,
szebben mint ahogy álmok
legmélyén kitaláltam.

Teremtés után

•

Esik az eső, eshet,
nem vég, de nem is kezdet,
egy könnyű nyári zápor
nem vág el a világtól.
Inkább lucskosan, szépen,
mint szárazon, de térden,
inkább fetrengve sárban
mint tiszta megszokásban.

Esik az eső, eshet.
Cseppenként gyűl fel bennem
a világ, amit senki
nem kell már megteremtsen.

A táncos

•

Megtalál a mondhatatlan,
moccanásra megtanít,
zúg a szél szívébe rejtve
és kitárja szárnyait.

Vágtass lassú, szélvész lépkedj,
édesülj meg keserű,
hogyha ő – ki mondhatatlan –
táncos lábbal lép elő.

Ő, akit már annyi éve
rejtett sűrű nádsötét,
betelepszik a szívünkbe,
így tágítja bűvkörét.

Régi neve: senki, semmi,
ezek most már mi vagyunk,
nincs is több, amit ma róla
nyílt titokként mondhatunk.

Ha hideg van, ő is fázik,
ha ő a nyár: reszketünk,
egy napon majd véglegessé
alakítja helyzetünk.

Nézd csak: kezdi, szaporázza,
vígan énekel,
arról, hogy a történet már
nem reménytelen.

VILLÁNYI LÁSZLÓ

nyakában ülök

•

A bankban, ahogy fölemelve tartottam fejemet,
figyelve a táblát, mikor jelenik meg sorszámom,
megszólított egy idősebb férfi:
én vagyok-e a Villányi Lacika.
Nem várta meg, hogy bizonytalankodjak,
azonnal mondta, ő Kiss Karcsi,
Kiss bácsi és Kiss néni fia, megismert profilomról,
bár nem láttuk egymást negyven éve.
Van egy fényképe, amin kisfiúként
az ő nyakában ülök a Rába partján.
A szomszédban laktak, a Lomb utcában,
gyakran játszottam náluk, megszerettek akkor,
amikor odaköltözésünk után álltam a kerítés mellett,
nézve a kopasz nyakú csirkét, ámulva: jaj de anyaros.
Ilyen idő tájt a sárgabarack fájukra másztam fel,
télen pedig még huszárcsákót is csináltak nekem.
Karcsi fiatalon, szép feleségével Kanadába disszidált,
az autószerelő mesterségre apám tanította,
abból éltek Ottawában, szerinte a világ legszebb városa.
Felesége megszökött egy ruszki, pontosabban ukrán férfival,
de néhány éve autóbaleset érte, sérült aggyal tengődik.
Majd odaadja a fényképet, s így te is láthatod,
amint kisfiúként egy kamasz nyakában ülök,
kissé félre hajtva fejemet,
mert úgy szoktam, amikor szemembe sütött a nap.

teniszezni biciklizik

•

Ha kisfiúként ott állnék a Lomb utca végén,
mellettem Pici és Ambó,
Kiss néni és Kiss bácsi kutyája,
ha éppen sorompót kapnál,
és lenne idő d balra nézni,
felismernél-e, s hogy János vitéz vagyok?
Mert én tudom, rövid szoknyában,
befont hajjal, teniszezni biciklizik Iluska.

gyere játszani

•

Kisfiúként csak lányokkal játszottam,
jöttek a szomszédból, nevemet kiabálták:
Lackó, Lackó, gyere játszani!
Közöttük volt Giza is,
akit délelőtt láttam viszont a kölcsönzőben,
amikor neked kerestem a Piaf című filmet.
Gizával néha kettesben maradunk,
egyszer a farakás mögé ment pisilni,
de nem bújt el igazából,
én meg nem fordítottam el fejemet,
így láthattam kis fehér fenekét,
amint ott guggolt a napfényben.
Tűnődésedre a választ,
a nemedről való tudásom mibenlétéről,
a Lomb utcától kezdhetném.
Amúgy nem lesz abban semmi meglepő,
ha egy reggelen arra ébredek, hogy vidáman énekelsz,
s hallom hívogatásodat: Zászló, Zászló, gyere játszani!

hajtottam föl

•

Néha Kiss bácsi elvitt magával,
teherautó sofőrként dolgozott,
vele egy óriási kavicsbányát is láttam.
A kocsmában, ismerősei ámulatára,
könnyezés nélkül hajtottam föl a pálinkát,
vagy haraptam le a gömbölyű erős paprika fejét.
A Nádor téren, focizás után,
a nagyfiúk is vállon veregettek,
mert szemtelenül köténynt adtam nekik,
vagy pimaszul elvettem tőlük a labdát.
Az iskola kezdete előtt viszont féltem,
hogy soha nem tanulok meg írni.
Akkor foszlott szerte az én nagy vagányságom.

VECSERNYÉS IMRE

Fészek

•

Jobb akartam lenni. Kihűlt igeidőben összetaknyolt fészek.
Az ágak tűnődve támadnak a tócsában, mint a föld alól meredő vasvillák,
fémes sajtpenész. Kiterített szájízre öntik a borom. Radír nélkül törlöm le
és ceruza nélkül karistolom át a kavicson a tenger nyomát. Az elemek
közül a tűz égeti ki a hordót és a föld a legszomjasabb. Néhány nyílt
seben keresztül eljutok a bozótosig, ahol egy ösvényt szorítanak le
a csöndig a kötszerek. Gyolcs felhő, orvosságszagú pad a
napfogyatkozásos kórházudvaron. Sokan jöttek el hozzám
a lélekmúzeumba, szemem krátere volt kiállítási tárgy. Tengerhurok.
Ezer ízű csonkaföldben csokoládés búzaszem. Nyitott hegygerinc.

Jobb akartam lenni. Kocsmaszagú ingeimben tollászkodtak hajnalok.
Egy kanál méz keresztmetszete a vagyok, napsütésben. És ködben. Minden út
utólag szép, felragyog a felejtés mohái közt, tollaiban. Átlököd a
kormos mozdonyt Ásotthalom és Mórahalom között, ahol minden
kanyar kövidinkahideg, kövidinkameleg. Beleszeretsz egy régi ház
alaprajzába, asszonykorú lábak piros harisnyájába, abba a pohár borba,
amit apádtól sokszor loptál el, amit azóta iszol, amibe úgy hajlik bele a régi
fűzfa ága, hogy annak neve, kiterjedése, örökösödési joga, jegygyűrűje,
szülőcsatornája bebújt a kimondhatatlan idő párapaplana alá.

Jobb akartam lenni. Annak a régi tábortűznek a krátere, amit százan ültünk
körül, ma a rózsafa vizét nyeli a ház előtt. Két tenyérnyi önvédelem.
Nagyon jó élni azt, hogy nincsenek ellened a tárgyak. Otthonosan jár
lábad széktől asztalig és az ágyig. Az aláaknázott láp matematikája, hogy
mikor lesz vége a paradicsomnak. A merev szarkofág időmértéke. A lenyúzott
bőr napbarnítottsága. Isten humorérzéke egy daganatban. Szőlőprés,
amiben fényes hangbogyók feküsznek. Milyen édes a homokszemcsés,
ragacsos óda! Nincs ellenemre semmiféle erjedés.

Jobb akartam lenni. Tiszta bor, súlyos és fehér. Hosszú, tavaszi séta egy széna- és szalonnaillatú éjszakában, ahol nem ér le a lábunk az utcakőre. Lebegő szomjúság, a száradó pongyola éhsége, páfrányok mozaikzöldje, az enyhe kapor mögött a távolban a meggybe hajló ribizli kívánatos szaga. Fényes muskátliudvar. Az átszűrődő pékmeleg, a felhőre kent vaj és a papsajtos liszt. Úgy mentem haza, hogy átugortam minden bokrot, akár a telivérek, mégis elkéstem. Én nem tudom, hová kell kitenni a pontot, mert a mondatom, a mondatban a hajó és a hajó alatt az örvény lükteti hullámát.

Jobb akartam lenni. Hóba zárt tanya, ott is a fehér, meleg, búbos kemence, annak is a bekecses padja. És hogy hazajössz, hogy hazaérek. Én is.

Pohár

•

Savanyú pohár: üres íz lepedéke, elhibázott
térképre tévedt almafa, világháborús bunkerbe
rozsdásodott látcsőben egy tengerkék léghajó.
Hólepte szerelemdombon szánkózik tűnődő ujjam.
Összeér. Lehajított ingem szükségtelen névelő.

Savanyú pohár az ég. Befülledt búra, feketére
mocskosodott svájcisapka a mindenséghez
kocsánykodó antennával. Idebent esőfüggöny,
egy kimosott, dolgos és kocsmás hónap vize,
ami megmaradt. Oldott hajzsír és dohányfüst.

Savanyú pohár ez az este. Kerítésnek támasztott
nők várják letolt farmernadrágban, hogy valaki
megrepessze a paradicsom bőrét. Pálmafák bütyke,
erjedésnek indult datolyák, fügeíz botok és
a folyópartra szédült, telt hagymák a holdtöltében.

Savanyú pohárban vonatozok haza, kisvasút,
egészen kicsi állomás, miniatűr pad az étkezési
és a szomjúsági oldalon. Ott csókollak agyon,
mint a földjét féltő szántóvető, homokkal, nyelvem
ekéjével, hittel, hitetlenül, hihetetlenül.

Kőrösér

•

A tapasztalat lucskos, hideg országút a bevackolt
tanyák között. Iskola, ahová születtél, azután egy
másik, ahová apád és anyád járt át helyettesíteni,
és a harmadik, ahová pálinkát és szalonnát vittek
a tanítók a petróleumszagú, füstös értekezletre.
Itt métáztak a nagyok. Itt volt a nagyfa árnyékában
az akácfaillatú kamra. Hogyan is fértek hozzád a diók?
A közút felől zárkózott az épület, az udvarnak nyitja
ki két fehér tenyerét, a boltíveket. Vekni.
Dinnyét hoztak át és vastag tejfölt és kockás
konyharuhába bugyolált lepényt a szomszéd lányok,
hajukban zöld szénaillat. Egyszer a villámok
elől a bokrok aljába bújtatok és nem akartátok, hogy
vége legyen a jeges, szívmelengető viharnak.
Minden szerelem ott született, a papsajtos árok
partján, várt haza anyád, a hűs vizű kút. A szádban
akkor is, azóta is dadogó almák, nagy könyvekbe
lepréselt falevelek erein fut céltalan a véred.
Mondatok. Az első sárkányt kilyuggatta a jég, a másikat
elsodorta a határba a szél, az utolsó lefeküdt a
királydinnyés homokba, mint egy husángon nevelt
kutya. Így röpült, így nem röpült az aranyalma,
a fészek, a tollszár, a nyárfa évgyűrűje, apád, anyád,
a bátyád és amivé lettél, lehettél.

SÁNDOR IVÁN

Tájékozódási ösztönünket magunkban hordjuk

EÖSI JÁNOS ÉS PAULÓ TALÁLKOZÁSA

•

A regényalakoknak búvópatakéletük is van. Évtizedekig láthatatlanok, váratlanul bukkannak újra elő. Nem egykori alakjukban. Amiként a korszakok, ők is változnak.

Álmokban, de megálmodott képekben is megjelenhetnek, és van-e határ az álmodott képek meg az álomképek között?

Proust így ír erről: „Még ha óvatosan ki is göngyölíteném a megszokás pályáiból és sikerülne eredeti üdeségében viszontlátnom a Guermantes nevet, mint amikor eleve csak álmom színezte át, ha összevetem azzal a Guermantesnéval, akivel megismerkedtem – mert immár az ő nevéhez tapad a megismeréssel valóra vált, tehát megsemmisült képzelet–hús-vér személlyé is vált, egyszerre láttam őt ma és a XIII. században, egyidejűleg egy üvegszekrény külsejű palotában és az örökké tartó naplemente utolsó sugaraiban fürdő elhagyott kastélytoronyban... –"

Egyik éjszakámon együtt pillantottam meg két fiatalembert. Volt közöttük hasonlóság. Haladtak egymás mellett, mintha nem választotta volna el őket százötven esztendő. S mintha nem pusztán képzeletben öltöttek volna testet, hanem „hús-vér személyek" lettek volna. Ráismertek a hasonlóságukra: a szabadságharc honvédje és az ezredforduló filmrendezője, Eösi János és Pauló.

Zúgott körülöttük a mai nyaralófalu partjánál a tenger. Sötéten magasodtak a tizenkilencedik században az erdélyi havasok.

Korszakélményünk a fantasztikum mindennapisága.

Radnóti Sándor néhány éve egyik tanulmányában jutott arra a következtetésre, miszerint Freudnak a B. Wilheim Jensen álomtörténetét a múlt század elején újraíró elbeszélése a nem is olyan messzi jövőbe mutat, ahol már teljesen magától értetődő és semmilyen magyarázatra nem szorul, ha (Kafkánál) „valaki reg-

* Szeretettel köszöntjük szerzőnket 80. születésnapja alkalmából!

gel – egy nyugtalan álmából felébredvén szörnyű féreggé változtatva találta magát ágyában".

Álmom fantasztikuma is az, hogy az egymástól másfél évszázadnyi távolságban lévő Eösi János, *A futár* főalakja és Pauló, *Az Argoliszi-öböl* filmrendezője összetalálkozhat, teljesen magától értetődött.

Ennek egyik oka az volt, hogy előző este újraolvastam Ottlik Géza Kosztolányi-esszéjét. A másik ok: minekutána délután találkoztam Varga Réka kisasszonnyal, a Koinónia Kiadó főszerkesztőjével, s megállapodtunk *A futár* újrakiadásában, előkerestem egykori regényjegyzeteimet.

Ottlik Géza Kosztolányi-esszéjének azokat a bekezdéseit, amelyekben a *Boldogság* című novelláról ír, évenként újraolvasom. Annak az érzésnek ered a nyomába, amely Esti Kornélt az idegen kisváros hóesésében kisgyermekkori emlékének váratlan felbukkanásakor rabul ejti. „Uramisten, gondolhatnánk, hát felismerte, s most mire megy vele – Változtat-e bármit is az életén? Nem –" De mégis sokra megy vele. Tanúságot, bizonyítékot kap arról, hogy az élet nagyszabású dolog, mert a boldogságérzése, amit ismert valaha, megvan, sértetlenül: kiindulópont, *tárgyalási alap*. „Ezzel kezdődik a világ. Ezt nem szabad veszni hagyni soha. Ehhez kell, hogy tartsa magát minden dolgában, egész életében, mindenen át: másképp nem tudja megőrizni sértetlenül." Ez Esti Kornél nehéz erkölcse – teszi hozzá Ottlik.

Minden korszaknak van *tárgyalási alapja*, amit őrizni kell. Írtam már arról, hogy egy hosszantartó nagy korszak *utániságába* érkeztünk. Az évezredes európai kultúra alapértékei porladóban. Új tárgyalási alapokat kell találni. Nem hitegethetjük magunkat azzal, hogy ami már elveszett, az mégis van. Az illúziókkal való leszámolás nélkül nem tekinthető át az *új emberi helyzet*.

Az *utániság* eme szituációjára évtizedünkben ébred rá az európai kultúra, de még nem terjed a szembenézés radikalizmusa. Holott a hajdani alapértékektől való búcsú már akkor elkezdődött, amikor miközben Esti Kornél egy távoli, idegen város hóesésében felfedezte a boldogító érzést, ami kisgyermekkorában átjárta, ugyanazon idő tájt Josef K. szörnyű féreggé változtatva találta magát az ágyában.

Az Argoliszi-öböl filmrendezőjéről mondja az Esti-érzés után nyolc, az ottliki tárgyalási alap kijelölése után négy évtizeddel a korszakadék *utáni* időnkben a regény történetmondója: „Pauló ismerte azt, amiről úgy gondolta, hogy az élet követelménye, tartania kell magát hozzá, nem szabad veszni hagynia. Mi volt ez? Talán az, hogy szembe kell nézni, s ez elől számára nincs menekülési út. Ebben különbözött tőlünk. Mire ment vele? Azt hiszem, sokra. Bizonyítékot szerzett arra, hogy számára ez a tárgyalási alap. Sértetlenül, illúziók nélkül. Ennyi volt az ő nehéz erkölcse, hogy meg tudta őrizni."

A tárgyalási alapok is változnak a kultúrakorszak változásaival. Estinél a boldogító érzés, hogy az élet nagyszerű dolog. Az ezredfordulón: a szembenézés azzal, hogy mire futott ki a huszadik század, milyen léthelyzeteket teremt az ezredforduló.

Minekutána előkerestem *A futár* régi jegyzeteit és újraolvastam azt a néhány lapot, ahol először vázoltam fel a regény befejezését, találkozott Eösi János Paulóval az álmodott képek és az álomképek határán.

1972-ben kezdtem a könyvtári kutatást. Mintegy száz cédulát őrzök egy dobozkában.

Több helyen, mindenekelőtt Horváth Mihály emlékbeszámolójának harmadik kötetében (505. és 522–523. oldal) találtam azokat az adatokat, amelyek alapján az alábbi részletet írtam:

Mikor Görgey 1849. augusztus 13-án Világosnál letette a fegyvert, Kossuth Lajos már úton volt Orsova felé, augusztus 10-én még Aradra hívta Bemet, aki Lugosnál vonta össze csapatait, szám szerint 15–16 ezer embert, és a hívásra ezt válaszolta: „Az ügy még nincs elveszve, a sereg újjászervezése gyorsan halad." Az üzenet már nem érte el Kossuthot. Bem csapatai élén Aradra indult, Radnán értesült Görgey kiáltványáról, elfogadását visszautasította, végső lépésre szánta el magát, alkonyatkor magához parancsolta bizalmas futárát, levélben arra szólította fel a menekülő Kossuthot, hogy térjen vissza, vegye át újra a kormányzói hatalmat. A futár sötétedés előtt elindult, mikor lova kidőlt, gyalog ment tovább, Karánsebesen már nem találta Kossuthot, ismerte a vidéket, haladt Mehádia felé, sebesülten érte utol a menekülő csapatot. Kossuth ezt válaszolta Bem levelére:

„Altábornok úr! Meguntam az életet, mert látom, hogy hazám szép építménye, s vele az európai szabadság nem elleneink, hanem testvéreink miatt önmagától összeomlott. Nem az élethezi gyáva ragaszkodástól ösztönözve távozom, hanem meggyőződésből, hogy jelenlétem hazámra károssá vált. Ha Görgey serege is felszólít a kormányt visszavenni, ha önnek sikerül néhány munkálatot végrehajtani, ha seregének élelmezése a népet ijesztő s elnyomó rendszabályok nélkül is biztosítva lesz, ha a pénzsajtók dolgozhatnak és rendelkezésem alatt állandanak: e három feltétel alatt a nemzet szavára a kormányt visszavenném, ha nem: nem. Reám nézve a háború nem czél, hanem mód a hazát megmenteni, ha e czélhoz nem közelíthetek, nem fogom a háborút egyedül a háború kedvéért folytatni. Tanácsolom tehát önnek, küldjön Komáromba és Pétervárадra futárokat, hogy tartsák magukat, biztosítsa magát az aradi várparancsnok együttműködése iránt, válasszon népképviselőkből bizottmányt, mert csak a souverain hatalom rendelkezik a nép felett. Ezek szükségesek most és nem jelenlétem. – Tregova, aug. 14-én, 1849."

A futár lovat kapott, azonnal útnak indult, Bemet már nem találta Radnán, Haynau, aki Temesvár elfoglalása után néhány napi pihenőt engedélyezett ki-

fáradt seregének, elkezdte a hátráló csapatok üldözését; Karánsebesnél még lovat tudott váltani, átvágta magát Facset irányába, Bem haditanácsot tartott, mikor megérkezett, Kossuth levelét tisztjei előtt nem bontotta fel, félórára elvonult, később bejelentette, hogy Dobrára vonul vissza, futárát maga mellé rendelte. Augusztus 27-én hajnalban érkeztek a hegyekhez, mikor a csapat áttört a szoroson és megpillantották a mezőt, emlékiratainak tanúsága szerint Wirtner Gusztáv egy szakasz vértes lovas fedezete alatt már a magyar sereg maradványait körülkerítő osztrák hadosztály menetében közeledett Dobra felé.

A futár: a regény dokumentumokkal alapozott fikciójában Eösi János.

De ki Wirtner Gusztáv?

Az ő alakját Wirkner Lajos *Élményeim* című visszaemlékezésének felhasználásával (Szabó Ervin Könyvtár 41307-2-8/22143) fikcionáltam.

Hosszabb részlet a regénybefejezés első változatából:

Bécs, július 16-án, 1865.

Régi barátaim közül, kik részben még Ferencz császár idejében működtek, többen ösztönöztek az ezernyolcszáznegyvennyolcas és negyvenkilences esztendőkben gyűjtött tapasztalataim feljegyzésére. Közpályámon ifjú korom óta azon cél vezetett, hogy segédkezzem elszakíthatatlanná tenni a legbensőbb ragaszkodást a nép és császár-királya között. Eszméimben nem csalatkoztam, annál inkább azokban, akiknek ez eszméket valóra váltani volt hivatásuk. Tanúja voltam, hogyan cserélődtek fel az elvek és személyes érdek, az ügy iránt tanúsított buzgalom és a széthúzás, a császár-király bölcs iránymutatása helyén a bürokratikus intézmények elhatalmasodása, s eközben meggyőződtem róla, hogy eszméinkre nézve a legrombolóbb mégis azoknak a revolutionáriusoknak a tevékenysége volt és maradt, akik tanultak felkelésük tévedéseiből, felismerték, minő hibákat követtek el saját táborukban, azon voltak és vannak, hogy elkerüljék az elkövetett tévedéseket. S mivel az önérdek újonti elterjedését, a hivatalok erősödő nyomását, s ezzel párhuzamban eszméink további elsekélyesedését meggátolni csekély pont vagyok, emlékezéseimmel igyekszem némi hasznot hajtani azon ügynek, amelyet ifjú korom óta szolgálni kívántam.

Az 1849. esztendő augusztus hónapjának egyik reggelén a Kancellár magához rendelni méltóztatott, s közölte velem, hogy a kancellária hivatalának átszervezése miatt legjobb, ha otthonomban várom a felszólítást új beosztásomról. Még ugyanezen nap estéjén két feketekabátos férfit láttam ablakom alatt sétálni. Volt dolgom elégszer a titkosrendőrséggel, tudtam, mi a feladatuk, megfigyelőimet nyolcóránként újak váltották fel, arcaik összekeveredtek előttem, a negyedik nap reggelén a kancellária titkára személyesen jött el értem, a Kancellár elé vezetett, a báró oldalán egy ismeretlen férfi fogadott, meglepetésemre közölte velem, hogy hűségem és munkásságom iránti legmélyebb bizalom alapján különleges feladattal bíznak meg.

Még aznap útnak indultam. Nem tudtam, próbára kívánnak-e tenni, egyszerűen el akarnak-e távolítani az események középpontjából, vagy valóban érdemeim hívták fel rám a figyelmet. A postakocsi kirobogott a városból. Schwandorfon keresztül Pannfalvának tartottam, a határról paraszt gyorslovakkal utaztam tovább, a lepecsételt levelet, amelyből feladataimat megismertem, Aradon bonthattam fel, s rögtön jelentkeztem Puchner tábornoknál, aki katonai fedezettel indított tovább, kísérőim között egy sápadt, sovány, az utazásoktól megviselt tisztben a bécsi titkosrendőrség felügyelőjére ismertem. Feladatom kivihetetlennek látszott. Bem József altábornagy személyes futárját kellett felkutatnom. Személyleírása keveset árult el róla, rendfokozata káplár, életkora húsz év körül, kivételesen ügyes lovas, idegen nyelveken nem ért, de román, szláv, német szöveget megközelítő pontossággal jegyez fel, a megelőző fél esztendőben a román felkelők táborától Dél-Magyarországig, Kossuth Lajos szálláshelyétől Görgey főhadiszállásáig annyi fontos helyen fordult meg, annyi fontos személytől vitt nemcsak levélben, de szóban is üzenetet, hogy ami a fejében volt, felért a forradalom titkos kapcsolatainak okirattárával.

Augusztus 20-án érkeztem Dobrára. Bem csapatának maradékai akkor már kétfelé szakadtak. Az egyik rész Vécsey báró vezérlete alatt az oroszok előtt letette a fegyvert, a törzs naponta fogyatkozva Dobrára vonult, ahol egyesülni próbált Stein báró menekülő katonáival. Ekkor Bem már gyűrűben volt, Facset felé próbált kitörni, de báró Puchner tábornok előnyomuló csapatai akadályozták, ágyúit, katonáit a dobrai szorosban hagyta, és mintegy húsz tiszttel, csak tisztekkel, ez engedett arra következtetni, hogy futára nélkül Hátszegen keresztül Ruszkabányát érintve Orsovára, onnan török földre menekült.

A dobrai mezőn ötezer foglyot sorakoztattak. Egyes csoportoknak fel-alá kellett menetelni, másokat futólépésben hajtottak körbe. Voltak csoportok, ahol teljesen mezítelenre vetkőztették a foglyokat, és így indították őket a völgy felé, ahonnan bár puskalövések nem hallatszottak, nem tértek vissza, más csoportok az erdőn túl felbomlottak, szétoszlottak, megint másokat kardlappal tereltek árkok felé. Mindebben a zűrzavar mögött rendszer volt, senki sem tudhatta, hogy melyik csoportba osztják be, azt sem, hogyha már be is terelték valamelyik csoportba, ott mi vár rá. A mező közepén császári kapitányok sorakoztak, és a tiszti szakasz parancsnokának utasítására párosával indultak el csoportjaik megszervezésére, mezítelenre vetkőztetett embereket hajtottak el mellettem, mögöttük honvédek szállingóztak, minduntalan maguk mögé pillantva haladtak a falu felé, és csak akkor tűntek el a szélső házak között, amikor látták, hogy, meglepetésükre, senki sem követi őket.

A dombok mögül felhangzottak az első sortüzek, a parancsnokló ezredeshez léptem, átadtam papírjaimat. „Tessék – jelentette ki –, végezze a kancellári titkár úr feladatát.” Értelmetlen arcot vághattam, mert hozzátette: „Hogyan találja meg, akit keres, ez az ön dolga, én csak arra hívhatnám fel a figyelmét, hogyan

nem találhatja meg: úgy, ha kihirdetteti, kit keres." Azt feleltem, hogy embereket sem ruhátlanul terelni, sem kivégeztetni, sem bilincsbe veretni nem szokásom, de ennyit én is tudok. A szoros felől lövéseket hallottam, tiltakozó mozdulatot tettem. „Nagyobb a rémület, mint a pusztulás – jegyezte meg az ezredes –, alig néhányat lőnek agyon, de annak, aki szabadul, tudnia kell, mi várhat rá. Két hét alatt az ötödik fogolycsoport, amelyiknek a felszámolását rám bízták. Kancelláriai titkár úr, ne aggódjon, az én hadviselésem módszere sokkal inkább pszichológiai, mint katonai."

A vértes tisztek egyenruhájába öltözött kísérőm mellettem állt. Az utazástól, az álmatlanságtól ha lehet, még gyötröttebben, szemhéja lila színű volt, óriásira duzzadt. „De mi a biztosíték, hogy a halottak közé nem kerül oda az én emberem is?" – kérdeztem. „Megtalálni itt egyetlen embert?" „Kétséges. De attól kezdve, hogy útnak indultam, minden az volt, és akár eredményesnek bizonyul küldetésem, akár nem, tudom, hogy ezután is minden kétséges lesz, ha elszalasztom, ha megtalálom, vagy ha azt hiszem, hogy elszalasztottam, még inkább, ha azt hiszem, hogy megtaláltam. Mégis hozzá kell kezdenem munkámhoz." Parancsot adott, hogy a dombok mögül vezessék vissza a mezítelenre vetkőztetett honvédeket.

Délutánra kiválogattam az első látásra huszonöt–harminc év alatti foglyokat, több mint ezren voltak, felsorakoztattam őket, a császári kapitányok kihirdették közöttük, hogy az őrmesternél alacsonyabb rendfokozatúakat szabadon bocsátják, talán hatszázan léptek elő, ekkor az ezredes két szakasz császári dragonyost bocsátott rendelkezésemre. A hatszáz foglyot az erdő szélére kísértük, sötétedett, a vértes tiszti egyenruhába öltözött nyomozó szótlanul követett. Tudtam már, hogy mielőtt Bem elhagyta csapatát, összehívta katonáit, nyilvánosan jelentette be, nem adja fel szabadságharcát, Törökországban kényszerül folytatni. A foglyokat egyes sorba állíttattam. Egymástól négy–öt méteres távolságban kellett előttem elvonulniuk, mindegyiküknek ugyanazt a kérdést tettem fel: „Mit hallott Bem tábornagyról?" Ötszáznyolcvanan vallották meg, amit tudtak: átszökött a határon.

Így maradt reggelre húsz emberem. Húsz makacs lázadó. Szerettem volna aludni néhány órát. Kísérőm reggelit hozattatott, az étkezés láthatóan felfrissítette. Délutánra kihallgattam a húsz foglyot, nyolcat visszaküldtem az ezredeshez, maradtunk az erdőszélen tizennégyen, egy tucat fogoly, a vértes tiszt és én, a nap nagyon erősen tűzött, péntek volt, augusztus 21-e. Az ezredestől lovat kértem. Átvezettetett egy csillagos homlokú ményt, második lovát. Sorba állíttattam a tizenkét honvédet, akkor szólt hozzám először a vértes tiszt, megláttam nagy sárga fogait, a szomjúságtól penészes színű ínyét, dallamos hangja volt. „Egy gyakorlott lovasnak nem okoz gondot úgy dobatnia le magát ennek a lónak a nyergéből, hogy semmi baj ne érje. Nem gondolja, vizsgálóbíró úr?" Az hökkentett meg, hogy vizsgálóbírónak szólított. A bécsi egyetem jogi fakultását végeztem el, s igaz,

hogy két évig ügyészi praxist is folytattam, de ennek már majdnem húsz esztendeje, a kancellárián papíros pusztító hivatalnok lettem. Tekintetében tárgyilagosságot észleltem, be kellett látnom, hogy igaza van. Elmagyaráztam az ezredesnek elképzelésemet. Nemsokára elővezettek egy egészen fiatal mént. Puchner legkedvesebb tisztje zsákmányolta, kívüle az egész táborban senki sem tudta megülni. Levettem a kabátomat, kioldottam a nyakkendőcsokromat, fodros fehér ingem verítékben úszott, most, hogy a kiválasztást majdnem elvégeztük, újra mozgásba lendült a mezőn a gépezet, újra mezítlábas csoportok futottak el mellettünk, a megmaradt foglyokat most más rendszer szerint sorakoztatták, egy részüket jobbra állították, a megmaradtakat hátra küldték, de azt nem tudtam megállapítani, ki miért kerül az egyik vagy a másik csoportba, dragonyos szakaszok vonultak a foglyok között a mezőn, később újra egyetlen hatalmas nyájba terelték a honvédeket, háromfelé osztották őket a szuronygyűrűben. Az első honvédet lóra parancsoltam, szőke magas legény volt, a ló szinte leveszett alatta, de a következő pillanatban már előttem hevert, lábát törte, fájdalmában fűcsomókat tépett ki a földből, a következő fél percig is tartotta magát, de szerencsétlenebbül esett, a fejére, többé nem mozdult, úgy döntöttem, hogy a sebesülteket és halottakat nem szállíttatom el, ez is ösztönözheti a többieket, hogy próbálják megülni a mént, a vértes tiszt széket hozatott, talán az ötödik vagy a hatodik gyűrte le elsőnek a lovat, laza vágtába kényszerítette, galoppléptekkel elém vezette, megveregette a nyakát, mikor leugrott róla, a ló a következőn állt bosszút, néhány lépés után olyan erővel dobta le magáról, hogy a tizedes fejjel a földbe fúródott. Egy rémült, rövidlábú gyereket karabéllyal kellett kényszeríteni, de úgy sem ült fel a lóra, térdre esett, sírt, két dragonyos vezette a domb mögé. Amíg ott álltam, mert álltam, nem voltam arra képes, amire a vértes tiszt, hogy a székből nézzek mindent végig, az járt az eszemben, mi történik, ha nem vállalom el a feladatomat. Mikor a Kancellár magához hivatott, ez a gondolat fel sem ötlött bennem. A visszautasítással járó következményektől tartottam? Nem valószínű. Annyi szolgálatot tettem már az udvarnak, hogy személyes szabadságomat nem fenyegette volna veszély. A meggyőződés vezetett? Ezen már túljutottam, illúzióimat már régen elveszítettem. Be kellett vallanom, hogy magárahagyatottságom lehetett az indítóok, amiért szó nélkül vettem át a parancsot. A csend körülöttem, az egyedüllét bécsi lakásomon, a feleslegesség tudata, ami megbénított, nevetségesen elesetté tett, néztem az alig néhány lépéssel tőlem fejjel a földbe fúródva heverő mozdulatlan tizedest, törzse olyan szokatlan szögben fordult el, mintha valahol egy egészen másik nyakban kellett volna folytatódnia.

Nyolcan maradtak életben. A mén szája habzott, utolsó lovasától vált meg legnehezebben, nyereg nélkül ülte meg, és miután ötször körbefuttatta a hatalmas mezőn, elém léptette, arra kényszerítette, hogy mellső lábaira ereszkedjen. Kecskelábú asztalokat, lócákat, papírost, tollakat hozattattam. Valamikor foglalkoztatott a grafológia, s ha nagy gyakorlatot nem is szereztem, gyorsan rá tudtam is-

merni az elváltoztatott kézírásra. Félóra időt adtam a nyolc honvédnak, hogy leírják, hogyan kerültek Bem seregébe, mikor, milyen ütközetekben vettek részt. A szövegre nem voltam kíváncsi, s mikor a kézírások alapján elvégeztem az utolsó előtti szűrést, már csak hárman maradtak. A halottakat, sebesülteket közben elhordták, az erdő nyárfákkal kezdődött, de mögöttük rögtön lombos fenyők következtek, a réten a hőség ellenére is élénkzöld volt a fű, a közeli hegyek felé felhők rohantak, a császári katonák sorfalában indultam el a mezőn, mögöttem a három honvéd, utánuk, kísérőm mögött a vértes szakasz két altisztje kivont karddal, közeledtünk a faluhoz, a szélső házak után szelíden domborodó kupolájú templom, homlokán a Dávid-csillag, nyitott ajtaja mögött a meghatározható homály, intésemre az altisztek a mellékbejáratok őrzését is elrendelték, a hűvös boltozaton túlra parancsoltam a foglyokat, a sarokban asszony imádkozott, kint éppen megjelent az első csillag, az asszony szombatját köszönthette, nem zavartam, a három fogoly arcát szemből világította meg a fény, az egyik ekkor valami tépést ingéből, kendőt, rongydarabot, nem tudtam, mit szedett elő a zsebéből, fejére helyezte, elém lépett, néztük egymást, leültem a padsor szélső ülésére, szeme összehúzódott, mintha ő készülne az én kihallgatásomra.

A tekintet, amelyről a kihallgató úgy érezte, mintha nem a kihallgatásra váró honvéd állna előtte, hanem ő készülhetne kihallgatásra foglya előtt, ez a pillantás maga volt Eösi János. A történelem kelepcéjébe szorított ember *szembenézése* a sorsával, mindazzal, amit az üldöztetésből, az elolvasott könyvek tanításaiból, az apai intelmekből, a szabadságharc küzdelmeiben való részvételéből megértett.

A regényből kimaradt ez a végső találkozás. Eösi János a kiválasztás után a fogoly honvédtisztek között várta a halált, miközben a tekintete már önmaga felismeréseire irányul.

A százötven évvel később, a görög tengerparton eltűnő Pauló tekintete is befelé irányul. Miközben Oidipusz lányáról (és testvéréről), Iszménéről akar filmet készíteni, Iszméné végső tekintetében Pauló az Eösi János sorsa és tekintete óta eltelt másfél évszázad tapasztalatai birtokában az ezredforduló emberének üres tekintetét találja meg.

Haladnak együtt, szavak nélkül az álomhatáron.

A könyvek a magányban születnek és a csend gyermekei, mondja Proust.

Mióta *A futár*t írtam, addig, amíg *Az Argoliszi-öböl*t, megírtam, átjárhatatlanná mélyült az a szakadás, ami az európai kultúra alapértékeit és az ezredfordulót elválasztja. Eösi János (a hetvenes években) még a szakadék partján próbált szembenézni a kelet-közép-európai történelem csapdájába szorult ember sorsával. Pauló már a szakadék túlpartján akar filmet csinálni az *új helyzet* felismeréséről.

Testvérek, mint Oidipusz és Iszméné. De szülők és ivadékok is, mint Oidipusz és Iszméné.

Hol a határsáv, ahol az álomképek és az álmodott képek összetalálkoznak?

A regény ez a sáv. Mindegy, hogy egy délelőttről szól-e vagy a történelemről. A máról vagy a múltról. Mindegy, hogy merre járunk megteremtett alakjainkkal, a szabadságharc erdélyi csatáiban vagy az ezredforduló művészei között. Tájékozódási ösztönünket – írja Proust –, akár egy iránytűt vagy postagalambot magunkban hordjuk.

Igen, alkotó énünknek, amelyik mégiscsak szubjektív, van egy általánosabb értéke, amely egyetemes világunkra is érvényes.

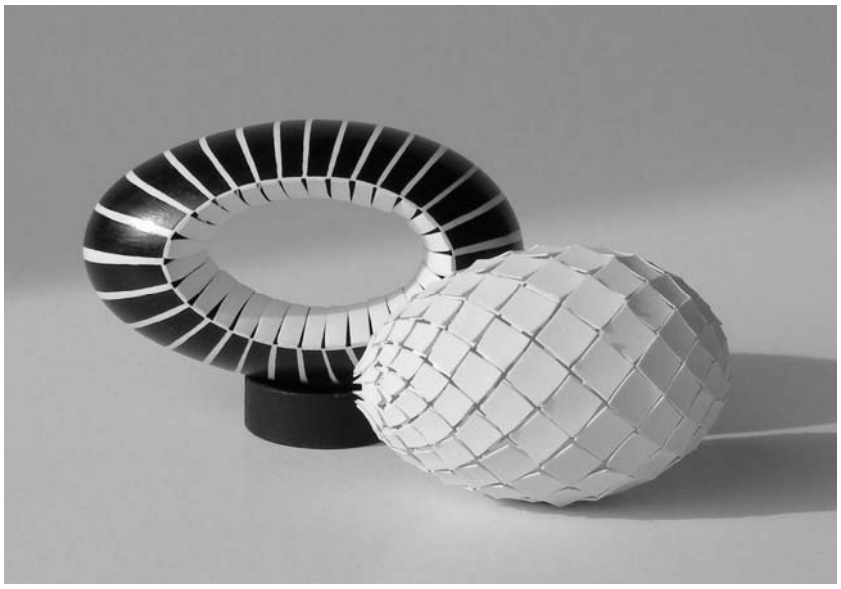

Horgony nélkül

SÁNDOR IVÁN: AZ ARGOLISZI-ÖBÖL

•

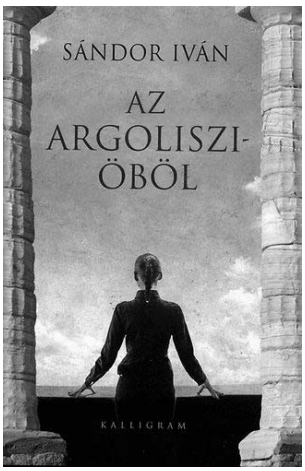

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2009
256 oldal, 2600 Ft

A kritikus – miként a Sándor Iván számára oly sokat jelentő Németh László metaforizálja egy helyütt – tökéletlen csillagász, aki (továbbra is Németh szavait véve alapul) lélegzetvisszafojtva lesi: a csillag (az író; netán a mű) arra fut-e, amerre a csillagnéző naiv képletei szerint futnia kell. Amerre a legfényesebb lehetőségei nyílnak.

Akik Sándor Iván hosszú ideje együtt ívelő regény- és esszéepikáját figyelemmel követik, érdeklődésük és várakozásaik moccanásaiban megsejthették, megérezhették: a film – mint anyag, gondolkodás- és látásmód, mint *szerűség* (az irodalom szinesztéziásan megalkotható, virtuális-potenciális filmszerűsége), sőt mint „a 20. század művészete" – előbb-utóbb bejelenti igényét e prózakozmoszban való nyomatékos jelenlétre. Az viszont aligha lehetett kódolva a műfajközi asztronómia óvatos előrejelzésébe, hogy csillagokat majd a tenger árkában kell keresnünk, ahol atlantiszi meteorit-maradványokként rejlenek, vagy csupán a mélyvízi fénytörés – azaz a teljes fénytelenség káprázata – rajzolja oda őket.

A Sándor Iván-regények eleve többdimenziósak. Sokáig – és nem csekély mértékben mindmáig – az irodalom és a történelem mint emlékezet(hiány) maga képezte azokat a horizontálisokat és vertikálisokat, rétegeket és metszeteket, amelyek az eleinte kazettás, később labirintikus nagyepikai modellek hiánytalan, (ön)reflexív működését lehetővé tették. Az író fokozatosan adaptálta regényeiben bölcseleti és szociológiai nézeteit is. De mindezzel végeredményben megmaradt a humaniórák számára legotthonosabbjának, az irodalomnak a terepén. 2002-es művével nyitott – életpályáját, affinitását, drámairói törekvéseit tekintve logikusan és szükségszerűen – egy újabb művészeti ág, a színház: a „színházi regény" irányába. 2009-ben *A várható ismeretlen* című elmélkedéskötetének témánk szerinti koronaesszéjében, a könyvet záró írásban *(Pauló a görög tengerparton)* így tekintett vissza komplex regényvállalkozásának közelmúltjára, s adott ízelítőt a már készülő *Az Argoliszi-öböl* (2009) koncipiálásából, a *Nem Oidipusz, nem Antigoné, bizony Iszméné a főalak* felvezető belső című gondolatsorban kipattant regényeszméjének megvalósulásából: „Mi volna, ha éppen ez volna a forma: a küzdelem az Iszméné-vízió formába öntéséért? [...] // Ki lehetne egy ilyen alak? // Író, aki Iszméné-regényt próbál írni? Unalmas. // Színházi ember? A *Drága Liv*ben már kidolgoztam a magam színivilágát. // Zeneszerző? Nem értek hozzá. Leverkühn után különben is istenkísértés. Amiként külön-

ben Bulgakov Mestere után egy írófigura. // Talán filmrendező. Akit az ezredforduló emberének a Camus *utáni* közönye foglalkoztat. Merseault egy utolsó ordítással még azonosulni tudott a világ univerzális közönyével. Ebben az értelemben rendelkezett a reflexió–önreflexió morzsáival, annak maradékaival, azzal, ami a humanista kultúrában az embert emberré tette. Paulót, a filmrendezőt a maradéknak a *hiánya* foglalkoztatja. Erről akar filmet csinálni. Ez a film: a sorsa".

A várható ismeretlen címadó írása egyébként Bak Imre képzőművészt portretizálja. Homlokzat és fedőréteg, megközelítés és belépés, történet és történet többször is szót kér. „Az ezredforduló *újabb* homlokzatai, *újabb* fedőrétegei mögé pillantó tekintet, az identitást nem kikezdő temporalizálás újabb lehetőségeit hívja elő. Átformálódik a klasszikus konstruktivizmus térszerkezet-tana, elemire redukált színvilága is" – így a kezdés. „Bak Imre homogén felületei mintha nem engednék meg a bejutást a kép terébe. // De valóban így van-e? // Kijelentés és kétely apóriájával Hamvas Béla gondolatát idézném fel: belépni a beléphetetlenbe, itt kezdődik a nagy művészet" – így a folytatás. „Azóta elkészült a *Várható Ismeretlen*, Bak Imre újabb pályaszakaszának egyik legjelentősebb műve. Összpontosul benne, ami ennek a pályaszakasznak újdonsága, miközben az előzőeknek organikus folytatása: a talány mint metafizika, a talány mint az élet Rendje" – így a befejezés. Mintha az írói műhelybe is bevezetne a képzőművészeti esszé. Aligha véletlen, hogy *A várható ismeretlen* a *Várható Ismeretlen* szintagma-pecsétje.

A *Drága Liv* sem volt tisztán a színház kulisszáira bízott regény, *Az Argoliszi-öböl* sem mindenestül regényfilmként forgatja és vetíti magát. Él a forgatókönyvre emlékeztető szövegképzés eszközeivel (egyes fejezetei Pauló irodalmi forgatókönyvének kompakt részei), ám sem a jelen idő helyenkénti túlhatalma, sem az olykor feltűnően rövidre vágott mondatok, bekezdések, sem a nagyszerkezet montázsos jellege nem vonja ki a könyvet abból az áramból, amelybe immár legalább három évtized alkotásai sorolódnak Sándor Iván tollán, s amely az új évezredben a *Drága Liv*, a *Követés* (2006) és *Az Argoliszi-öböl* egymást kereső trilógiaként is olvasható hármasába hullámzott.

A filmes utalások erősek, asszociatívak. Mindenekelőtt a Wim Wenders-hivatkozások, Wenders konkrét szerepeltetése. *A dolgok állása* című 1981-es filmje külön kiemelést nyer. Vajon kevesebb joggal jelenne meg a memória vásznán például a *Lisszaboni történet* (1994)? Hiszen abban a – Paulóhoz hasonlóan – hosszabb időre „eltűnő" filmrendező saját művészi dilemmái lehetséges megoldásaként választja a felszívódást (erre itt a másik rendező, Taas útja is ráfelel). A történet Wendersnél is további (és másképp mitologikus) történeteket terem. Az ő mozija is három főalak (két férfi és egy nő) személyére feszíti az ön- és világmagyarázat-keresést. Csak míg Sándor Ivánnál Pauló és a történetmondó művészettörténész barát, konzultáns is szakaszosan beteljesíti lelki és testi szerelmét a közös múzsa Erikával, a dramaturggal, Wenders olyan delejes nőfigurát – muzsikust, énekest – állít rendező és hangmérnök hőse közé, aki az előbbivel homályos, az utóbbival kétséges kapcsolatot katalizál. Felbukkan továbbá Ingmar Bergman neve (esetleg hathatott a filmrendező Paulóra, valódi nevén Pálra). Felismerhetően Jancsó Miklós ül egy művészklub asztalánál; odébb az (akkori) operatőrje. Kettősük korjelzően ikonikus, és akár a többi név, minőségi művészetként szavatolja a filmet (e művészeti ág sajátossága, hogy az alkotások belső világát sokszor eltakarja a szakma külső, talmi élete, melyet a regény is kavargásában ábrázol). Fábri Zoltántól épp az 1961-es *Két félidő a pokolban* idéződik meg

(Paulónak a háború-, fasizmus-emlékezés, a holokauszt-nyomolvasás is filmtémája), bevillan Sidney Lumettől *A domb* (1965). Filológiailag figyelemre méltó, hogy a Pauló-esszé idézett szöveghelye előtt az utolsó említett név a műhelyproblémáiról töprengő Mészöly Miklós neve. S mégiscsak Mészöly adta közre 1976-ban a *Film* című regényt. (Viszont a *Pauló a görög tengerparton* deklarálja: „A Pauló név semmiképpen nem utal [Pier Paolo] Pasolinire, habár volnának rokon vonások. Nemes Nagy Ágnes is írt Pasolini Oidipusz-filmjéről [1967] szóló esszékritikájában arról, hogy minden korszak azt csinál a mítoszból, amit akar".)

Ne folytassuk a filmfesztiválokkal, a Gyarmat utcai filmstúdióval, a mintha valahonnét ismerős George Váradi producerrel és más összetevőkkel, szereplőkkel, mert irodalmi, zenei, képzőművészeti párhuzam is akad bőven, nevekhez, műcímekhez kötve. Guardi. Kleist. Beethoven. Klee. Broch. Beckett. Valamennyien a mű rendelkezésére bocsátják azon képzettársításokat, melyek várhatóan vagy váratlanul az ő áttűnő jelenlétükből fakadnak.

Ily nagyszámú célzás, összefüggés súly is a regényen. Súly, amelynél nagyobbat már nem szabad a teherbíró struktúrára helyezni. Vegyük számba ugyanis, mi mindent hoz mozgásba a komprimáltságához képest áttetsző, markánsan könnyed könyv. A mítoszi Labdakidák-történetet, a mindent megtapasztaló és mindent túlélő Iszménével a centrumban (ez Pauló örökös alakulásban levő, tervezett nagyfilmje). A második világháború európai és magyarországi epizódjaira vonatkozó ismeretek és konzekvenciák vészes hiányát (ez Pauló kedvezően fogadott kisfilmjének tárgya. A címe történetesen: *A várható ismeretlen*). Az 1960 körül született nemzedék, ezen belül a művészértelmiség intellektuális, esztétikai és morális tájékozódási dilemmáit (az író ezúttal eggyel „előrébb" lép a saját generációját foglalkoztató emlékeknél, kérdéseknél és szituációknál). A készen kapott és a szőni, alakítani próbált családi fonadékok elvékonyodását, szakadását, újrabogozódását (Pauló és a történetmondó esetében is egy külön családregény teljesedhetne ki, sokszereplős, dinamikus epizódokkal. A szerelmi háromszög azért is fontos, mert Erikának mindkét fél bonyolult vagy ellentmondásos családi beágyazottságára rálátása nyílik, míg ő egyik férfi vívódásain sem könnyít azzal, hogy saját, sokszálú familiáris konfliktusgombolyagot gurítana elébük maga is).

Ennyi történet együtt-egymásban kissé a kompozíció rovására mehet. A homlokzat fedőréteg is, a fedőréteg homlokzat is. Meglehet, túlhevített a történetmondó apjának és anyjának önmagában és együttesen íródó, telített – részint „rendszerváltó" – sorsa, amely az impulzusokkal amúgy is bőven célba vett Paulónak újabb feldolgozandó tapasztalatokat jelent. E generáció szerepeltetése ugyanakkor fenntartja az apák és fiúk vitadialógusát, melyben Sándor Iván – ahogy az imént jeleztük – már jobbára a fiúk, az utódok pozícióira kíváncsi. A regény közepe táján kezd csomózódni a Rudolf Reimann- és a Lilly Bornstein-fonal, újabb történeti és szerelmi színeket hozva a mitológia, a filmművészet, az utazások (sőt: a II. világháborús emlékképek) folytán nagyszabásúan internacionális, világhorizontú alkotásba. Pedig a történetrétegek átpillantásának még ezzel sem értünk a végére.

A vége és az eleje az egésznek: Tolon. A minden egyéb domináns helyszínnél – az „Ilyen városban még nem jártunk" Mannheimnél, az „ufóvárosnál", a múzeumos, filmfesztiválos Velencénél is – fontosabb locus. A hely, amely *történik*. A görög tengerpart, ahová a posztposztmodern történelemfelfogáson átszűrt, újrakreált hellén alap*sztori* drámája visszaköveteli magát, hogy a meghitten pihentető vendégfogadó sistergő laboratóriumából írja be-

le lapjait, képkockáit abba a gondolat- és textusszövedékbe, még mozdulatlan mozgóképbe, amelynek nyugvó- és rengető pontja az Argoliszi-öböl. A három főszereplő különféle felállásokban esztendők óta lakja nyaranta – *a szokásos időben*, augusztus közepén – a házat. Változó, hogy közülük épp egy, kettő vagy három van otthon a vendégszerető és tapintatos Nikosznál. A viszony-átmosódások növelik a cselekmény szikrázó – időnként kissé mesterségesen, kívülről, krimiszerűen gerjesztett – feszültségét.

Az Argoliszi-öböl bizonyossága a véget nem érő feltételesség. A narrátor, aki a filmkészítés helyett a művészettörténetet, a Guardi-kutatást választotta életcélul, de a filmes munkához – illetve filmkészítő barátaihoz – sem lett hűtlen, évekkel *A domb* megtekintése után a film egyelőre néven sem nevezett főszereplőjét véli felismerni egy fesztiválon. Ahogy ebben a mellékes esetben, úgy bírja munkára a döntő kérdésekben is az olvasói befogadás igenjeit és nemjeit, értelmezői fázisait, meggyőződéseit és elbizonytalanodásait a szöveg. „Nem látom már a férfit, aki a névjegyet küldte, eszembe jut a színész neve, Sean Connery, de biztos, hogy nem ő volt, ki lehetett?" [...] „A teraszra nyíló ajtóban megjelenik Sean Connery, mármint az, akit én a vetítés után annak néztem." Ő? Nem ő? Az? Nem az? Akkor? S most? Személyek, események, dolgok, időpontok önazonossága a tét. De létezhet-e még önazonosság?

A négy – vélhető: szándékoltan nem arányos – rész tizenkilenc (címmel ellátott) fejezetéből öt öleli fel a (megfilmesítendő) Iszméné-történetet *(Vagyok, aki vagyok; Sokféle a tudás és az emlékezet; Az álmok üzennek; Először az történt; Nézzetek rám)*. Az identitás kétsége, a Pauló forgatókönyvét átható kétség e fejezetekben rokon mechanizmusú a Sean Connery?-kétséggel, s mindazon tanácstalanságokkal, melyek a fő- és mellékalakok iránykeresését, tétovázását, megtorpanását jellemzik mindvégig. Természetesen a félre- és a fel-nem-ismerések mitológiája nagyságrendekkel nő fölébe a potom, de tipikus Connery-ügynek. A félre- és fel-nem-ismerések organikusan épülnek egymásba, akárcsak a belátások és be-nem-látások hálózata. Így jön létre az idő- és térbeli össze- és félresiklatások poétikája, melyben az elveszett, veszendő egyént kizárólag számkivetettségéről való tudása, e kimerítő s mégis ingatag tudás, valamint a kárhozatával történő szembenézés: szenvedésének megörökítése, örökül hagyása – az esztétikai lenyomat igaza védheti meg. Ha ezt az építkezést, elgondolást befogja olvasatunk, Sándor Iván könyvének felemelően tragikus volta teljességében jelenik meg. Abban a hiátusban, ahol görög–zsidó–keresztény kulturális hagyományaival, a szellemi és tárgyi kincsestárral szívesen hivalkodó kontinensünknek, az Ázsia és Afrika egy-egy karéjára is kiterjeszkedő Európának kellene elterülnie.

A két szélső személyiségpont (időben és mentalitásban is): Iszméné, aki kitér különleges státusának következményei elől, s mind a tettek, mind a nyelv szintjén épp az ellenkezőjét tölti be annak, ami lényének maximuma lehetett volna – és Pauló, aki (barátja: a történetmondó, szerelme: Ildikó, és barátnő-szerelme: Erika közreműködésével, egyben fölébük nőve) *lehetőségként* megvalósítja mindazt, amit legjobb énje életprogramként, sorsként diktál számára. *A várható ismeretlen* című kisfilmjében is az Iszméné-filmet valósítja meg. Egyfelől a kellően el nem sajátított történelmű közelmúltban a valószínűleg meg sem történt régmúlt nagyszabású példázatát is engedi vibrálni, másfelől a régi görögség egyik, töredezettségében és homályában is egész és világló nagytörténetét a tegnapi, II. világháborús Európa máig pusztító hamistudata, hiányzó tudata felől is megfogalmazza. A két történet (a számos történet) összeér, összesodródik. Ennek korántsem formális kife-

jeződése, hogy az említett fejezetek közül kettőben a történetmondó beszámolója és Pauló forgatókönyve egymáshoz szervesül, az előbbi az utóbbiba vált (például: „Erika az utazás előtti estén azt mondja, Pauló odaadta a görög forgatókönyv újabb fejezetét, vihetjük magunkkal Tolonba, zápor érkezik... // ...veri a zápor Pisza várfalait. // Az udvaron sorakoznak a harcosok. // A sisakok, a vértek ezüstfényben. // Hippodameia két testőrparancsnoka kilép a szentélyből, ahová úrnőjük holttestét helyezték"). A két szféra akként szervesül, akként oszcillál, hogy – változatos epikai nyomatékokkal, közvetett és közvetlen megjelenítésben – végig *egyek*, vagy legalábbis részlegesen egybevágóak. A megvalósulását váró jelen/jövő (a forgatás, a film terve) akkor is része a múltnak/múltaknak, amikor hosszabb időre elhagyni látszik azt. Az *objektív* (a felvétel akarása) kölcsönösen feltételezi egymást a *szubjektív*vel (a mitológiai história Iszménére kihegyezett újraértelmezésével), az átélés az elidegenítéssel, a leírás a párbeszéddel: „Mindenről tudsz? // (A kamera még Iszméné arcán.) // Mindent láttam. Mindent hallottam. // (A kamera vált: kettőjüket mutatja.) // Ne maradj velem, mondja Pitheusz. Veszélyben vagy a közelemben. Most már te is tudsz mindenről. Menekülj. // Iszméné Pitheusz nyakába függeszti a medált. // A tiéd volt, a tiéd legyen".

A nagyfeszültségű szövegfront-ütköztető formáláson belül forrja ki magát a regény lirizáltsága. *Az Argoliszi-öböl* Sándor Iván legköltőibb regénye. Ebbe a vonásba tematikus és instrumentális elemek bőven belejátszanak. A történetmondó, Pauló és Erika szerelmi-baráti hármasának bemutatását lefojtott szólamok kísérik (a két férfi, az egykori osztálytársak kapcsolatában is). A könyvön végigvitt fény–árny bipolaritás, a szöveget beterítő fénylegyező a film(művészet) vizualitásától nyer megokolást, motivikusan azonban már inkább a toposzok felségterületéhez tartozik. Főleg az *alkonyi fény* megvilágításában, a civilizációs és morális hanyatlás szimbolizálásában: a nosztalgia, rezignáció, melankólia, harang-félreverés nélküli tárgyilagos híradásban. A toloni fogadó: menedék – átfutóban. *A várható ismeretlen*: sikeres kisfilm – a folytonosan csak ígérkező Iszméné-opus előzményeként. Valamennyi szerelmi szövetség: tartalmas szövetség – s egyetlen egynek sincs távlata. A múlt: napnál égetőbb és világosabb – de az archivált Oidipusz/Antigoné-tradícióval szemben csupán heroikus művészi erőfeszítés révén felmutatható. S Iszménét, ezt az Iszménét *fel*mutatni?! Sem a mitikus, sem történelmi idők nem hagytak-hagynak ránk megkapaszkodásra alkalmas értelmezési folytonosságot, erkölcsi kánont, életvezetési mintát. A regény minden betűje a dehumanizálódás, az emlékezetvesztés, az illuzórikusság, a fényhiány ellen íródott – de a jelképes-valóságos Argoliszi-öbölben nincs olyan víz alatti földdarab, amelybe szilárdan vethető a horgony. Nincs horgony sem.

Az egymásba simított-kuszált narratívákat mozzanat-egybeesések, párhuzam-szekvenciák, előre- és visszautalások éltetik. Bizonyos motívumok alakváltogató módon képesek siklani a történetrétegek között, mindig azt erősítve fel, amelyik erre leginkább rászorul. A történetmondó tudós Francesco Guardi kutatáskalandja semmiképp sem ér fel Pauló Iszméné-expedíciójával, a motivikus egyensúlyozás és a kitérőkkel tarkított (egyben hiátusos) cselekményképzés azonban ezt (és a legtöbb, kisebb horderejű melléktémát) állandóan pulzáltatja. A nagyszerkezet *nagymotívumaira* pedig mindig lehet számítani. Legfőképp az alak- és síkváltogatás egyik zálogára, a maszkmotívumra. Ennél evidensebb jelölője a mitológiai régiónak nem is lehetne. Sándor Iván meglelte a módját, hogy a maszk képpé, ikonná, jellé is váljon – például fotográfia formájában a mozgókép előhírnöke le-

gyen. A maszk – melyet eleve kettősen látunk, tragikusra és komikusra húzódó ajakkal – idők felettiségébe az időt fagyasztja. Passzívan is uralkodik az idővel önmagának reménytelenül tartozó, idővesztes színtér figurákat mozgató hiábavaló-hősies, tévesztett-félremagyarázó aktivitásán.

A vallomásos személyesség – a tartózkodó líraiság – a helyszínrajz egyik vonásában is megéled. Sándor Iván sokszor írt, beszélt arról (regényekben is), hogy Zugló körülbástyázta egész életét, eddigi éveit – immár nyolcvanat. A filmgyár Zuglóban, a Gyarmat utcában van (volt), s ez a fix pont vonzza a szövegbe a zuglói utcaneveket, épületeket, emlékfoszlányokat. Egy példa: „Amióta átmentem a művészettörténet szakra, a Stefánia út és a Thököly út sarki sörözőben találkozunk Paulóval". Bár a következő nemzedékre fokozottabban irányuló szerzői figyelem tényét fentebb rögzítettük, a Zugló-motívumok az író életrajzi énjét finoman suhanó árnyként hőse, a narrátor mögé rendelik. A Kritika című lapban a Szegő Jánosnak adott, 2009. októberi Sándor Iván-interjú a regényhelyszíneket illető nagyfokú személyességet külön is nyomatékosította: „...ki kell emelni a helyszínek elvonatkoztatható, strukturális lényegiségeit. Az, hogy Velencében esik-e az eső vagy süt-e a nap, meghatározhatja egy egész fejezet atmoszféráját. Az, hogy Zuglóban valamikor merre voltak az üzletek, éttermek, belejátszhat egy figura emlékvilágába-múltjába. A regényben semmi sem az eredeti, de minden helyszínen élnie kell a regényigazságnak. Ha *időkontinenst* említettél, akkor hozzátehető ehhez a *térkontinens* is". (A kulcsszavaknak bizonyuló kifejezések egyikét Szegő mindjárt az indításnál felvetette: „A *Drága Liv*ben például 1956, a *Követés*ben 1944 az idősáv, amelyben mint átvilágított múltban ütközteted a jelent. Az új regényben időkontinensről, lassúbb átrendeződéséről lehet beszélni. Az antik és a posztmodern világ kapcsolódásáról". Innen bontakozik ki „a humanista kultúrakorszak, az alapértékek elporladása *utáni* idő": a jelen feltérképezése, s kel életre a térkontinens-fogalom.)

Iszméné a tanúságot nem tevő tanú, a szavakat nem találó néma. Irányába a számos mellékalakon kívül a három főszereplő mesterrajza vezet. A művészettörténész tesz tanúságot arról, miként válik a tanúságtevés Pauló életcéljává. Erika mindkettejük tanúságának katalizátora. Ők hárman mélyen értik, szeretik, ám ettől még ironikus-maliciózusan „körbekritizálják" egymást. Ismerik valamennyien a másik kettő erősségeit és gyengéit. A magukéit ugyancsak. Pauló kettős és súlyos (a mitológiához tapadóan részint biblikus) áthallású neve (Pauló/Pál) és a narrátor hiányzó neve közt Erika neve (jelentése: becsület, esetleg: uralkodás) onomatopoétikailag is hármasságot képez. Nélkülük nem létezne *Az Argoliszi-öböl* Oidipusza, Iokasztéja, Iszméneje – akik nélkül viszont üres korsó lenne a három barát, a három művész, a három filmkészítő léte.

Azt állítja Sándor Iván (idéztük): nem ért a zenéhez.

Nem lepődnék meg, ha következő regényeinek valamelyikét a zenére, zenészekre: a muzsika epikus transzpozícióira kottázná.

Tarján Tamás

FRIED ISTVÁN

Napló, útleírás, önéletrajz

•

„Eszméi vannak, melyek nem egyeznek többé az uralkodó eszméivel, s ő mégis hisz bennük, egészen, az őrültség erejével, ahogyan eszmékben hinni kell."[1]

Jules Renard magyar befogadástörténete megíratlan, jóllehet „valaha" a magyar irodalom jelesei fordították, ismertették, és nem utolsósorban ismerték el, mennyit köszönhetnek a francia szerző – írjuk ezúttal így! – „stílusművészetének.'" Hirtelenében Kosztolányi Dezső és Illyés Gyula neve merül föl, de a *Nyugat*ban (!) közölt Márai-írás (1935. december), amely német fordításban szinte azonnal megjelent az akkoriban sokak által olvasott *Pester Loyd*ban (1935. december 1.), árulkodik arról, hogy egy titokban vezetett, posztumusz kiadott „napló"[2] is lehet remekmű, ha a szerző oly írói képességgel rendelkezik, mint a legnagyobbak (vajon kik?); ám a tanulmány-értékű írásból kibukik, hogy a napló korántsem az intimitás műfaja, aki ír, mindenkor a nyilvánosságnak ír. „A semmibe csak az őrült harsogja bele szavát."[3] A napló azonban másképp is „személyes" – végigtekintve a Márai-életművön –, eleve rákényszerül az egyes szám első személyre, így bőséggel akadhat olyan olvasó, aki azonosnak érzi, de legalábbis azonosítja a napló „beszélő"-jét az „empirikus szerző"-vel, és olyan folyamatos történetmondást észlel vagy (re)konstruál az olvasás folyamán, amely a „hagyományos", „átlagos" önéletrajzok sajátja. Természetesen befejezetlen a történet, de hát a napló is „abbamarad"; a postakocsi utolsó útját a Krúdyra emlékező idézi meg, helyezi át a látomások tartományába,[4] jegyzi föl a tűnődő kortársaknak és a megalkotottság után érdeklődő utókornak. S hogy az útleírás (a „valóságos" és a „virtuális", Márai mindkettő mellett hitet tesz, ám csupán a „valóságos"-akból lesz könyvnyi beszámoló) a napló meg az önéletrajz mellé emelhető, ennek külső és belső okai nevezhetők meg. Elsősorban az irodalomtörténeti tanúság késztet ennek leírására, a Márai által is sűrűn olvasott, hivatkozott Goethe nemcsak költészet és „valóság" egybejátszásából vezeti le élete regényét, hanem ezt bőségesen egészíti ki olyan útleírásokkal,[5] amelyeknek megformált irodalmi mű voltát ama adat igazolja igen beszédesen, hogy az élményt követő évtizedek után nem a hézagos emlékekre, a hiányos följegyzésekre hagyatkozva, hanem az „élmény" és a formába öntés között eltelt időszak tanulságainak prózapoétikáját felhasználva készültek el.

Ha valaki, aki járatosabbnak mutatkozik a Márai-életműben, az író minden megnyilatkozását „önéletrajzi"-nak is képes tekinteni, vagy az életmű későbbi periódusaiból következtet vissza „előrejelzésekre", öntudatlan sejtésekre, mintegy egységben akarja látni azt, ami valójában csupán az olvasás, a kutatás, az értelmezés során – utólag – válik, válhat

egységgé, egy erőszakolt folyamatosság bizonyításává. Egy szerzői életmű mint Egész vagy teljesség éppen úgy a megközelítés menetében szerveződött fikció, az értelmező „narratívá"-ja, mint a különböző műfajok révén összeállt önéletrajz kiegészítésére, befejezésére, a hiányok pótlására törekvő, tanulmányt, monográfiát, korrajzot megcélzó irodalomtörténészi cselekvés. Ezt előre bocsátva írom ide Márai sokat mondó sorait. Megkockáztatom, fogalma sem lehetett, hogy a XXI. században őrá fogják olvasni azt, amit csattanónak, „crescendo"-s zárásnak szánt, egyébként is hajlamos volt írónk az aforisztikus fogalmazásra, amely fogalmazásban a személyes és az általános, az írói gyakorlat és az értelmezői „elmélet" ütköztethető, továbbá ezen keresztül a maga költészettanára célozva, (ál-)szemérmesen kimondatlanul, szinte körmönfontan, mindenképpen áttételesen egy/az európai irodalmi tudat egy példázatszerű megnyilatkozását érzékeltetve.

„Naplóját nem lehet »elolvasni« egy szuszra, mint a regényt vagy önvallomást; nagyszerű hagyatéka nem tartozik semmiféle műfajhoz. De mindenestől, tévedéseivel és szertelenségeivel, aránytalanságaival, féltékenységeivel, gyermekes félelmeivel és fenséges megrettenéseivel, mesteremberes aprólékosságával és költői áhítatával összeállított mű e sokezer apró bejegyzés; s ez a mű hozzátartozik az európai irodalomhoz."[6]

Nem tudom, érdemes-e a Márai-életmű későbbi perspektívájából ide visszatekinteni, annyi talán mégis megjegyezhető, hogy a jellemző vonások Márai majdani naplóira is ráillenek, azokat sem lehet sem önvallomásnak, sem (szabályos) regénynek tekinteni, és például a legújabb német kiadói vállalkozásokra gondolva, állítható: az „európai irodalomhoz" tartoznak. Ami meg a műfaji kérdést illeti, kevéssé határozható meg a „klasszikus" hármasság szerint, a szerkezeti-előadásbeli sajátosságok nem pusztán a mű" nyitottságáról árulkodnak, hanem a műfajbeliről nem kevésbé. Ilyen módon önvallomásnak nem (hiszen a rousseau-i gyónás érzelmessége meglehetősen távol esik Márai próza-elgondolásaitól), ám önéletrajznak, ha az önéletrajziságot mint „nézőpont"-ot tekintjük, minden bizonnyal nevezhető.[7] Hiszen az én és a világ egymásra hatása a naplók tárgya, a képtárlátogatások – Halász Gábor kifejezését kölcsönkérve – egy „ízlésforma önarcképét"[8] segítenek megvilágítani. A regényesség annak romantikus vagy realista felfogásában szintén elhárítható, de mindenképpen eseménytörténet, olykor külső eseményeké (költözés, vonatozás, társasági együttlétek stb.), máskor belső eseményeké, amelyek politikai, erkölcsi, kulturális, irodalmi véleményekként vetülnek ki. S ami eddig még nem hangzott el, Máraink az 1945-ös naplót követő útleírásai szintén naplójegyzeteiből álltak össze, nevezetesen az *Európa elrablása* című kötet (amely műfaját tekintve útleírás) és az 1946/47-es naplójegyzetek között feltűnően sok az átfedés.[9] A külső forma, a különböző terjedelmű bekezdések sora megegyezik a naplókéval. Ugyanakkor elég tudatos a rájátszás a *Napnyugati őrjárat*ra,[10] különös tekintettel az ott megszólaltatott reményre, amely a polgári demokráciák életrevalóságát és hitelességét hangoztatta; amelyhez képest a második világháborúból ocsúdó Itália és Franciaország „világa" jóval kevesebb reménytelit sugároz. Az Itáliarajongás nem csökken, sőt a későbbi naplójegyzetekben felerősödik, ám a világháborút szükségszerűen követő változások viszonylag kevesebb derűlátásra biztosítanak lehetőséget. Íróik vannak, írójuk nincsen – állítja egy helyen a szemlélő. Másutt a nemzedék közös ihletét[11] hiányolja, kimondatlanul az irodalmi élet pezsgését; egyáltalában annak az irodalomnak jelentkezését, amelyet följebb európai, Európának szóló, európai jelentőségű iro-

dalomként minősített. Az útleírás már csak azért is önéletrajz, mivel a szemlélő, aki a voyeur szerepében kap alakot, kizárólag a maga szemhatárából szemlélhető jelenéseket, jelenségeket, dolgokat, személyeket, vidékeket veszi tudomásul, hasonlítja ahhoz, ami emlékezetében él. Ebből tevődik össze a látvány világa, amely világként körvonalazódik. A Márai-naplók és -útleírások „világa" egyszerre „kis"- és „nagy"-világ, másképpen fogalmazva egyszerre van „valóságos"-földrajzi jelentése (hitele) és virtuális kivetülése, tartalma. Márai, az utazó (emigráns naplói bőségesen számolnak be amerikai[12] és európai utakról), az útleíró természetszerűleg beszámol a meglátogatott országokról, városokról, emlékezete és képzelete, olvasmányai és tanulmányai valós és fiktív (szín)helyeiről, találkozásairól (igen ritkán: gyakran csak a név kezdőbetűjét írja le);ennél azonban lényegesebbnek tetszik a „belső" történet, miként maga is tudatosítja: mit idéz elő/föl, miként történik meg benne az út. Mindez aligha értelmezhető olyaténképpen, hogy egy megíratlan/megírhatatlan nevelési/nevelődési regény töredékeit látjuk viszont a kötetekben, a beszélő nem „fejlődik", jóllehet a nemzet- és népnevelés lehetségessége vissza-visszatérő gondolata (nemcsak nemzetnevelési röpirata tanúskodik erről)[13] a naplóknak és az *Európa elrablásának*. Az egyes embernek is önmagában, önmagával, önmaga által kellene kezdeményeznie a békét/békekötést, így az utazások során a szemlélő aziránt érdeklődik, a két háború között, majd a háborút követő években, szembenézett-e Európa azzal, hogy feladta „hivatását", az egyes írástudók árulásán túl, az európaiság eszméjének tagadása miféle következménnyel járt; s noha senki és semmiféle szervezet, „képződmény" nem léphet, nem hátrálhat vissza létezésének egy korábbi fázisába, azt mindenképpen megtehetné, hogy számot vet az újrakezdés előtt meredő külső és belső akadályokkal. Ilyen módon története, művelődés- és gondolkodástörténete állomásain át vezethet útja jelenkora megértéséig. Márainál (sem) a külső út nem lényegtelen kerete a belső útnak: miként Goethe itáliai útját sem lehet csupán az északi ember vágyával magyarázni a citromfa virágzásának országa után (Mignon dalát énekelteti, de nem énekli), nem a mindenképpen leegyszerűsített nordikus-délszaki dichotómiák feloldási kísérletét szemrevételezhetjük: jóval inkább egy/a klasszika irányába történő zarándoklásnak, amely (ennyi engedményt lehet tenni) a „nordikus" Sturm und Drang periódus lezárásával támadt tájékozódási kétségeket részben fölerősíti, részben egy időszerűvé emelt költészettervezés lehetséges forrásaihoz vezeti el (mint ezt többek közt a *Római elégiák,* majd a *Velencei epigrammák* jelzik; a *Napnyugati őrjárat* egyidős a *Válás Budán*nal kezdeményezett (késő-modern?) regényforma születésével és elfogadtatásával, az *Európa elrablása* már e regényforma kiüresedésére céloz egy aforisztikus megjegyzéssel, a *Sértődöttek* befejező munkálatait készíti elő, hogy „naplószerűség"-ével egyben az eddig elfogadott útirajz-formával kapcsolatos elégedetlenségét formai megoldása révén nyilvánítsa ki. Ilyenformán „mű"-történet is Márai útirajza, határon alkotott *mű*: még él – noha önmagát győzködve – a remény, hogy a nyelvbe lehet „emigrálni", ott lelhető föl az igazi otthon, és az önmagát kereső és egyelőre nem lelő nyugattal szemben íróként a Zárda utca védettségében lehet továbbra is „ember s polgár"; de alig telik el egy esztendő, a remény teljesen szétfoszlott, minden írói kísérlete rosszindulatúgyanút keltő kritikákkal, többször inszinuációkkal találja magát szembe, nem csupán a szélsőbaloldalon;[14] a polgári lét anakronisztikusnak minősíttetik, s a kierőszakolt átrendeződésben még lakásnyi „független nyugalom" sem juthat Márainak osztályrészül. Az

1947-es esztendőben még meg-megjelennek könyvei (útleírásán kívül a *Medvetánc,* a *Sértődöttek* első kötete, *A nővér* második kiadása, sőt 1948-ban a Révai Kiadó még ki tudja hozni a *Sértődöttek* második kötetét, a harmadik azonban – mint ismeretes – a nyomdából a zúzdába kerül, s ez elég figyelmeztetés az egyre kevésbé reménykedő írónak), naplórészletei a *Magyar Nemzet*ben meg az *Új Idők*ben látnak napvilágot, köztük azok is, amelyek az útirajzba szerkesztődnek be, 1948-ban is fel-felbukkan antológiákban, a sajtóban néhány Márai-írás. Mindez végjátéknak tűnik, még akad itt-ott közlési (megélhetési?) lehetőség, de egyre szűkebb az a tér, amelyen az író cselekedhet. Sok biztatót az *Európa elrablása* nem hirdet. Az író néz körül a meglátogatott országokban és városokban, miközben felidézi egykori tapasztalatait. Amit lát, abban erősíthette meg, hogy ezt a többjelentésű címet adja útirajzának. A mitológiai utalás inkább a látott szobor révén iktatódik be a műbe, hogy annál erőteljesebben hangsúlyozódjék a jelkép, egy földrész öntagadásával helyezte törlésjel alá kulturális hozadékát, konkrétan néven nevezve: a *Bildungsbürgertum* eszméjét és teljesítményét. Messze nem kitérőképpen, inkább Márai európaiságának jobb átvilágítása érdekében folytatom avval, hogy nem eléggé hangsúlyozott *tény:* nem vett részt az 1930-as esztendők sokszoros félreértésekkel és pszeudo-magyarázatokkal tarkított vitájában, amelyet az úgynevezett urbánusok és az úgynevezett népie(se)k folytattak egymással. Több ízben hivatkoztam: Márai nem protokolláris elismerő sorokat vetett papírra ebben az évtizedben Illyés Gyula és Veres Péter műveiről (ezeket az elismerő sorokat sem Illyés Gyula naplójegyzetei, sem Veres Péter tanulmányrészletei nem nyugtázták és nem viszonozták, nem is szólva Németh László „bon(?)-mot"-járól „Az Újság Máraiját éveken át zsidónak hittem."[15] Kihegyezve és konkretizálva: az asszimilánsok „műveltjeinek" szellemi rokonságát állítja Féja Géza, szerinte: „magatartása mélyen jellemző a magyarországi asszimiláns-írótípusra");[16] Márai álláspontja volt és maradt az európaiságot a városi kultúra hozta létre, illetőleg a városi kultúra az európaiság kiváló teljesítménye. Ugyanakkor a metropolis nem város, igazi város Kassa és Kolozsvár, tudatta olvasóival; s hogy az *Európa elrablásá*ból idézzek:

„Itt Rómában érezni legerősebben, milyen kevés igazi város van a világon! Tehát nem alkalmi település, gigantikus karavánszeráj, hanem *város*, organikus valami, a földből nőtt, helyben, másíthatatlanul, emberekkel, sorsokkal, perspektívával, a maga erejéből! Róma, Párizs, Peking, Jeruzsálem, ezek az igazi városok. Pekinget – sajnálom, míg élek! – nem láttam; a többit láttam. Talán Firenze is város... Velence díszlet."[17]

A metaforikus fogalmazás nem könnyíti meg az értelmezést, ellenben mintegy előhívja a nem bizonyosan jóindulatú félreértelmezést. A magam részéről szembesíteném Márai Kassa- és Kolozsvár-képzetével, valamint azzal, hogy az „irodalmiság" jellemző jegyeiként számon tartott strukturáltság, az előadás átpoétizáltsága, valamint a felkiáltójelekkel érzékeltetett retorizáltság szintén helyet kaphat az értelmezésben. De megkockáztatható (és erre a Peking-utalás kínál lehetőséget) az öniróniának nem elidegenítő, inkább némileg mérséklő jelenléte a szövegben (amely irónia természetesen nem „urbánus", nem a magyarétól idegen írói tulajdonság, inkább a modern író kétségeit érzékeltetné saját írásának kétségbevonhatatlan „igazsága" iránt, és ennek révén enyhíteni igyekszik az elragadtatás és a magabiztosság szólamát). Visszatérve a jelzett kérdéskörhöz: Márai az irodalmi polémiáktól távol tartotta magát az 1930-as esztendők elejétől, márpedig ugyan írók és „iro-

dalmárok" vívták az urbánus–népies (eufemisztikusan szólva) „küzdelmet", annak tétje kevésbé az írói megszólalás körül volt lelhető, jobb, bár nem jó esetben ideológiai-kritikai, rosszabb esetben hatalmi-kiszorítósdi játékok sorozatának lehetünk tanúi; Márai viszont ezekben nem kívánt részt vállalni, még akkor sem, ha méltatlan támadások érték innen is, onnan is (Hatvany Lajos–Kodolányi János). Nevezetesen nem ott látta a nép–nemzet–irodalom–kultúra–Európa viszonyulások/viszonylatok, érintkezések, hatástörténeti fordulatok, szociális tartalmak és reformtörekvések egymást keresztező együttesének lényegét: a maga különállása éppen azért volt látványos, mivel az urbánusok részéről sem a történetileg kialakult, meghatározott Bildungsbürgertum, a magyar Buddenbrookok (hogy néhány Márai-regény távolabbi rokon városelképzelését, kereskedő-mentalitásának epikus változatát idézzem) munkájának jelentősége hangsúlyozódik. Aligha tagadható, hogy Márai „rendszerré" összeállni nem tudó, nem akaró elképzeléseiben nem nehéz fölfedezni az utópisztikus vonásokat. S az sem, hogy a kulturális városszerveződés mentalitástörténeti megformáltsága alkotja különállása eszmei, ha úgy tetszik, ideológiai alapját, s ebbe sem az 1930-as esztendők „őstehetség"-ábrándja, sem a Kert-Magyarország ugyancsak utópikus elgondolása, sem a Hatalom szövetségében elképzelt reform (amelynek illuzórikus volta hamar kitetszett), sem az a fajta „szocializmus", amely például Veres Péter eszmevilágában később, az 1950-es esztendőkben érdekesen változott meg, sem az antiszemitizmus stb. stb. nem fért bele, ellenben az 1930-as esztendők – nyugati – parlamenti demokráciái reménykedéssel töltötték el. S hogy ez nem kevésbé illúziónak bizonyult, ezért a „történelem", az „események" voltak felelősek, nem az a Bildungsbürgertum, amelyet egyre szűkebb térre szorított a civilizatórikus modernség nem egyszer a diktatúrába hajló állama. Az *Európa elrablása* a kiábrándulás naplójegyzeteit hozza, s ezt egy korántsem szélsőbaloldali kritikus ekképpen nyugtázza:

„Valódi vagy vélt betegségek gyötrik; unja magát, tehát unja a világot. Csak néz, de nem lát: külsőségek foglalják el, világos, hogy a lényegre sem tapint rá." Hogy mi volna a lényeg, a kritikus persze nem tudhatja, hiszen nem ő utazott. Vagy a lényeges az lenne, amit ő annak gondol? Az ő Svájc–Itália–Franciaország-elképzelése? -tudása? A kritikusnak nem dolga, hogy ezt kifejtse, ám oly magabiztosan állít negatívumot, hogy a magam részéről érdeklődnék a pozitívum iránt, ehelyett azonban újabb részletek a kritikából: „Minden kísértet – írja – Párizsban és az olvasó éppoly állhatatosan kívánja ennek az utazásnak végét, mint az író." (Mint földönjáró értelmező azon töprengek, kitől kapta a kritikus a felhatalmazást, hogy *Az* olvasó nevében szóljon? Ennyire bizonyos abban, hogy a Márai-szöveg másképpen nem volna olvasható? Márai csalódott, de nem spleenes, egyébként az unalom Baudelaire óta a jelképek közé tartozik, más szóhoz hasonlóan nem pusztán egyetlen, „szószerinti" jelentéssel rendelkezik, metaforikusan még annál is többel). A summázattal kapcsolatban túlzás lenne a kritikus empátiájáról, jóindulatáról szólni, emellett jóslatszerű, meglepően olyan módon, hogy a lukácsi esztétikai megfontolásokkal rokonul: a pesszimizmust eleve elvetendőnek tartja, persze nem tudni, nemzetgazdasági, irodalmi-esztétikai, netán morális szempontból-e. „Fárasztó olvasmány ez a kis könyv. Nincs lehangolóbb a terméketlen pesszimizmusnál. Semmire sem megyünk vele."[18] Lehet, hogy olyannyira fárasztotta a kritikust a „kis könyv" (vajon a kicsiség előny-e ebben az esetben?), hogy nem jutott a végére? Mert bizony a befejezés szomorú ugyan, de nem

pesszimista, nem morális, sem esztétikai szempontból nem az. Hogy a Márai-olvasásban benne rejlett ilyen lehetőség, erre Passuth László alapos *A nővér* ismertetése utal:

„A Nővér-nek (!) sok könnyen sebezhető pontja tárul fel, melyet nyilván felnagyít és általánosít majd azoknak bírálata, akik nem kíváncsiak a mű belső, félelmetes történetére, akik soha nem kívánnak együttutazni az íróval a szavak alatt húzódó alvilági folyón."[19]

Félreértés ne essék: Márai e műve (sem!) nem szorul az én védelmemre, és korántsem az a célom, hogy Márai kritikusaival szemben apologetikus írással törjek mellette lándzsát. Pusztán a Márai-félreértés természetét állítom az előtérbe, amely egyfelől az önmaga által elismert modorosságokat mintegy a művet destruáló, önjáró eszközként tekinti, másfelől a teli-kétség, önironikus Máraival szemben egy kritikusi tévedhetetlenség magabiztosságával ítélkezik, önmaga esztétikai elveit (?) állítva mércének, mit sem törődve azzal, hogy talán más mércék is létezhetnek. Ami a terméketlen pesszimizmust illeti, nem ellene, nem vita- vagy magyarázkodásképpen idézem az *Európa elrablása* utolsó mondatait, viszonylag könnyen válaszolható meg, miféle következtetést von le maga a szöveg, s a mű messze nem rejtjeles intenciója merrefelé irányít. Az sem cáfolható könnyen, hogy a nem éppen vidám itthoni és nyugati tapasztalatok ellenére nem mond le a kötet beszélője az újrakezdésről, s ha komor/szigorú szembenézésre int is, a köteten végighúzódik a nyelvi hazába húzódás mellett az otthonteremtés vágya is.

„»Soha nem szerettem a bűneim« – írta Gogol. Ez álláspont. De a magyar társadalom nem mondhatja ezt; szerette bűneit és bűntudat nélkül gondol ma is azokra. Ebből nem gyógyítja ki más, csak a műveltség nagy nevelő kísérlete." [20]

Retorikailag kitűnően megszerkesztett zárlat. A (világ)irodalmi példa nem önmagáért, hanem az ellentét pregnánsabbá tételéért kerül elő. Hiszen az orosz író már képviseli a XIX. századi, nagyhatású orosz irodalom magatartássá formálódó üzenetét, amennyiben lehetetlen a bűntelenségben-lét, annyiban lehetséges a bűnök megvallása-megbánása, az elhatárolódás a bűnöktől. A *Szabadulás* című regény cselekménnyé alakítja a magyar társadalom közömbösségét a történtekkel szemben, az elmulasztott önvizsgálatot, a reflektálatlan értelmezését a tűnő huszonöt esztendőnek. Az utolsó mondat igéje a gyógyítás lehetőségét csillantja meg, szigorú feltételekhez kötve, a morális tanulságok levonását sürgetve. Az ellentétek tematizálása helyzetrajzot ígér, amely írói ítélkezéssel kapcsolódik össze. Igaz, a hangnem tárgyszerű, mondhatnám, tárgyilagos, kevéssé részletező. Kulcsfogalomként a *műveltség* elfogadására tesz ajánlatot, amely egyben a terápia legjobb eszköze. Ezáltal visszajutunk a polgári létezés legbelső tartalmához; hadd utaljak az *Európa elrablásá*ban rögzített első élményre, a genfi Kunsthausban megtekintett képzőművészeti kiállításra, amelyen az utazó Tiziano, Rembrandt, Rubens, Salvator Rosa, Velazquez festményeire csodálkozik rá, hogy nem sokkal később Mozart és Goethe neve tűnjön föl, ama szellemi Európa reprezentánsaié, amelynek hiányát a hét esztendős bezártság során fájdalmasan érezte. A szabadulás öröme szinte csak az első mondatig tart: „Zürich. Hét év és három hónap után először külföldön."[21] Nem sokkal utóbb kétségessé válik a szabadulás villanásnyi öröme, eufóriájáról nem beszélhetünk, sem itt, sem a regényében, a *Szabadulás*ban. A korábban gyötrő rosszérzés nem oldódik föl oly könnyen, a béke körülményei között sem lehet kilépni a múltból, amely nyomot hagyott az egyes emberen, adott esetben az útirajz beszélőjén, az országon, amelyből elutazott, valamint a szellemi Európán,

amelyet keresni fog. Beszédes (megint) a „stílus”, a retorika, az „eszközök” gondos megválogatása, amely példázatból ugyanúgy származtatható, mint a századfordulós modernségből, a „régi jó békeidők” tematikájából. A mondat felaprózása, írásjelekkel széttördelése az ellentétes világok megrajzolására vállalkozás problémáit sugallja. A Márai-életmű a gyermekifjú zendülésétől a szerepre találásig, onnan a kétségbeesett helykeresésig, majd emigrálásáig ível. Ezen a közbülső állomáson az 1946/47-es útirajz a kiábrándulás és az illúziók, a rádöbbenés és a csalfa vak remény között lebegteti a szólást.

„Ez a város olyan, mintha visszatértem volna, tékozló fiú, apám házába, minden sértetlenül olyan itt, mint volt valamikor, egy életformában, melybe beleszülettem, csak én nem vagyok már ugyanaz, mint mikor beleszülettem és éltem e kellékek között, ebben az életformában.”[22]

A korszakváltás tudatosodása a nyugati út során mélyül el, válik „explicit”-té; s ami a megjelenés igényével készülő 1946/47-es naplójegyzetekben megfogalmazódik, valójában leszámolás azzal, ami eleve illúzió volt, és aminek illúzió-voltára a *Napnyugati őrjárat*ot követő években derült fény. Előbb az 1943/44-es *Napló* számol el az elmúlt 25 esztendő vétkeivel és mulasztott lehetőségeivel, majd az 1945-től kezdődő időszak följegyzései jutnak erős válogatással a sajtó hasábjaira, hogy az írás, a hallgatás, a szólás esélyei megméressenek. Az *Európa elrablása* mintegy „kontroll-anyagként” funkcionál, részint előre mutat az *Egy polgár vallomásai* tervezett harmadik kötete irányába, a polgárság magyarországi (ön-)felszámol(ód)ásának históriáját szembesítve a napnyugati válság-periódus tanulságaival. Márai önnön személyiségét, az esendő sajátot egyáltalában nem vonja ki a történésekből, az írástudók árulásának ráeső része a modorossá válás fölismerésével érhető tetten, mindazonáltal a polgár szerepének újragondolása nem kerül le a napirendről, jóllehet ez az újragondolás inkább a történetből eredeztethető esélyek és kudarcok mérlegre tételével jellemezhető. Előbb tékozló fiúnak láttatja magát, aki a díszletszerűnek érzékelt apai házba tér vissza, ám a világháborús megpróbáltatásoktól szerencsésen megmenekült Svájc legföljebb távolról emlékeztethet a polgártudat által építeni szándékolt hazai „ház”-ra, benne a háztulajdonosi és műveltséget őrző polgár szerepét játszani kívánó aktánssal. A színházi hasonlatot indokolja az, hogy *kellék*nek (!) minősül az életforma, „díszlet”-nek és járuléknak, amely minősítés az életformát szinte külsőlegesként tünteti föl; az aktáns immár képessé válik arra, hogy kívülről szemlélje, ami átélt, nem megjátszott, hanem sajátté birtokolt szerep volt, egyben örökség, a beleszületés adta lehetőségek ki/felhasználásának esélye. S hogy ez az esély szétfoszlott, méghozzá éppen ott, ahol látszólag minden sértetlen, épp ezáltal válik kimondhatóvá, a sértetlenség és a rommá összeesett saját hajdankor feloldhatatlan ellentétévé; áthidalhatatlanná, múlttá válva, amely visszavonhatatlannak tetszik. A számvetés józan, az előadás (ezért?) nem nélkülözi az emelkedettséget.

Ez az emelkedettség azonban némi magyarázatot igényel. Onnan indulnék el, hogy elsősorban az 1930-as évek végének, 1940-es esztendők elejének Márai-kritikájában egyre erősödő szólam a vádé, miszerint a Márai-regények túl-retorizáltak, a szereplői beszéd nem választható el a szerzői (elbeszélői?) beszédtől, minek következtében a túlfeszített, szinte szépelgő előadásban az ismétlődő elemek teszik előre kiszámíthatóvá a regényt. Több ízben írtam arról, hogy pontosan érzékelhető, elidegenítő tényezők lopakodnak be

még a szereplői szólamokba is, az elbeszélő a talán Krúdytól tanult közbevetésekkel érzékelteti a beszélő többnyire testi gyarlóságát, amely éles ellentétben áll a szavak fentebb stíljével. A nem-verbális kommunikáció ilyenkor ellensúlya a verbálisának. A kitérés után talán érthetőbbé válik az a tézisem, hogy a naplókban és az *Európa elrablásá*ban a bekezdések közötti hangulatváltás jelzi, hogy a beszélő előadása a „komoly" meg az „ironikusan humorizáló", az emelkedett meg az elidegenítő között van lebegtetve, korántsem a megfelelő szólást kereső elbeszélő tétovaságával, bizonytalanságával, hanem éppen ellenkezőleg, az előadás apróbb részleteit is megkomponáló szerző némi akartságával. Elismerhető, hogy az aforisztikus fogalmazás veszélyes irodalmi kalandokra csábíthat, a túl kihegyezett, mindenáron poénig vitt előadás éppen úgy modorossá válhat,[23] mint az a bizonyos Márai-dallam, amelyet maga Márai kívánt volna új műveivel feledtetni, az önmagára ható író pozíciójától távolodva szeretett volna egy másik irodalmi helyet körvonalazni. Aligha cáfolható, hogy az önmagáért való, mintegy kávéházi társalgásból eredeztethető bon mot-k az *Európa elrablásá*ban (ugyan nem zavaró tényezőként, mégis egy kevésbé értékes stílusváltozatként) jelen vannak. Márai kritikusa szóvá teszi a „Formiánál a tenger" hiányos mondatú „odavetést".[24] A magam részéről Márai tenger-látomásának és Stendhalt idéző stíluselképzelésének dokumentumát véltem ebben fölfedezni, és egy terjedelmesebb dolgozatom alapjává tettem. Az emelkedettség önmagában sem nem erény, sem nem vétek, „funkcionalitása", – némi túlzással élve – „szociolektus"-ként alkalmazása feszültséget okozhat, s e termékeny feszültségből szikrázhat ki a másképpen szinte elbeszélhetetlen. Egy másik passzus segítségével igazolnám, miképpen gondoltam el a följebbi tételt. Az *Európa elrablása* cím a mitológiai képzet és kép mellé az erőszak, a vereség, a hiábavaló küzdés jelentését is sugallhatja, itt már Európáról van szó, a korábbi útleírás napnyugatról emlékezett meg. Ami közösnek tetszik, az *őrjárat,* noha különféle változata létezik. Az egyik vonatkozás Rembrandt 1642-es *Éjszakai őrjárat*át idézheti meg, a városra utalásokra való különös tekintettel. A következő lehetne egy általánosabb, a jelképesbe átíródó, amelynek révén a saját önmaga erősítéséül az idegenben rejlő sajátot szeretné föltárulva látni. S végül az 1930-as esztendőkre időszerűsített „harcos humanizmus", az „Európa vigyázz" eltökéltsége volna ebbe a körbe iktatható, mint amely a városi-polgári tudat példáinak szemrevételét vállalja, továbbá annak elszánt kimondását, hogy a polgár létrehozta világ, a műveltség immár a „hősiesség"-gel analóg, és ennek színre vitele *A kassai polgárok*ban történik meg. Mindez nem pusztán kronológiai előzménye az *Európa elrablásá*nak. Az út a megszakadt hagyomány, a töredezetté vált történet újramondásának kísérlete, a kísérlet sikerének csekély reményével. Nem őrjárat ez, hanem körültekintés, mi látható még az emlékezet helyeiből, hogyan maradtak meg az egykori őrjárat jeles színhelyei. Itt átadom a szót a kötet beszélőjének: „Ez az utazás afféle udvariassági látogatásnak készült. De mentől inkább döcögök ebben a rozoga Európában, érzem, hogy nem is udvariassági, mint inkább részvétlátogatás."[25] A „poén"-t az írás kitűnően készíti elő. A megszorítás (afféle) az udvariassági formák közé sorolódik, a beszélő betartja a formát, a játékszabályokat, nem határozottan állít, hanem kicsit visszavon ebből a határozottságból. *Készül* erre az útra, hogy az előzményekkel összegondolhassa. A tapasztalat nem igazolja az előkészületet, az udvariasság részvétté alakul át, fenntartva a kettős értelmezését, a gyászmunkáét és a részvételét, jóllehet az előbbi talán a domináns szólam.

Ezt követően – nem azzal a szándékkal, hogy az idézett bírálattal szemben érveljek – a kötet egyik legfontosabb passzusát írom ide, amely a világháborút követő bizonytalan (hatalmi, gazdasági, politikai és némileg kulturális) állapotokon töprengő gondolkodó kétségeiről tanúskodik. A hangsúly a töprengésekre, a türelmetlenül egymás után sorakozó kérdésekre vetődik; nincs meggyőző állítás, de vívódás sincs. A kérdés címzettje: a „világ", amely kevéssé mutatkozik egyelőre megszólíthatónak. Az a „világ", amelynek múlttá válása ellehetetlenítette a polgári író pozícióját, s egyelőre nem kínált fel egy másik pozíciót, nem tette lehetővé, hogy az írói munka révén körvonalazódjék egy másik pozíció kialakításának esélye. A „világ", amely végérvényesen eltűntnek látszik, és amelynek helyén nem érzékelhető olyan „világ", amelyben tájékozódni lehetne. A „szellemi" Európa nem egyszerűen megingott bizonyosságérzettel jellemződik, hanem legalább oly mértékben avval, hogy a beszélő kérdéseire nem érkezik, mert nemigen érkezhetik válasz. Az önmagába tekintés, az önkritikus önértékelés, a saját és idegen keresése önmagában és önmagán kívül még messze nem terve ennek a „világ"-nak, éppen felocsúdva önmaga okozta történelmi viharaiból az önsajnálat és a túlérzékenység fázisain keresztülvergődve, még nem alkalmas a kérdésekre adható feleletekre. De igen jellemzőek a kérdések az udvariassági látogatóra is, aki akarva-akaratlanul provokál, „névre" szólóan címezi meg, mit szeretne megtudni; s hogy egyelőre nem érkezik válasz, részvétteli részvételét ajánlja föl – visszhangtalanul:

„Van még *szellemi* Európa?... Vagy csak országok, pénzrendszerek, politikai rendszerek, s beteges nacionalizmus maradt az egészből? Nem tudok felelni. Van még valami, amiben feltétlen *egyezik* Európa, úgy mint Erasmus idejében, mikor a reformáció feldúlta a társadalmakat, mégis egyezett a humanizmus műveltségében? Miben „egyezik" ma Európa?"[26]

Ne marasztaljuk el naivságban, a múlt idők iránt érzett kritikátlan rajongásban Márait. Ő, aki naplójának beszámolója szerint a Propyläen Weltgeschichte köteteit alaposan végigolvasta, kommentálta, tisztában volt avval, hogy Erasmus korában (amennyiben az valóban az ő kora volt) Európa ugyancsak különféle vallási, politikai, „ideológiai" táborokra volt szétszakítva; amit Márai idealizál, mindenekelőtt azért, hogy saját korának műveltség-tagadását állítsa pellengérre, az erasmusi tiltakozás, a bele-nem-egyezés, a szatirizáló képesség, akarat követendő példává emelése. S nem utolsósorban egy művészeti korszak, a humanizmusé, szembesítése (nem pusztán az „érzékelésmód széttagolódásá"-val, hanem) az írástudók, a művészek „árulását" követő elbizonytalanodással. A két háború között nemigen van nyoma annak, hogy Márai feltétlen hitt volna egy pán-európai mozgalom sikerességében, hasznában is talán csak kevéssé. Emigrációjában azonban egyre közelebb lép az egyesülő Európa gondolatához, amelynek a gazdaság terén mutatkozó előnyeit kétségen kívülinek tartotta, és amelynek megvalósulásától remélte az európai „hivatástudat"-hoz való visszatérést. A cenzúrához és öncenzúrához szok(tat)ott író Európában keresi a „szellemi szabadság"-ot amelynek odahaza híját érezte (és érzi 1946/47-ben is, még inkább 1948-ban), de nem leli nyugaton sem; s itt nem az előzetes vagy valamely ideológia nevében tevékenykedő cenzúráról elmélkedik, hanem kimondatlanul is azt az európai hagyományt szeretné követni, amely Erasmustól Voltaire-ig, az enciklopédistáktól Karl Krausig, Musilig és Gide-ig, Karinthyig ívelt, és a tévedésektől sem mentes személyes vé-

lemény kimondhatóságát szavatolta, és amely befogadásának jó darabig csak ritkán voltak a nemzeti vagy vallási „kollektivitás" részéről felállított akadályai. Az euró-szubjektum (az „ideálpolgár"?) megnyilatkozásában a kanti kritika-felfogás érvényesülhetett, igaz, már Kant figyelmeztetett, ki és mi mindenki vonná ki magát a megbírálhatóság köréből. Az idézett bírálat ama kitételével, miszerint a terméketlen pesszimizmus haszontalan, semmire sem megyünk, szinte igazolja Márai idézendő passzusát. E mindössze „esztétikai"-nak beállított kifogás (jóllehet semmilyen pesszimizmus vagy optimizmus nem sorolható be az esztétikai „kategóriák" közé) mellé érdemes leírni Lukács György megsemmisítőnek szánt ítéletét a *Sértődöttek*ről, amely a „tiszta" műfajok magasabbrendűsége jegyében vonja kétségbe Márai „műfajköziségét", s ennek értelmében hiteleníti a művet:

„Márai (...) megáll a kicsinyes rétegérdekekben gyökerező „sértődöttség"-nél. Ezért eltorzult világ az, amelyet ábrázol, ezért „elvontak" – a hegeli értelemben – ábrázolási eszközei, ezért „kontúrtalanok", életnélküliek alakjai, ezért nincs bennük fejlődésképesség, átalakulási lehetőség, ezért elmosódott, esszé és hangulatkép közt imbolygó előadási módja."[27]

Lukács pamfletszerű írását érdemes Kodolányi János ugyancsak pamfletszerű írása mellé illeszteni: „a polgárság nem kultúrateremtő, még csak nem is kultúra fenntartó réteg, hanem ellenkezőleg: képtelen a kultúrára (...) Szeretnék tanúként hivatkozni Németh Lászlóra, az egyetlen kritikusra, aki röntgenfénnyel átvilágítván a *Kassai polgárok*at (!), csontváz helyett papírmasét talált benne."[28]

Ezek után talán kissé másképpen mérlegelhető Márai naplójegyzete, mely a személyes „sérelmen" túl a kultúra egészére támadó ellenséges „erők"-ben és magatartásban véli fölfedezni a szellemgyilkos erőszakot.

„Ezen a naplón is érzem, *világszerte* mennyire nem változott a szellemi szabadság dolgában semmi; ahogyan nem lehetett igazat, még a lényegeset sem írni a nyilvánosság számára az utolsó negyedszázadban, úgy nem lehet ma sem; s talán kétféle naplót kellene vezetnem, ha egyáltalán kedvem lesz még leírni valamit, ami feltétlenül és tartózkodás nélkül igaz... a külső és belső cenzúrák kötelékei hurkolnak ma is minden szabad gondolatot; ma is bűn, talán még jobban, mint valaha, minden »egyéni« gondolatmenet, az egyén mindig »közösségellenes«, aszociális, nincs a »vonalban«, nem »pozitív«."[29]

1947-ben még megvolt a *látszata* annak, hogy különféle ideológiák, esztétikai/irodalmi nézetek irodalmi vitában derítsék föl, hol az elfogadhatóbb igazság, kiknek az érvei esetleg helytállóbbak, logikusabbak, leegyszerűsítve, melyik irodalom minősíthető „korszerűbb"-nek. Thurzó Gábor[30] a „félig memoár, félig regény műfaj" úttörőjének nevezi Márait, az *Idegen emberek* mellett Cs. Szabó elbeszéléseit és Hevesi Andrásnak a Márai által is becsült *Párisi eső*jét emlegeti, mint amelyek „imagológiai"-lag is fordulatot hoztak a műfaji áttörés mellett. A *Hunok Párizsban* értelmezése úgy teljesedik ki, hogy Thurzó interpretálásában Illyés részint Márai, részint a Céline-regény, az *Utazás az éjszaka mélyére* továbbgondolójának feladatát vállalja abban, hogy kimutassa, Párizs egyébként a „kultúra és a nyomor város"-a. Eckhardt Sándor egy ismertetésében[31] Márai polgármegjelenítését látja össze Jules Romains-ével, Birkás Endre azonosul Márai Európa-diagnózisával, mintegy vitába száll a Márait hiányos magyarságáért elmarasztalókkal: „A kassai polgár a keleti bölcsek nyugalmával igyekszik hátat fordítani Nyugatnak, és talán most, kicsit sértett írói önérzetében olyasmiket is meg fog érteni népének sorában,

amikre eddig csak legfeljebb kitérő válaszai voltak."[32] (Íme, még az úgynevezett, többféleképpen értett „sértettség" minősítésében is homlokegyenest eltérnek a nézetek.)

Az irodalmi vitáknak, széttartásoknak ez a látszat-demokratizmusa ne tévesszen meg, figyeljünk arra, hol, mely sajtóorgánumban közöltek hol Márait elismerő, hol Márait elmarasztaló véleményeket. Legott kitetszhet, hogy a csekélyebb „hatalmi" potenciállal rendelkező, a mind agresszívabban kisajátító törekvésekkel szemben defenzívába szorult *Vigiliá*ban publikálták a több megértést tartalmazó ismertetéseket, míg a magukat marxistának nevező és irodalmi-politikai monopóliumra törő lapok írásai nem sok jóval kecsegtettek Márai irodalmi jövőjét illetőleg. A méltányos-jogos kritikának helyét lassanlassan a gyanúsítás foglalja el, és az író Márai választhat: elhallgat, s akkor szabotázzsal vádolják, publikál, s akkor inszinuálják. Ehhez hasonló élménye nyugaton nem lehetett, az azonban nagyon kevéssé tudható, utazásán miféle betekintést kapott az újjá-szerveződő irodalmi életekből. Inkább azt látszik konstatálni, hogy az „elkötelezett irodalom" oly képviselői kerültek az előtérbe, mint Aragon, Eluard és Sartre (míg a maga részéről inkább Gide és J. Green olvasásáról számol be), aztán a nacionalizmus nem szűnő voltáról tesz sokat mondó megjegyzést („A »nemzeti« jelző újabban mindenütt azt jelenti, hogy valami nincs rendben, nem az többé, aminek lennie kellene.")[33], valamint azt látszik észre venni, hogy a manipuláció természete nem változik, a közeli múlt eseményei sem józanították ki a „manipuláló"-kat, az államokat. Ennek eredménye a rádöbbenés a szellemi szabadság határok közé szorítottságára, a szellemi Európa lényegének megtagadására. A felismerés felismerést szült, a Palazzo Veneziában, „Mussolini szobájában" látott „kis bronz a XVI. századból" két ízben bukkan föl az útirajzban. Egy kurta említést követőleg egy terjedelmesebb fejtegetés nyomán fogalmazódik meg, mit raboltak el Európából, miként ismétlődött meg Európa elrablásának szomorú története:

„*Ratto d'Europa?* Elrabolták igazán? Kik és mik? (...) Mindenekelőtt a hivatástudatot; azt a tudatos vagy ösztönös zsiger-meggyőződést, hitbuzgalmi lelkiállapotot, hogy Európának, tehát e földrész lakóinak valamilyen küldetésféle megbízatásuk és szerepük van a világban, s ezt a megbízatást az európai sorstól kapták örökségbe. Ezt a tudatot nem érezni már Európában. A világinga leng, és lehet, hogy Európa felett leng el. (...) Valamit elraboltak Európából a vad erők, melyek acélseprőkkel sepertek végig a városok és csatateret felett. Az emberek éltek, mert élni organikus lehetőség Európában is. De az élet ihlet nélkül nem szerep, csak tenyészet. Európában nemcsak a nemzeteknek, a földrésznek sincs közös ihlete."[34]

(Az *Ihlet és nemzedék* hasonló gondolatai jelzik, hogy az Ortega y Gasset-re utaló sorok mily mélyen foglalkoztatták szerzőnket. Az ihlet itt is metaforikus, a szellemi Európát egységbe foglaló megjelölés.)[35]

Egy mai szemlélő akár Európa-centrizmust vethetne Márai szemére, egy másik a nézet illuzórikus voltát, egy harmadik – ezúttal idézeteket hozhatok –: „Legfőbb mestere a német kultúra maradt: a weimari birodalom szalon-anarhizmusa(!), Thomas Mann és Freud mester"; „Márait dekadens polgári alkata ragadta Németországból nyugatabbra, midőn nyilvánvaló volt a német polgári dekadencia pusztulása".[36] Márai és Thomas Mann – felületes – egybevetése a Márairól írók tollából gyakran fogalmazódott meg, csakhogy 1943-ban Weimarral és Freuddal együttemlegetése nem feltétlen pozitív konnotációjú; miként a

(weimari?) „német polgári dekadenciá”-val rokonítását feltehetőleg úgy lehetne folytatni, hogy a jelenlegi német „rend”-del szembenáll (és ez még igaz is!). A dekadens polgárként megrajzolt Márairól szóló sorokat 1945 után a második szélsőség ideológusai folytatják, és Keszi Imre odavetett megjegyzése 1947-ből még a visszafogott kijelentések közé sorolható: „Nyomtalanul múlt el a változás Márai Sándor fölött, legföljebb Naplója tanúskodik nem mindig eredményre vezető vívódásairól.”[37] Részben válasz, részben vállalás az *Európa elrablása* egy mondata: „Számomra a polgár hősi alak.” S a folytatásban a vesztett haza iránt érzett vágy, az egyetértés helyeinek elvesztése rejlik a sor mögött: „A Felvidéken és Erdélyben értik ezt.”[38] Innen tekintve az európai hivatástudat a polgárság alkotásának tetszik, a „garrenek” művének, amely metaforába burkolja a humanitás és a humanizmus jelentőségét. Aligha tagadható teljesen, hogy Oswald Spengler olvasása nyomtalanul múlt volna el, a különböző „kultúrkörök” egymást váltó együttesét szemlélve a faustiban jelölhető meg, ami Márait foglalkoztatta, amibe beleszületettnek gondolja magát, és amelyet írásműveivel tovább/újragondolni szeretne, ha lehetne. Goethe a legtöbbet (meg)idézett szerzők közé tartozik, hol egyes műveire hivatkozik, hol a „jelenség” töprengteti el. Az ő univerzalitásában véli fölmutathatónak az európai szerep tökéletes megvalósulását, a goethe-i oeuvre-ben testesül meg számára az éltethető szellemi Európa. Korántsem az európai kulturális nacionalizmus munkál Márai soraiban, hanem az olvasmányokból fölépített eszményi „földrész”, egy akár insula Utópia tűntén érzett keserűség.

Aligha tagadható, hogy Márait útján is, itthon is az irodalom sorsa foglalkoztatja, azért látogat el kiadókhoz, hogy a frissen megjelent könyvekből megtudhassa, merrefelé tart a könyvekbe rögzített „európai szellem”; melyek azok a könyvek, amelyek hatástörténetét érdemes volna kiterjeszteni az éledező magyar irodalomra; azért lapoz bele a folyóiratokba, hogy érzékelje, akad-e még irodalmi vita, vagy helyét a „feljelentés” foglalta el, mint azt már 1946-ban érzékelte.[39] Az irodalom – Márainál – éppen úgy nem „al-rendszer”, mint a kultúra. Nevezhetnők a létezés „közeg”-ének, az autentikus létezés „médium”-ának, az európaiság közvetítőjének, bármiképpen, lényegéül a polgári társadalom, a civitas világának önfelismerése jelölhető meg. Ilyeténképpen az irodalom „helyzete” olyan jelzés, amely a *polgári* szabadságjogok elfogadásáról vagy megtagadásáról tudósít. S miként a civitasban megvalósul a közösségi társadalomnak az a formája, amely a méltányos és igazságos kormányzás példáját adta, a Város teremtette meg azt a műveltséget, amelynek forrása polgárai igénye volt; a társalkodás, a társaság, az otthoni kamarazenélés (talán) a biedermeier periódus öröksége, ám amely becses hagyományként élt tovább. Ez a fajta polgári kultúra – mint azt az *Egy polgár vallomásai* tanúsítják – egyben a lakás, az otthoni könyvtár, a bútorok „esztétiká”-jában nem kevésbé ismerhető föl: a könyvtár, benne a „klasszikusok”-kal valóban dísze a lakásnak, persze, ennél jóval több: egyrészt tartalmazza azt a szótárat, amelynek segítségével a megfogalmazás pontosabb, „szebb” és lényegre törőbb lehet, másrészt tájékoztat arról a műveltségről, amelyet a lakás tulajdonosa folyamatosan elsajátít, és amelynek „munkáját” az utódokra örökíti át. Az európai modernség a hős polgár ideáját műalkotásokkal szemléltette, Rodin szobra és Georg Kaiser színműve a calais-i polgárokról hoz hírt, nyomukba lépve (Márai személyesen ismerte Kaisert), *A kassai polgárok*ban mutatta föl az öntudatra ébredt civisek történetét, kik jogaikat már védelmezni képesek a rájuk törő „diktatórikus” erőkkel szemben. Ennek az euró-

pai polgárságnak volt „közös ihlete”, e polgári tudatból fakadó irodalom hozta létre a különféle nyelvű kultúrák dialógusát. mert – a magam részéről – ebben érzékelem az *Európa elrablásá*ban is munkáló „ideologikum” szubverzív, éppen látszólagos korszerűtlenségével együtt időszerűségre törekvő „eszmeiség”-e csöndes pozitívumát. Hangsúlyozottan látja (nem egymás mellé, hanem) egymásra a hazai – magyar nyelvű és a „nyugati” gondolkodás antinómiáit, a még le nem küzdött és ki tudja, mikor leküzdhető „nacionalizmus” anti-humánus, elzárkózó, xenofób, szélsőségében rasszista elemeinek jelenlétét a feldolgozatlan múlt hagyatékaként, és ezzel szembesítve utal vissza Márai a *Napnyugati őrjárat* „utópiá”-jára, majd előlegezi az emigrációs naplók Európa-vízióját. Ez az ideologikum olykor csupán körvonalaiban, meglehetős vázlatosan sejlik föl, nem egyszer a tanítói modorban fogalmazott morál mondataiban; s ilyenkor a Márait bíráló, nem feltétlenül a jóakarat hermeneutikájával élő írótársak és kritikusok joggal teszik szóvá azt a „metaforitiszt”, amely az 1940-es elején, valójában már az 1930-as esztendőkben a tisztázó viták helyett a ködös elképzelésekkel közvetített kizárólagosságok kiszorításdiját eredményezte. Márai írásai egy ideálpolitikába, egy hagyománytudatba és imagologikus elemekkel feltöltődő szerepvállalásba burkolják azt, amit regényei polgáralakjai magatartásukkal hirdetnek meg (*Az igazi* írófigurájától *A kassai polgárok* János mesteréig, a *Féltékenyek* apaalakjától az *Európa elrablása* voyeur-beszélőjéig); mindez azonban naplójegyzetbe tömörítve időnként csak egy bon mot illanó kvázi-bölcsességéig jut el, a műegészben szemlélve azonban még e kvázibölcsességek is haszonnal és tanulsággal befogadható képzetté állhatnak össze. A kis bronzszobor jelképisége, kezdve attól, hogy Mussolini dolgozószobájában, mintegy a diktátor rabságában, a nyilvánosságtól elzárva létezett, hogy aztán egy kiállításon legyen minden látogató előtt szemlélhető, a *kiállítás*nak több jelentéslehetőségét jelzi, a mitológiához fordulás, a mitológia újra-elbeszélése hozzásegítheti az európai (kulturális és nem pusztán kulturális) örökség életszerűvé válásához, egyáltalában: visszaadván az elbeszélésnek, mint az európai irodalom alapműfajának azt a gondolatiságát, amelynek révén – ha úgy tetszik – (művelődés)történeti távlatot kap a narráció. Erasmustól Goethén át a vitatkozva olvasott André Gide-ig és Thomas Mannig, sőt, Robert Musilig (a magyar irodalomban különös jelentőséghez jut Krúdy Gyula, Márai szellemében fogalmazva, írásművészete, amelyre az európai regényírás és szellemiség ama jellemzőjét látja rá, miszerint az elbeszélésnek csak felszíni strukturájában tapinthatók ki a nosztalgia, az érzelmesség elemei, az írásmű egészét az orosz formalisták osztranenie elgondolása, a különössé tétel „eljárása” jellemzi, és ennek „retorikai” médiuma volna az irónia, amely áthatja a műegészet!), Cervantestől Karinthy Frigyesig az alaphelyzetek újra-elbeszélése a cél: A Biblia, a homéroszi eposzok, valamint a képzőművészeti mesterművek jelölik meg azokat a történeteket, amelyekben a különféle magatartások, viszonyulások, igenlések és tagadások megfogalmazódhatnak. S amelyekre reagálni kell. Innen válik érthetővé, miért ismétli újra meg újra a *Lotte Weimarban* Goethéjének szájába adott, Márai által némileg egyszerűsített kijelentést: Kultur ist Parodie (a kultúra paródia)[40]; hiszen az egyszer már elbeszélt újra-mondása nem tűri a fentebb stílt, a megemelt retorikának önmaga karikatúrájává kell lennie ahhoz, hogy befogadható legyen. Ilyen értelemben utójátéka az *Európa elrablása* a *Napnyugati őrjárat*nak, így a párizsi jelenetek egyike-másika ismétlése az 1920-as esztendők némely eseményeinek: az európai gondolat és hivatástudat szétporlása

korántsem tragédiaként értelmeződik, hanem egy groteszk mozzanatoktól sem teljesen mentes önfelszámoló, önmagát megtagadó cselekvéssorozat nem túlságosan felemelő végelszámolásaként. Az egykorvolttal történő szembesülés még az egykorvoltra is árnyat boríthat, ennek ellenére nem merő hanyatlástörténet az európai gondolaté. Inkább az elbizonytalanodásé, a paródiába hajlásé. Olyan életé, amelynek megújulása kétséges, majdnem reménytelen. Ehhez képest a magyarországi viszonyok, a gyűlölethullámok ellenére, az újrakezdéssel kecsegtetnek. S ott a nyelv, amelytől társszerzője nem tud, nem akar szabadulni.

Az 1943-ban előadott akadémiai székfoglalóban (*Ihlet és nemzedék),* amely először a *Budapesti Szemlé*ben jelent meg, 1944. januárjában, már hangot ad az ihletvesztés okozta elbizonytalanodásnak, szembeállítva az „Ady-nemzedék" és a jelenkor „szellemi élet"-e közötti különbséget, megállapítván: „Ma nem látunk hasonló szellemi összjátékot"; majd efféle diagnózist állítván föl: „A magányos zseni talán teremthet remekművet; de szellemi összjáték, a nemzedék közös ihlete nélkül egy korszaknak nincs szellemi magatartása. A válság, melyben a nyugati műveltség elmerülni látszik, nem egyes szakmák válsága: nincs külön politikai és külön orvostudományi, nincs külön társadalmi vagy gazdasági és külön irodalmi válság".[41] Paul Hazard a modernség hajnalának válságtudatáról értekezett, amikor is a vallási világképben megrendült a hit, a felvilágosodás ésszerűségre alapozott világképének alakzatai igyekeztek helyettesíteni a személyiség és a társadalom megingott világtudatának töredezettségéből adódó hiányait.[42] A felvilágosodás önnön mítosztalanító törekvéseinek foglya lett, megteremtve a racionalitás és materialitás nem kevésbé támadható bizonyosság-tudatát. A XX. század krizeológiáját tanulmányozva, a két világháborút megélve a civilizatórikus modernség támasztotta kétségeket szólaltatja meg Márai, nem az írástudók árulására hárítván a felelősséget egy műveltség, a „Nyugat" alkonyával kapcsolatban, hanem a „szabadság és humánum" deficitjét róva föl államoknak, nemzedékeknek, kiknek hivatása nem pusztán az őrzés, hanem a szüntelen továbbmunkálkodás volt. Jóllehet, a „szükség" és a „szájas önkény" parancsolta ezeknek az eszméknek megtagadását, a szellemi mértékegységnek meghirdetett „ellenállás" nem bizonyult eléggé hatékonynak, s az *Európa elrablása* keserű következtetése a szembenézés, az önvizsgálat hiánya. Az ösztön alantassága és az értelem erkölcsi ereje adja az akadémiai székfoglaló nagy ellentéteit.[43] A romjaiból feltápászkodó Európában, a műveltség teremtő erejét szerette volna az utazó figyelni, ehelyett tétovaságot, elbizonytalanodást, az újragondolás és tervezés halasztódását volt képes csupán szemügyre venni. Egy világ, amelyben a kávé ízlelenségét a „national" jelzővel egyensúlyozzák, nem tarthat számot arra, hogy egy Márai típusú író-gondolkodó otthon-igényének megfeleljen. Az anyanyelv várja vissza, nem pedig az a „szellemi" (?) Európa, amelynek különböző nyelvein megjelentek könyvei, Helsinkitől Bernig játszották színdarabjait (részint az anyagi elismerést mellőzve), és amelynek híve volt a két háború között, és amelynek híve maradt az emigráció felé vezető rögös úton. A gyermekkori, olykor rögeszmés félelem, a trauma, hogy „valami nincs rendben", erőt vesz az utazón. A rend pótlékául szolgáló nacionalizmus, a „national" jelző monumentalizálódása nem sok jóval kecsegtet. Miként az odahaza hagyott gyűlölet-világ sem. Az önmagát kereső Európa, a közelgő diktatúra árnyékában vergődő Magyarország: ez adja az 1946/47-es utazás külső kereteit, a fenyegetés, hogy rázárul az íróra a szellemi és a valóságos börtön kapuja. Aligha állapítható meg bizonyosan, hogy a megjelentetés határozott szándékával készültek-e a nap-

lójegyzetek, majd az e jegyzetekből kikerekített útirajz alakításakor mi tulajdonítható az öncenzúrának. A feltétel nélküli szabad közlés hiányáról panaszkodó sorok vajon rejtett üzenetek-e az értő Márai-olvasók számára? A gyűlölet elhatalmasodásán érzett panaszban mennyi része van a Márait bíráló szélsőbaloldali kritikának, a „szalámi"-politikának, a polgárt mellőzni, félreállítani, olykor felszámolni akaró ország-vezetési programoknak? Az 1945 után létesült polgári „mini"-pártok, kettő is akadt, alig-alig kapnak teret, sajtóorgánumaikban Márai értékelése korántsem oly „pozitív", mint várható lenne, a *Haladás* közöl erősen tartózkodó hangú kritikát is. Az *Európa elrablása* mégsem a reménytelenség könyve, inkább egy következetes magatartásé, amelyből nem hiányozhat a feltoluló tények ellenében hangoztatott halvány reménység sem. Olyan útirajz, amely egyben önéletrajzi regény, kortársi dokumentum, az életmű belső összefüggésrendszerébe illeszkedő *mű*. *Mű*fajilag és tematikailag viszi tovább mindazt, ami az 1930-as esztendők Máraijának útkereséseként jellemezhető.[44]

JEGYZETEK

1 *Márai* Sándor: Cervantes. In *Uő*: Ihlet és nemzedék. Budapest 1992. 39.

2 *Uő:* Jules Renard naplója. In. 1. sz. jegyzetben i. m. 24–34. Magyar nyelvű kiadások: Jules *Renard* naplója (Válogatás). Bev, jegyz. *Dobossy* László, vál. *Szekeres* György, ford. *Vígh* Árpád. Budapest 1967; Jules Renard naplója. Vál, bev, jegyz. *Horváth* Andor, ford. *Vígh* Árpád. Bukarest 1993.

3 *Márai*: 1. sz. jegyzetben i. m. 28.

4 *Uő:* Szindbád hazamegy. Budapest 1940. A regény zárófejezete játssza át az egynapos utazás szimbolikáját az intertextus kettős szimbolikájába.

5 Igen jellemzően Goethe legtöbbet hivatkozott útleírásai valójában rekonstrukciói a több évtizeddel korábbi útiélményeknek. Márainak ilyen formában magyarul meg nem jelent Der Wind kommt von Westen. Amerikanische Reisebilder c. műve (Aus dem Ungarischen von Artur *Saternus*. Wien–München 1964) az 1959-es naplójegyzetekből van összeszerkesztve, és kétségtelenül a meglátogatott helyekhez fűződő leírások mellé a kulturális-személyiség-"elméleti" reflexiók iktatódnak be.

6 Az 1. sz. jegyzetben i. m. 34.

7 Az önéletrajziság kérdéseivel a 2009-es esztendőben írt Kazinczy-dolgozataimban foglalkoztam. Ehhez az íráshoz hasznosítottam az alábbi értekezést: Michaela Holdenried: Autobiographie. Stuttgart 2000.

8 *Halász* Gábor: Egy ízlésforma önarcképe. In *Uő:* Válogatott írásai. Szerk. utószó, jegyz. *Véber* Károly. Budapest 1959. 258–266.

9 *Márai* Sándor: Európa elrablása. Budapest 1994; *Uő;* A teljes napló 1947. Budapest 2007. Egyikmásik gondolat „Európa megtartó légköre"-nek eltűnéséről másutt is visszatér: San Gennaro vére. New York 1965. 184.

10 *Uő:* Napnyugati őrjárat. Budapest 1936. Márai különbségtétele-elhatárolódása: *Uő*: Útravaló. In Műsoron kívül. Budapest 2004. 140–142. „Egy műfaj, az úti levél, kiveszett, s nyomában fellendült az utazási irodalom". (141)

11 A 9. sz. jegyzetben i. m. 76. Korábban: Az 1. sz. jegyzetben i. m. 22

12 Vö. az 5. sz. jegyzetben i. m. 8. A repülőgépen utazás a Kassai őrjáratot idézheti meg. A német nyelvű útleírásban célzás olvasható az „ifjúkori" európai, párizsi utakra, úti célokra.

13 Röpirat a nemzetnevelés ügyében. Budapest 1942.

14 A recenziók teljes regisztrálása *Mészáros* Tibor: Márai Sándor. Bibliográfia. Budapest 2003.

[15] *Németh* László: Kisebbségben. Budapest 1942. I. 78. Viszont az Író a századik felé című színikritikájában mutat megértést Márai siker-színműve, a Kaland iránt. Uo. II. 29–34.

[16] *Féja* Géza: Nagy vállalkozások kora. A magyar irodalom története 1867-től napjainkig. Budapest 1943. 406.

[17] A 9. sz. jegyzetben i. m. 106.

[18] *Dénes* Tibor: A megnemtalált nyugat. Márai Sándor: Európa elrablása (...) Illyés Gyula: Franciaországi változatok (...) Magyarok 1947. 657–659. Márairól: 657–658. Kötetben *Uő:* Vízválasztó. Budapest 1948. 75–78. Meglehetősen furcsa dicséret: „Márai talán máig nem olvasta végig Marcus Aureliust, Epiktétoszt és Móricz Zsigmond hatvan kötetét, de annál inkább kényszeríti erre az olvasót." (74)

[19] *Passuth* László: Márai Sándor: A nővér. Magyarok 1947. 67.

[20] A 9. sz. jegyzetben i. m. 106.

[21] Uo. 5. Külön érdekesség, hogy a nyitó mondattal az in medias res típusú elbeszélői stratégiát követi Márai. Hasonló módszerrel él az 1948-as naplóban is.

[22] A 9. sz. jegyzetben i. m. 7–8.

[23] „Fiatal íróról beszélnek, akire állítólag »hatással« voltam. Lehetséges. Sajnos magamra is hatással voltam. Ezt a hatást mindenképpen le kell küzdeni." Uo. 21.

[24] Uo. 50. A 18. sz. jegyzetben i. h. Ez is visszatér a San Gennaro vérében. A 9. sz. jegyzetben i. m. 125, 134, 161.

[25] A 9. sz. jegyzetben i. m. 19.

[26] Uo. 33. Márai Luganoban tölt egy hetet. E naplójegyzet előtt Colette- és Virginia Woolf-élményéről számol be, a következő naplójegyzet az időtől reméli, hogy „művészet és Szellem" hatalmas erővel szólaljon meg. Még azon a lapon „halálfélelmé"-ről számol be. Ilyenmódon önterápiává válik Márai számára az írás, mellyel a feldolgozatlanul maradt események okozta „neurózisát „beszéli ki" magából – a kritika alapos félreértését kivívandó. Itt jegyzem meg, hogy Klaus Mann egy kései esszéjében az európai szellem honkereséséről ír (Die Heimisuchung des europäischen Geistes).

[27] *Lukács* György: Új magyar kultúráért. Budapest 1948. 229. Márai reakciója. „A kommunisták irodalmi pápája, egy Lukács György nevű Moszkvából hazatért esztéta, folyóiratukban lefejez – nagyon udvariasan, körülbelül mint a középkorban a hóhér: előbb letérdel és bocsánatot kér, aztán hatalmasat suhint bárdjával és elvágja a nyakam." A teljes napló 1948. Budapest 2008. 57. Alább még ironikusabban könyveli el az őt ért támadást: „A kommunista hivatalos lapban »kártékony« irodalomnak nyilvánítja egy ítész életem egész munkáját. Ez őszinte szó. A nyílt beszéd mindig megnyugtat." Uo. 68.

[28] *Kodolányi* János: Zárt tárgyalás. Budapest 1942. 34. 39. Uo. epés megjegyzés Máraira, Illyésre és Kosztolányira.

[29] A 9. sz. jegyzetben i. m. 55. Vö. még: A teljes napló 1947. 35. Az újraolvasás során támadt gondolat: „De bizonyos az is, hogy bénít a szabad gondolatközlés hiánya, minden szabad gondolaton ólomsúly nehezedik."

[30] *Thurzó* Gábor: Húnok(!) Párizsban. Illyés Gyula. Vigilia 1947. 61–62.

[31] *Eckhardt* Sándor: Les reins et les coeurs. André Lasort. Paris 1946. Uo. 4401.

[32] *Birkás* Endre: Magános utasok (Illyés Gyula és Márai Sándor útijegyzetei). Uo. 436–438.

[33] A 9. sz. jegyzetben i. m. 76.

[34] Uo. 45, 92. Az Európa mítoszról vö. Jean Granarolo: Europe. In Dictionnaire des mythes littéraires. Sous la direction du Pierre Brunel. Le Rocher 1988. 574–580.

[35] A 11. sz. jegyzetben i. h.

[36] *Féja:* A 16. sz. jegyzetben i. m. 409.

[37] *Keszi* Imre: Irodalmunk a felszabadulás óta. Valóság 1947. 38.

[38] A 9. sz. jegyzetben i. m. 20.

[39] A teljes napló 1946. Budapest 2007. 14.

[40] Uo. 33–34. „Goethének egy sötét szava – a szavak egyike, mely mindig szíven üt, mintha az emberi per rettenetes hazugságszövevényében egy váratlan tanú végre az igazat vallaná –: »Kultur ist Parodie« Azt hiszem, titkárának, dr. Riemernek mondotta és Mann idézi... A homlokzat, a pátosz, a tetszetős mögött – ahogyan az emberek a műveltséget látni szeretik – örökké látni a travesztáltat, az ironikus-mosolygót, a tudót és a közömbösen gúnyosat, a paródiát, amitől a homlokzat emberi lesz, tehát valódi »kultúra« lesz. Minden más csak malter vagy kontrapunkt." Márai némileg rejtőzik, a Lotte Weimarban című regényt nem sokkal megjelenése után olvasta, majd később újraolvasta. A Mann-idézet több ízben bukkan föl nála. Másutt kísérlem meg, hogy az 1940-es esztendők sokat vitatott Márai-regényeit és ezt a regény/kultúraszemléletet összeolvassam.

[41] Az 1. sz. jegyzetben i. m.-ben e kérdéskörről 19–22. Az idézet: 22.

[42] Paul *Hazard:* La crise européenne 1680–1715. Paris 1935; *Uő:* La pensée européenne au 18. siécle de Montesquieu a Lessing. Paris 1946. Tom. 1–3.

[43] Az 1. sz. jegyzetben i. m. i. h.

[44] Néhány kérdés tárgyalását rövidre fogtam, mivel Márai-könyveimben ezekről részletesebben szóltam. Márai Sándor titkai nyomában. Salgótarján 1993; „egyszer mindenkinek el kell mennie Canudosba". Budapest 1998; „Ne az író történjen meg, hanem a műve". Budapest 2002; Siker és félreértés között. Szeged 2007; Író esőköpenyben. Budapest 2007.

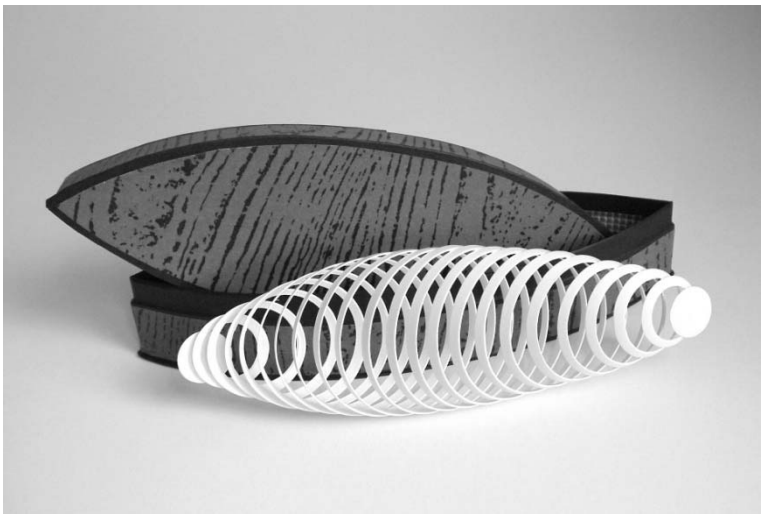

Mindenkire vár egy Újvilág

MÁRAI SÁNDOR: A TELJES NAPLÓ 1952–1953

•

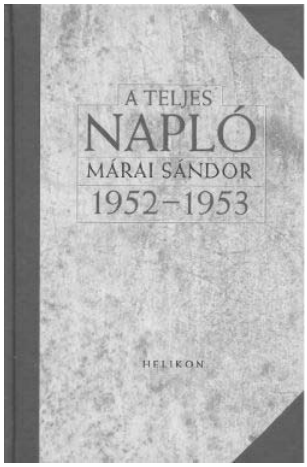

Helikon Kiadó
Budapest, 2009
450 oldal, 4990 Ft

„Végre is, a hajók vissza is jönnek. Távolság nincs többé. Amerikába az egész világra érvényes papírokkal jutok be. Ha módom lesz rá, az élet hátralévő részében csavarogni akarok Amerika és Európa, Amerika és a világ többi tája között. S Lolának és Jánosnak csak így tudok egyféle biztonságot adni, ebben az élethelyzetben, amiben most élünk" – olvasható Márai Sándor *A teljes napló 1952–1953* című kötetének elején. Az író életében az '52-es esztendő döntő fordulatot hozott: családjával együtt kivándorolt az Egyesült Államokba. Az életrajzát ismerők tudják, hogy 1948-ban hagyta el az író Magyarországot, mert szabadság hiányában elképzelhetetlennek tartotta az itthoni alkotómunkát. Rövid svájci tartózkodás után Olaszországban, a Nápoly melletti Posillipóban élt, és innen váltott – korántsem képletesen – hajójegyet New Yorkba.

Élete nem úgy alakult, ahogy a fenti naplóbejegyzésben szerepel. Igaz, visszajött Európába, de az 1967-es újbóli itáliai letelepedés, majd az 1980-as újbóli amerikai kivándorlás (ezúttal már San Diegóba) bizonyára valami egészen más, mint a két kontinens között korábban elképzelt csavargás. A New Yorkba megérkező Márait a város Velencére emlékezteti, azzal a megjegyzéssel: „De ez egy másik Velence; nem a settecento, hanem az atomkor Velencéje." Nem okozhat meglepetést, ha a négyszáznál is több oldalt tartalmazó műből jól kiolvasható az Újvilágban magát idegennek érző művészember alapérzése. Az európai polgárság és polgár ethoszát építő és ápoló Márai esetében éppen ennek az ellenkezője keltene feltűnést. Ám az élet néha bonyolultabb, mint az elméletek. „Mintha már sokszor jártam volna itt. Mintha – megdöbbenten írom le – itthon lennék" – írja le rövid, kéthónapos New York-i tartózkodás után.

Aligha lehet egységes elveket megfogalmazni a naplók kapcsán. Magából a műfajból még az sem következik, hogy a külső vagy a belső történések leírása kap nagyobb teret ebben a prózaformában. Márai esetében közelebb járunk az igazsághoz, ha az utóbbiak rögzítésének túlsúlyát jegyezzük fel. Többször és hosszabban ír irodalmi terveiről. Az Olaszországból magával hozott regényötlet, a San Gennaro vérének át- és újraírása legalább annyira az író töprengéseinek a középpontjában áll, mint az Egy polgár vallomásai negyedik részének tervezett papírra vetése. Márai egyik főművének tekinthető önéletrajzírása számtalan eddig meg nem válaszolt kérdéssel szembesít. Még Magyarországon jelent meg az első kötet 1934-ben, a második egy évvel később. Már az emigráció idejére esik a har-

madik kötet elkészülte, amiről 1949-es naplójában azt jegyezte fel, hogy három hónap alatt írta meg, ám a kötet csak 1972-ben (!) jelent meg *Föld, föld!..* címmel. Az alkotói szándék erőteljes változásáról árulkodik a kötetcím megváltoztatása, valamit a huszonhárom évvel későbbi megjelentetés. A vallomások negyedik kötetéről egyelőre csupán sejtjük, mint tudjuk, hogy nem készült el. Az írói hagyaték két részletben érkezett haza (1997-ben és 2005-ben), és bár ebből Szabadulás címmel előkerült egy addig ismeretlen és befejezetlen regény (ezt 2000-ben kiadták), arra utaló közlés még nem látott napvilágot, hogy ráakadtak volna az 1952–53-as Naplóban említett kötetre. Az önreflexivitás erőteljes igényével találkozhatunk több bejegyzés során. „Befejeztem 1945–1952-es naplóim olvasását és jegyzetelését. Nagyon sokban tévedtem, fájdalmasan nincs igazam sok mindenben, amit emberekről, így anyámról, aztán a magyar társadalomról itt és ott feljegyeztem, de az 'egész'-ben, azt hiszem, nem tévedtem: így kellett élnem, nem tehettem másképp. És nem kérem felmentésemet."

Az alkotáshoz kapcsolódó kételyek állandóan visszatérnek Márai gondolatmenetében. Nem csupán az Olaszországgal elveszített otthonosság érzése kínozza, noha ennek sem lebecsülendő a szerepe. Idekapcsolódva jellemző adalék, hogy az Egyesült Államokból honvágyat Itália iránt érez, e vonatkozásban Magyarországnak már semmilyen referenciája sincs. Tudatos alkotótól elvárható aprólékossággal veszi számba – fogyatkozó – irodalmi terveit, és ugyanekkor olyan mélységű művészi válsággal küzd, hogy még azt a kérdést is felteszi magának: „tudok-e még magyarul?" E kétely túlpartján azonban hitvallásszerűen fogalmazza meg: „Minden sorban, amit leírok, önmagamat keresni. Ez a feladat." Ez a gesztus érthető. Márai pályájának egyik fordulópontját minden bizonnyal az 1943-as év jelentette. A háború miatt fokozódó cenzúra miatt felhagyott az újságírással, és ugyanebben az évben kezdett neki a naplóírásnak. Ebben a tényben a publikálási lehetőségeitől megfosztott író adekvát válaszát kell látnunk, amihez két kiegészítést fűzhetünk. Újságírói teljesítménye Kosztolányiéval említhető egy lapon, így jobban érthető, hogy a megjelenési lehetőségek szertefoszlása mennyire fájdalmasan érinthette Márait. A második következtetés egészen kézenfekvő. Olyan megszólalási lehetőséget talált meg a naplóformában, ami valamelyest kárpótolta a napilapok nyújtotta, de elvesztett publikálási lehetőségért. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy 1989-ben bekövetkezett haláláig írta naplóit, ilyen módon közel fél évszázadon át szinte napi rendszerességgel rögzítette megfigyeléseit és gondolatait. Kis túlzással az emigráció műfajának is nevezhetjük Márai esetében a naplót, ami egy olvasóközönségétől megfosztott, ugyanakkor állandó világ- és önértelmezési vágytól hajtott író esetében egyfajta „belső nyilvánosságként" is szolgálhatott.

Az otthonosság-otthontalanság érzését Márai esetében nem nevezhetjük ambivalensnek az 1952–53-as Napló tükrében. Döntően olyan feljegyzéseket találhatunk a kötetben, amelyek a szinte teljes idegenség érzését fogalmazzák meg. New Yorkot felfoghatatlan nagyságú városnak látja, olyan urbanitásnak, aminek vajmi kevés köze van az öreg kontinens metropoliszaihoz. Ennek a városnak nem csak a klímája, de az itt letelepedett magyarsága is elviselhetetlen. Mindkettő ellen lehet védekezni: légkondicionálóval és magánnyal. Ami azonban ennél sokkal lényegesebb, hogy Márai más értelemben is birkózik az otthontalanság-érzéssel. Attól fél, hogy nem tud írni itt. Életművének visszatérő témája – erre nem egy utalást találunk a legutóbbi Naplóban is –, hogy az alkotáshoz légkör, kultúra, közön-

ség, anyanyelv szükséges. New Yorkban mindezeket nem keresheti. Az emigráns alkotói lét másik nagy kérdése az ő esetében, hogy lehetséges-e az asztalfióknak írni. „Nem könnyű, de néha már azt hiszem, lehet. Ez rangkérdés. S aztán pedagógiai kérdés, mint minden a világon" – adja meg a jellegzetesen márais választ.

Az Egyesült Államokban érkezve tudatosan számot vet írói lehetőségeivel. Ugyanez a kérdés foglalkoztatta 1945 és 1948 között még idehaza, amikor a lappangó diktatúra keretei között kellett tapasztalnia, hogy egyre keskenyebb (végül semmilyen) folyosók vezetnek az olvasókhoz. Amikor külföldre távozott, nem csak azt mérte fel, hogy az emigránsokat nem várják sehol, hogy ebben a státuszában az ember csak megtűrt lehet, hanem azzal is, hogy kiszakad abból a kultúrkörből, ami író és olvasó egymásra utaltságára épül. Márai kétféle választ ad erre az alaphelyzetre. Az első magától értetődő: fájdalmas búcsú egy írószereptől, amivel korábban teljes mértékben azonosulni tudott. Létezik azonban egy ettől eltérő válasz is, ami abba az irányba mutat, hogy a megváltozott helyzetben újfajta alkotói státusz elérését fogalmazta meg célként. Erről így ír: „Most valami nagyon izgalmas, érdekes, fájdalmas, szorongó, titokzatos és érthetetlen foglalkozás vár még reám, életem hátralévő idejében: írni fogok. Valahogy úgy, ahogy soha nem írtam, de közben örökké tudtam; így kellene írni."

A *Teljes Napló 1952–1953*-ban nem bontja ki, nem részletezi, miben is állna ez a megváltozott írói szerep, de okkal következtetünk arra, hogy attól a fajta írói énjétől való erőteljes távolodás szándékát kell ebben látnunk, ami az 1940-es évek elején jellemezte. Vagyis attól a modoros, regénypoétikailag önismétlő vonulattól, amit olyan kötetek fémjeleznek, mint az *Eszter hagyatéka, Az igazi, A gyertyák csonkig égnek* és a *Sirály*.

Az alkotói számvetés részben egzisztenciális indíttatású. A kötetei megjelentetéséből élő író számára a külföldi lét az anyagi lehetőségek drasztikus beszűkülését is jelentette. Művei idegen nyelvű kiadásából próbál családjával megélni, és ennek kapcsán érdemes emlékeztetni arra, hogy az író halála utáni nyugat-európai felfedezése és sikere előtt is szép számmal jelentek meg Márai-regények Németországban, Spanyolországban, Olaszországban. Igaz, alacsony példányszámban, visszhangtalanul és a siker legcsekélyebb jele nélkül. Bár aligha irodalmi vonatkozású, mégis idetartozik, hogy 1951-től, azaz indulásától fogva munkatársa a Szabad Európa Rádiónak, ami biztos és tisztes havi jövedelmet jelentett számára. Naplójában többször számolt be a rádiófelvételek készítéséről, valamint az alkalmazását megelőző személyes tárgyalásokról.

Feltűnően visszafogottan reagál a Napló Sztálin 1953-ban bekövetkezett halálára, erről mindössze az alábbi található: „SZ. M. A. (Szegedy-Maszák Aladár – *a szerz. megjegyz.*) azt mondja, Sztálin halála pontosan úgy elindíthat bomlási folyamatokat a Szovjetunióban, mint ahogy Ferenc József halála megindította a Monarchia felbomlását. De az ilyen analógiák nem biztatóak." Kortársként bizonyára úgy látta: a diktátor halála alig változtat valamit a szovjet parancsuralmi rendszeren. A történetírásban ugyanakkor közmegegyezés övezi azt a vélekedést, hogy „Sztálin nélkül nincs sztálinizmus", ám ez keveset változtat azon a tényen, hogy a pillanatnyi hatalmi vákuumon túljutva a Hruscsov-féle orosz birodalom lényegét tekintve nem sokban különbözött a pártfőtitkár elődétől. Szintén kevés figyelmet szentel az 1953-as berlini munkásfelkelésre. Minden magyarázó szöveg nélkül

pusztán ennyi olvasható az eseményről: „Berlinben munkáslázadás. Koreában az öreg államfő szabadon engedte az észak-koreai hadifoglyokat.” A tőmondat önmagában még magyarázható volna, ám az kevéssé, hogy egy jelentőségét tekintve a berlinivel össze sem mérhető politikai esemény képezi a naplórészlet második felét. A Napló fennmaradó részében nem foglalkozik a kelet-német munkások megmozdulásával.

Kasszandrai képessége más vonatkozásban bámulatos: „(...) egy pillanatra sem szűnt az a meggyőződésem, hogy a butaság, kegyetlenség és embertelenség szovjet rendszere egy napon belülről, önmagában elrohad.” Igaz, ehhez a megírás idejétől számolva harminchat évet kellett várni – történelmi léptekkel számolva ez bagatell – és az összeomlás bekövetkezett. Ugyancsak az éleslátásnál többet, váteszi képességeket sejtet egy magyar vonatkozású megállapítása: „A kövér dantonos Rákosi helyébe a sovány, robespierre-es Gerőt ültették. Amiben bízni kell, hogy a nyugati emberek, így a magyarság, egy napon belülről, a kétségbeesés türelmetlen erejével lerázza ezeket a tetveket.” Három rövid esztendő múltán, október 23-án ez megtörtént.

Tartja a kapcsolatot az itthon maradt édesanyjával, rendszeresen beszámol olvasmányairól. Arany János mindennapi szellemi, és tegyük hozzá: nyelvi kenyere Márainak, aki a hazát korántsem patetikus értelemben, az anyanyelvvel azonosítja. Figyelemmel kíséri az irodalmi élet történéseit. Ligeti népszínműnek nevezi Arthur Miller akkor frissen megjelent drámáját, *Az ügynök halálá*t. Mélyen felháborodik Churchill 1953-as irodalmi kitüntetésén. „A Nobel-díj mint világirodalmi értékelés ezzel az adományozással elvesztette minden eddigi (...) hitelét. (...). De irodalomból a Nobel-asztaltársaság megbukott” – fogalmazott, érzékelhetően dühösen.

Emberi, alkotói, írói ambícióját egyetlen kérésbe fogalmazza bele az 1952–1953-as Napló tanúsága szerint. Szeretné, ha a *Garrenek műve* című regénytrilógiája még életében megjelenne valamelyik világnyelven. A kérés nem teljesült – mindmáig.

Bod Péter

Miklosovits László Márai-könyve

GONDOLATFŰZÉS KÉPRŐL, SZÖVEGRŐL S ÖSSZEFONÓDÁSAIKRÓL

•

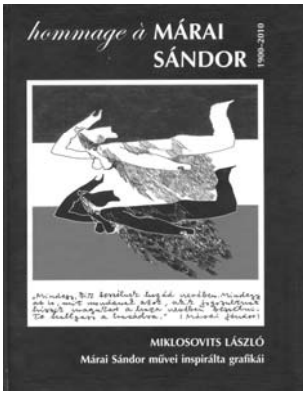

Szerzői kiadás
[Albertirsa], 2009
103 oldal

Ajándék-kötet. Jó ajándékul kapni ilyen kötetet; *ezt* a kötetet.

Kicsiny, kézbe-való, csaknem zsebbe süllyeszthető, vékony és könnyű („karcsú", ahogy ma szeretik nevezni), de egyben-tartott, finom tapintású.

Kép és szöveg, ahol azért jóval több a kép, de csakúgy hangsúlyos (ha nem is mindig egyformán *súlyos*) a szöveg. De minden oldal képként jelenik meg, vizuális jelenség – „multimediális műalkotás", ím, az egész kötet.

Változatos is: kíváncsivá tesz a következő oldalra, szabad választást, várakozást szavatol. Nem nehezedik súlyként olvasójára, és nem is kötelező sorrendben olvasni lapjait.

Ugyanakkor enigma, mert nem könnyű (nem lehet) eldönteni, miként kapcsolódnak össze „a szavak és a dolgok"[1] Miklosovits–Márai (s szerzőtársaik) közös lapjain; mert a könyv nemcsak kettejüké.

Fekete – fehér – piros – zöld; piros – fehér – zöld s a fekete széles spektruma.

Megszoktuk, hogy a könyvekben, melyekkel dolgunk van, elsősorban a szöveg a számottevő. A szó uralkodik a látottak felett, a látottak birodalmában. A kép mint ornamens: szolgál és aláfest, olvasói kondícióimban erősít, s az aprócska, fekete, de tartalmat hordozni hivatott betűket támogatja meg. Az illusztráció szerves tartozéka a könyvnek, optikailag festi alá az olvasottakat, színezi a szöveg keltette illúziót, kiváltotta érzetet.

Miklosovits László Márai-hommage könyvében mintha más történne, holott a könyvet az illusztrátor nem egyedül jegyzi: emlékező-felidéző társai az írás, a szó emberei. Az illusztráció e lapokon mégis kilép alárendelt státuszából, s főszereplőként áll Márai Sándor, az ünnepelt mellé.

Az *illusztráció* – meg*világít*ás, szemléltetés, megmagyarázás, de az illusztrációt készítő művészek már néhány évszázaddal ezelőtt is többet akartak, többet tettek puszta szemléltetésnél, s a műfajban az autonóm művészi gesztus vált mind hangsúlyosabbá. A „megvilágítás és szemléltetés" interpretációvá és parafrázissá alakult. Éppen ez, ha nem több a Miklosovits László által járt út is.

---

[1] Michel Foucault jeles könyvének címét idézem: *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*. Ford. Romhányi Török Gábor. Osiris, Bp. 2000

Amikor Botticelli az egyik Medici herceg felkérésére az 1400-as évek végén elkészíti elmélkedésre ösztönző, intim rajzait Dante *Színjáték*ához, kétségbe vonható-e a kongeniális és egyéni utat járó *alkotóművész* jelenléte? Az „illusztrátor" soha, így ma sem szorul védelemre és igazolásra. Picasso rászorult-e, amikor Balzac *Ismeretlen remekmű*véhez készítette a szövegtől nem egyszer *csillagtávolokba* mozduló grafikáit[2]? Aligha, s a sort folytathatnánk, és folytassuk Miklosovitson!

Miklosovits László Zalaegerszegen született, onnan elszármazott grafikusművész, a Képző- és Iparművészeti Gimnáziumban végzett Budapesten Ujváry Lajos tanítványaként. A Pro Museo (1978) és a Nimród-érem (1995) tulajdonosa. Könyvtervező és illusztrátor, jeles folyóiratok (Élet és Irodalom, Nimród) számára is dolgozik. 1967 óta Pest megyében, Albertirsán él.

Márai Sándor születésének 110. jubileuma tiszteletére Miklosovits László albumba rendezte a „kassai polgár" inspirálta munkáit. A művész az elmúlt húsz év alatt egész sor grafikát készített Márai művei nyomán, most ezek közül válogatott. Valachi Anna bevezetője Márai és Miklosovits gondolati-lelki összetartozását, vonzásköreit tárja fel. Fried István, Szörényi László és Mészáros Tibor széljegyzetei asszociatívak, sokszor nem kötődnek direkt módon Máraihoz, ezzel ösztönöznek, kérdőjeleket állítanak, zaklatnak, kimozdítanak a nyugodt olvasói pozícióból, melyet egyébként egy ilyen finom, cizellált könyv ígér és jósol. De Márai Sándor sem a megnyugtatások embere, s Miklosovits szálkás, méhfullánkos, réses, igen változatos grafikái e nyugtalan, baljós világhoz szabottak.

Miklosovits László Márai-gondolatképeit a kassai Thália Színház társalgójában is kiállította már, komoly figyelmet keltve (2000). Az Arany János költeményeihez készített album illusztrációi is egyszerre voltak a szalontai s a zala-albertirsai szerző alkotásai, de Márai esetében ennél is erősebb a szellemi összetartozás. Kulcsszavak, monomániásan ismételt mantrák, visszatérő dilemmák forgácsai idézik a Kassából indult s világgá ment vándort, s az apró utalásokat, mag-szavakat, képi idézeteket csakis a Márait töviről hegyére ismerő értheti teljesen (lásd például az *Emigrán*sként jegyzett darabot vagy a *Valami megtörtént – Valaminek vége* kép-párokat, a hozzájuk tartozó Márai-történettel). A kötet széljegyzetelői, a két professzor s a hagyaték gondozói – ilyen mindent-értők, s mi, vonzódó olvasók, az ő nyomhagyásukon járunk, Márai szellemkezét keresve. Szörényi professzor tömör, és iróniája fanyar; Fried István olykor prózaversben írja ekphrasziszait, Mészáros Tibor értelmez és tanulságot von le, Valachi Anna a recenzió mottóját is adhatná: „Ezért *érintkezhetnek* (ti. Márai és Miklosovits) *virtuálisan – anélkül, hogy valaha is találkozhattak volna személyesen.*" A reflexiók lejegyzőiben a Márai-művekhez való kötődésen túl közös, hogy Miklosovits Lászlóhoz régi keletű barátsággal fűződnek, s a grafikus maga kérte fel őket az együtt-munkálkodásra. Négyükön kívül Nagy Lászlót, Bella Istvánt, Weöres Sándort, Faludy Györgyöt, Vörösmartyt, Madáchot, s még másokat is hallgathatunk Márai állandó szöveges jelenléte mellett. Az illusztrációkhoz nem egyszer csupán egy Márai gondolatfoszlány az ihlető, kézírással vagy szép tipográfiával.

Szóljunk még magukról a képekről, s e könyvről mint látványról, *multimediális etűd*ről!

---

[2] Picasso oeuvre-jében már 1926-ban találunk az elbeszélés szövegéhez rendelt tustoll-rajzokat, melyek absztrakt kombinációként tekintenek ránk pontokba-vonalakba rendezve. Eredeti címük: *Csillagképek*, a sorozat tizenhat rajzot tartalmaz.

A kötetben lapozó két oldalt szemlél egyszerre. Balról a szöveg(ek)et, jobbról a képet. Mindkét oldal tágas, sok a fehér, szabad tér, levegős és mozgalmas a tekintetnek. Szabályos és szabálytalan egyszerre, mert a címet/jegyzetsort aláhúzó vonal s a lapszám konstans és mérnöki elem; de az idézetek száma változó, tördeltsége változatos. Ritkábban (például: *Sebzett madár I–III.*, a recenzens egyik kiválasztottja) fekete a baloldali lap fehér betűkkel, amit pedig a grafikák végeznek feketével, fehérrel és áttűnő szürkével (a kassai Dóm, a Márai-ház aláfestései – a recenzens nem oly régi látványemlékei), az meghaladja a színezés erőlehetőségeit. Megkapóak a geológiai rések, a föld fullánkos bemetszései mint visszatérő Márai-sebek a képeken, s megkapó a sokféle írás magukon a grafikákon, bennük, közöttük, alattuk; ferdén vagy szabályosan, szálkás magányban vagy tömbbe sűrítve.

Végül idézetet választanék a könyvből, s választok a grafikákból is egyet, *új társulást* (*association*) hozva létre Márai Sándor és Miklosovits László művei közt, a magam kéznyomával írva alá, őáltaluk, recenziómat.

A citátumot Márai Sándortól veszem, a második mondat központozásának sokértelmű hiánya Mednyánszky László napló-bejegyzéseire emlékeztet:

„*A semmiből jövünk és eltűnünk a semmiben, minden más gyermekes képzelgés. Ami közben volt néha csodálatos mindig értelmetlen és céltalan.*" (Napló, 1985)

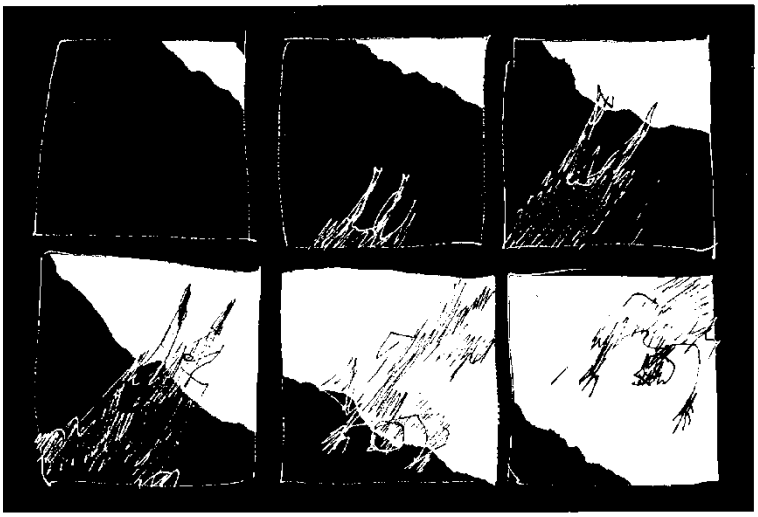

(hommage á MÁRAI SÁNDOR, 1900–2010; Miklosovits László Márai Sándor művei inspirálta grafikái; Valachi Anna, Szörényi László, Fried István és Mészáros Tibor gondolat-párhuzamai, asszociációi a képekhez és szövegekhez)

Szeged, 2010. március 15.

Cserjés Katalin

A közelítő halál árnyékában

SULYOK VINCE: VÉREZNI KEZD A TENGER

•

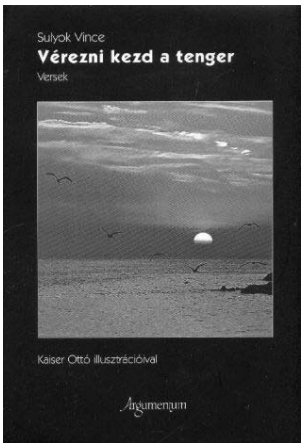

Argumentum Kiadó
Budapest, 2009
102 oldal, 2500 Ft

Radnóti Miklós írta egy szép, nosztalgikus versében: „mert ami volt, annak más távlatot ád a halál már". Ennek a gondolatnak az igazságát ritka erővel bizonyítja Sulyok Vince új, most már posztumusz versgyűjteménye, a *Vérezni kezd a tenger*. A négy ciklusba osztott verseskötet az 1957 óta Oslóban élő költő 2001 és 2009 közötti verseiből állt össze, s különös hangulatát az adja meg, hogy a legtöbb versben jelen van, vagy egy-egy metafora erejéig, vagy a vers szövetébe ivódva a halál hangulata, illetve előérzete.

Erre már volt példa a magyar költészetben: Dsida Jenőnek a harmincas évek második felében írott verseiből szintén a közelítő haláltól való félelmet olvashatjuk ki. De Dsida születésétől fogva törékeny alkatú, szívbeteg ember volt, s így érthető módon szüntelen foglalkoztatta ez a téma. Sulyok Vincére ez nem vonatkozik, s talán nem tévedek, amikor közelebbi rokonságot látok utolsó verseiben éppen az első mondatban idézett Radnóti Miklóssal. „Out of Africa" c. versének befejező sorait Sulyok tőle, az „Erőltetett menet" Radnótijától kölcsönzi, s mint azt egy hozzám intézett leveléből megtudtam, Vincét erősen foglalkoztatta az Abda mellett meggyilkolt költő sorsa, hiszen Radnóti élete utolsó éjszakáját éppen Ménfőcsanakon, a fiatalabb költő szülőfalujában töltötte. Ami persze az előérzetet illeti, abban a munkaszolgálatos, emberszámba alig vett Radnótinak minden oka meg volt a saját halálának vizionálására – a „Razglednicák" utolsó darabja még az áldozat testhelyzetét is előre vetíti. Sulyok Vince nem láthatta előre gyorsan elhatalmasodó végzetes betegségét, de valamilyen módon sejtjeiben megérezte, hogy hetvenhetedik életévét elérve már nagyon kevés ideje van hátra.

De mitől érzett ennyire együtt egy dunántúli parasztcsaládból származó ötvenhatos emigráns a budapesti polgárcsaládból származó, 1944-ben ártatlanul meggyilkolt, sorsát mindvégig vállaló, zsidó származású katolikus költővel? Milyen közös élményeik lehettek Sulyok Vince bizonyára fontos korai olvasmányélményén és minden üldözöttnek kijáró keresztényi részvétén kívül? Azt hiszem, rájöttem, mi volt Vincénél az azonosulás pillanata: a jugoszláviai táborba való bezártság, a fogság-élmények. Igaz, Radnóti Borban munkaszolgálatosként sokkal rosszabb helyzetben reménykedett egy egyre valószínűtlenebb hazatérésben, míg Sulyok Vince menekülése után csak négy hónapig volt különböző jugoszláviai menekülttáborokban, ahol „mindössze" személyi szabadságának korlátozását élte meg jobb-rosszabb körülmények között. Mégis mélyen megszenvedte, mit jelent a szemé-

lyi szabadságtól megfosztott fogolynak lenni. Hadd idézzem egy 1957-ös versét (az *Egy ősz örök emléke* c. korábbi kötetéből), amit a gerovoi menekülttáborban Sulyok ezekkel a szavakkal fejez be, így írja le a tábor lakóit: „mert idezárva s reménytelenül élnek / pedig Október menekültjei"(A körlet este 10 után).

Idetartozik az is, hogy a menekülés élménye, pontosabban az ötvenhatos eufória és az azt követő mély depresszió hangulata folyamatosan áthatja Sulyok Vince költészetét. Erre utal első, 1958-as kötetének a címe: „Rámdöntött világ". A kisközösségből kiszakadt fiatalember úgy érzi, valósággal „rádőlnek", nyomják-fullasztják lelkiismeret furdalástól nem mentes élményei. Egyfelől a tiszta levegőjű, nyugodt Norvégia új életre kelti, új feladatokat tűz ki előtte, másrészt viszont rázúdul a nyugati tömegkultúra és keserűséggel tölti el a nyugati politika, s az a tömegtájékoztatás, amelyik nagyon hamar napirendre tér az ötvenhatos Magyarország fölött. Sulyok életre szóló adósságot érez az otthonhagyottak iránt. Ez az érzés egy teljes ciklust ihlet a *Vérezni kezd a tenger*ben, ahol a költő több versében emlékezik az 1956-ban elesettekre:

De álmaimban folyton megjelennek
még ma is azok a halottak,
akik úgy hulltak véresen az utcakőre,
hogy ártatlanok voltak...

S a vers ezekkel a szavakkal zárul:

Így lettem, bármeddig éljek is, mindörökre
mindannyiuk adósa,
a legyilkolt ötvenhatosok adósa.

Ugyanez a ciklus mély csalódottságot tükröz a politikával (ha jól értelmezzük, a nyugati *és* a magyarországi politikával) szemben – előbbit Sulyok a „Politika anno 2002" c. versben, az adófizető szempontjából, utóbbit pedig a többi közt az „Ártatlanok közt" c. versben a magyar valóságot külföldről, tehát a honi illúziók nélkül szemlélő szempontjából fogalmazza meg: „A keze tiszta már mindenkinek. / Akié nem az volt, megmosta az már, / vagy meghalt; vagy nyugdijba ment... / De akkor / miért mégis ez az örökös kézmosás?" S a hazai szegénység, a sok hajléktalan és koldus látványa olyan keserűséggel tölti el, hogy egyik versét (Önhibámon kívül) egy, a magyarságot sirató régi vendégszöveggel zárja: „Jaj régi szép magyar nép! / Mire jutott állapotod / Romlandó cserép". Ezt a borúlátást csak részben indokolja a magyar társadalom valóságos helyzete, az, hogy a rendszerváltás óta sokkal nyilvánvalóbbá váltak Magyarországon az anyagi különbségek, láthatóbbá vált a gazdasági válságtól még súlyosabbá vált mélyszegénység, másrészt pedig ami e mögött lappang, az a jólétben élő emigráns (norvég állampolgár, spanyolországi lakástulajdonos) személyes, bár véleményem szerint nem teljesen indokolt, bűntudata.

A kötet egy másik témája nosztalgikus elvágyódás, pontosabban visszavágyódás a költő „arany éveibe", gyermekkorába és kora ifjúságába. Ez néha Trakl hangulatait idézi (így a „Figyelsz a csendre" c. versben), máskor meg egy (szinte örök) mítoszba ágyazza-ötvözi a személyes emlékeket. A „Lemondás Ithakáról" c. vers pontosan meg is fogalmazza a sulyoki nosztalgia színhelyét – az a dunántúli táj, tele „dombokkal, szőlőkkel, gyümölcsökkel" és „nagy lelki csönddel". Időben ez az Ithaka még messzebb van, mint térben, hiszen

az elmúlt hetven évben nemcsak az ember, maga a táj, a gyerekkori Ménfő is megváltozott. Innen a vers végének szomorú ténymegállapítása: „Mert Ithaka sincs többé, az a régi". Ugyanez a bánat járja át az „Egykori arany éveim" című verset, amelyben Sulyok egy hajdani aratásra-cséplésre emlékezve idézi fel ifjúságának „aranyidejét", amit a sors a hajdani paraszti gazdaságokkal együtt végképp múlt időbe helyezett : „itt a sors egy életformát / törölt le irgalom nélkül örökre". De még az egri főiskolai évek emlékei sem nyugtatják meg a költőt, hiszen a hajdani kedves is megváltozott, belekeseredett a hazai hétköznapokba, a „megkopott vidéki iskolák" közönyébe, s ezért csak gúnyosan tud reagálni a Norvégiából érkező levélre, azzal, hogy lefitymálja a „fenséges északot". Ahol Sulyok Vince kissé mindig magányos marad, nem csak fiatalságától, hanem ez európai kultúra központjaitól is elszigetelve. Ezért szaporodnak el kései verseiben a magány-motívumok, illetve az élet látszólagos esetlegességén érzett fájdalmak.

Mert hiába jár „melegedni" Vince feleségével évente Spanyolországba, Norvégiában hosszú a tél és jellemző módon még Szent Iván-éjen sem a sűrű jeltüzek lobogása tölti el örömmel a költőt, hanem az, hogy a napéjegyenlőség már a „tél és sötétség felé" közeledés kezdete, hogy „mi perc-életünkért kezdünk már dideregni, / mert tetőzödött már az év és a nyári éj / s tetőzödött az élet is, az életünk" (Szent-Iván éjen). Igaz, aki már élete hetvenhatodik évében jár, joggal írhatja le magáról, akár a forró spanyol tengerparton, Torreviejában: „őszbe fordult a saját életed is", de honnan ez a makacs, szüntelen visszavisszatérő haláltudat? Ami voltaképpen készülődés arra, hogy Sulyok búcsút mondjon korántsem eredménytelen, dolgos és családi békével megáldott életének. Néha költők intuíciója befolyásolja verseik hangulatát – úgy hisszük, ezúttal is ilyesmiről beszélhetünk.

A *Vérezni kezd a tenger* számos darabjában Sulyok Vince – bár nagyon ritkán ír rímes verset – egy posztnyugatos (néha talán Juhász Gyulánál fellelhető) magyar hagyományhoz igazodik, ahol a képek sora egy-egy gondolatot vagy hangulatot bont ki, végső fokon zárt egységet teremtve a versen belül. Ez a neoklasszikus modernségre hajazó verstípus mintha felbomlana a végzetes betegség előtti hónapokban – elszaporodnak az idegesen hullámzó,vergődő, néhol már prózába átcsúszó szabadversek. Igaz, még ebben az időben is születnek olyan meghatóan személyes vallomások, mint a „Búcsúzás északi kertemtől", a gyerekkori gyümölcsöskert északi másától, amit Sulyok Vince valamikor 2009 tavaszán eladott, főleg azért, mert nem győzte erővel a kert megművelését. A kert eladását „árulásként" fogta fel: „egy marék euróért" mondott búcsút kertjének, mondván: „hazátlanná ekkor váltam s ezzel igazán / elszakadva kies norvég Atlantiszomtól". Ezután nem tudathasadásként, hanem betegsége előjeleként olvashatjuk a szép, igényes, Kaiser Ottó sejtelmes fényképeivel illusztrált kötet legutolsó darabját, aminek a címe „Elidegenedve önmagamtól": „egy kirakat kristályosan tiszta / tükrében hirtelen megpillantom magam / s mintha nem is én lennék az / hanem egy idegen nézne vissza rám / a kirakat-tükörből". Néhány hónappal később Sulyok Vince már nem élt. Haláláig őrizte és ápolta „anyanyelve maradék szavait", amit szüleitől és attól a hazától örökölt, ami több mint ötven év alatt nagyon megváltozott, de amelyhez még a fjordok hűvös világában sem lett hűtlen. Ezekről a magyar szavakról írja egyik legemlékezetesebb versében:

„...most már örökjogon enyémek.
Hazámból csak ők maradtak velem.
Hazámból csak ők jöttek el velem.
S halálunkban is egyek maradunk”

Gömöri György

Villányi László Requiem-jéről

VILLÁNYI LÁSZLÓ: MONDJA ÉDESANYÁM

•

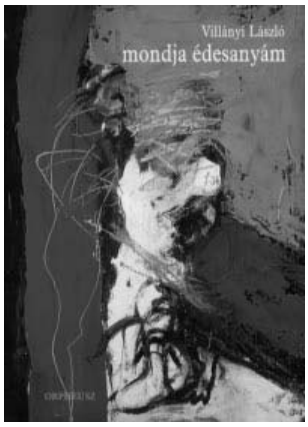

Orpheusz Kiadó
Budapest, 2009
100 oldal, 2000 Ft

Reggeli olvasmány: Emmánuel Lévinas *Teljesség és Végtelen*, s Villányi László: *mondja édesanyám* kötete. A meseelemzésekből megtanultam, hogy nem a vak-véletlen, sokkal inkább a sors rendez el és így: egymás mellé különösen fontos könyveket. Egyik mese hívja elő a másikat, hol egy-egy gyűjteményes kötetből, hol az emlékezetemből. Villányi verseskötete (a minap érkezett csupán, ő még azon költők közé tartozik, aki megörvendezteti barátait önmegmutatásával), már a cím szokatlanságával is: *mondja édesanyám*, az elmúlt egy esztendőben olvasott sok száz népmese varázsával, hívásával – Lévinas szavával élve – felelet-ígéretével szólít meg. A kötetet egyvégtében olvastam el, eleve nem is lehet másként, a *hangok* miatt, az elkülönítettsége ellenére is szervesen együvé/egybe tartozó szövegben hol itt, hol ott búvópatakként elő és feltörő hangok költővel és egymással párbeszédet elindító és megszakító jellege miatt. Az első néhány fragmentum után gyanítottam (magam is hasonló „játékot": különböző női hangokból felépített élettörténet rekonstruálást folytattam a *Hangok csupán* terjedelmes regényem írása közben), hogy a költői emlékezet, mint megszólaltatott, nyelvvé változtatott legendárium (melyet egyfelől az írói tudat mélyéről akaratlanul feltörő, máskor nagyon is tudatosan előhívott emlékfoszlányok tarkítanak), nem szolgál mást, mint a fragmentumokból építkező élettörténet-mondást.

Miért is érezzük szükségét az efféle beszédnek? Az ember, kiváltképpen is az alkotó ember *tanúságot* akar tenni magáról, és *nyomot* akar hagyni maga után. Pontosan arról van szó, amit Lévinas is mond: „a kifejeződés sajátos eseménye abban áll, hogy tanúságot tesz magáról, miközben szavatolja e tanúságtételt. Az önmagáról tanúskodás csak mint arc, vagyis mint beszéd lehetséges." Miként a mesének – a mesemondó szabadsága és tudatosan kitaláló tevékenysége ellenre is – megvannak a sajátos törvényszerűségei, a Villányi választotta élettörténet-mondásnak is léteznek szabályai. A mondás és újra-mondás, az emlékezés (a maga megbízhatatlanságával, hiszen bizonyos élményeket kirostál, át- és felülír, másként szerkeszt össze: a jelenben emlékező szándéka szerint) és szövegként létezés, a magamon át tükröztetés és más maszkjába búvás, a személyesség és eltávolítás: mind-mind a szóbeliség érzését keltő szöveg sajátosságai közé tartozik.

Ezen írói/költői rekonstrukciós kísérlet mindig feltételez egyfajta befelé fordulást: köldöknézést. Lévinas teszi föl a kérdést az említett könyvében: *Miben áll a befelé fordu-*

lás kritikai jellege? Hogy végső soron nem pusztán öntételezés, nem kisimulás a múltban, hanem nyelvi hídteremtés az egyszer rég valamiképpen megtörténtek és a mondás idején a nyelvben és nyelv által megidézett/feltárt között; e híd: a megtalált hang, a beszédmód. Lévinas, mint oly sokszor a meseértelmezések során, a kezemre játszik válaszával: „Úgy véljük, az *önmagáért* nem a tudás végső értelme, hanem önmegkérdőjelezés, visszatérés az ön előttihez, a Másik jelenlétében. A Másik jelenléte – kitüntetett heteronómia – nem beleütközik a szabadságba, hanem beiktatja." Villányi visszatér az ön előttihez, teszi ezt a Másik, az édesanya „jelenlétében", „beiktatja" őt, mint hangot, aki a saját magára, a világra és a legendáriumból megidézett személyekre reflektálás során segít neki eligazodni a más helyre, lét-határhelyzetbe, létmódba eltávolodottak hangjának és fényképeinek felidézésében. Bizonyos fokig egyet is érthetünk a kötet fülszövegét író Varga Mátyással: „Az anyával való azonosulás törekvése túlmegy a közös múltból fakadó sorsszerűség felismerésén, hiszen az *oral history* – elemekből nem pusztán az elfogadottság és a valahova tartozás nyugalmát szeretné kihallani, hanem a költészet (saját költői tevékenységének) meghatározó előzményeit is. Mintha mindannak, amit ő a *nyelvben* végez, meglennének az előzményei az anya személyéhez kötődő életek eseményeiben, s éppen az anya alakja lenne a költői megfogalmazás *előtti utolsó* állomás." Az anyai beszéd, a megszólítás és hallgatás, a biztatás és aggódás, legyen bármily egyszerű, mindenféle modorosságot nélkülöző (Villányi verskötetének egyik nagy erénye, hogy a modorosságnak semmi nyomát nem leljük föl benne, ám a szív-húrjainak a pengetését: a megidéző bűvölést, az emlékezés zeneiségét és a képi telítettséget bravúrként kell említenünk), szignifikánsan megjeleníti azt a rekonstruált anyát, aki már a fiú magzat-állapotában és férfi-korában egyaránt megszólítja őt, a lét-gondokon fölülemelkedettek nyugalmával.

látom szép rend van nálad
néz körül új otthonomban édesanyám
hiába te is bika vagy
szereted a rendet
végül is a versírás se más
rendet raksz a szavak között
tűnődik hosszasan édesanyám

A Varga Mátyás által érzékelt, ám kevésbé fontosnak vélt „valahova tartozás" szükségét és reveláló élményét, épp az általa említett oral history válfajai, nagyon is központi elemnek tartják. Jan Assmann *A kulturális emlékezet*ben írja egy helyütt: „az ember azért emlékezik, hogy valahová tartozhassék". Villányi László elérkezvén a belátás korába, kellő távolságból és kelet-európai történelmi tapasztalat birtokában, az örökségbe kapott és általa „most" (újra)teremtett családi közösséghez, rajta keresztül pedig az Erdélyt és Kárpátalját és Délvidéket magába foglaló nemzethez kíván tartozni. A sok-sok egymást tükröző-megvilágító tragédia: menekülés, kitelepítés, kivándorlás, Dunába-lövés, más hazába zárás, öngyilkosság, önsors-rontás, halálélmény felidézése, jelen-létbe emelése, nem pusztán a veszteség-lajstrom elkészítését célozza, sokkal inkább a családi legendárium szétzilált szövetét igyekszik újraszőni a történetmondás, az elmesélés révén. Ennek hiányában ugyanis a sorstalanság és meghasadtság, az eltávolítottság és elrejtettség élménye maradna elmondható tényként. Márpedig Villányi a tanúságtevés és nyomhagyás együttes szán-

dékával magát a sorsot: a sajátját és édesanyjáét, édesanyjáében a magáét, a kettejükében a nagycsaládét akarja megragadni, ahogy Tengelyi László utal erre: a sorsban viszont „az ember saját életére ismer, s könyörgése hozzá nem egy úrhoz való könyörgés, hanem az ő visszatérése és közeledése önmagához."

A belátás korában, a történtek (meg)értésével egy időben, Villányi László egyfajta *megértő módban* való beszélést vallja a magáénak: ez a hangvétel rokonítja őt a halálára készülő édesanyjáéhoz, pontosabban a *neki* tulajdonított/kölcsönzött hanghoz. E ponton érhető tetten az a Villányi-verskötetre jellemző sajátos „mesemondói" hangvétel, mely látszólagos tárgyilagossága ellenére sem szenvtelen (mondjuk az eredeti szót: szenvedélytelen), inkább a szenvedélyeken és szenvedéseken fölülemelkedése nyomán *kiegyensúlyozott*. Kiegyensúlyozott az emlék- és valóságszilánkok válogatásában, az önmaga és mások felett gyakorolt kritikájában, a cseppet sem végső szót kimondó ítélkezésében, s teszi ezt úgy, hogy mindvégig jelen van a költői tudatban és az egyetlen történetet leíró versben: a halálhoz, mint a heideggeri véget-éréshez, a halálhoz-viszonyuló-léthez alakított alapállás. Minden tudás a halálhoz viszonyulásból nyeri el értelmét és igazolását, fedezete az egész-lét, minek következtében az életből távozni készülő édesanya szava, az utolsó szó jogán való megnyilatkozása nem csak tudás-átadás, nem csupán beszéd, inkább egyfajta prófétálás: a példaadás.

és ő mondta hogy olyasmit tudsz a nőkről
amire ők csak titokban vágyakoznak
szakít félbe halálos ágyán édesanyám
mire vársz még kisfiam

A címadó szószerkezet több jelentésű: a „*mondja édesanyám*" formulát a párbeszédes szövegben kötőjellel szokás a többi hangtól elkülöníteni, így jelenítve meg azt a lényt, akit egyébként is felismerhetnénk a hangjáról, ha nem a költő hangján beszélne. (Ezt az idős édesanyát beszéltető, mégis önmaga hangján megelevenített élettörténet-mondást Albert Cohen: *Anyám könyvéből* ismerhetjük.) Az oral historynak ez is a jellegzetes vonása, hogy mindig a történetet mondó hangjában tárulkozik föl a Másik, s a szituációból vagy valamilyen személyéhez kapcsolódó, vele eggyé váló jelből (ilyen az *édes*-anyám is) azonosíthatjuk őt, anélkül, hogy hangot kéne váltani.

Egy másik aspektusból közelítve: a *mondásban* feltárulkozó, az elmondottakból és azok évtizedekkel később újból és másként megértéséből, átértékeléséből rekonstruált anya időnkénti monológja (a költői tudatban más hangokkal elvegyülése folytán) részben megmutatja az anya *arcát*, mely Lévinas tükrében az egyetlen megszakítatlan beszéd („én arcon csókolom szomorú édesanyámat" – írja Villányi); részben megvilágítja a fiához és másokhoz való viszonyulását: elsősorban is a szeretetet és a felelősségvállalást, ami a mese leglényegéhez, az átoktól felszabadított másik egzisztencia-karakteréhez tartozik. Itt álljunk meg, vegyük számba (a verseskötet sokadik végig-olvasásának az egyik hozadéka), hogy a verbális és non-verbális megnyilvánulásnak milyen gazdag repertoárját mutatja meg Villányi. A nyitó fragmentum a „*kérdez*", a záró pedig a „*biztat*" gesztusában tárja fel az anyai aggódást és a dolgok végső elrendezésének sürgetését; ez az én önazonosságát, mint egy élettörténet elmondhatóságát megteremtő keret biztosítja azt az értelmezési mezőt, melyben édesanya és fiú párbeszéde, a szó és tett, a beszéd és hallgatás egymást válto-

gató, egymásba játszó aktusa zajlik. A kereten belül: a „gondolja", „mondja", „sóhajt", „olvassa tőlem", „énekel", „szakít félbe", „ismétli", „mesélem neki", „hallgatja tűnődéseimet", „mondja naponta", „olvasom neki" „idézem" – minden megnyilvánulás a visszatekintésnek, a múltidézésnek, az anya-élménnyel „leszámolásnak", az elhagyatottság tisztázásának, a Másik létezésembe beiktatásával történő öntételezésnek egy-egy formája. Ezekből és jelentétességükből válik maga a verseskötet: egy utólagos virrasztáskor felszakadó nagy sirató-énekké, halotti misévé. A költői szándék: a virrasztás és „útnak engedés", a gondoskodó/simogató anyai kéz eleresztése, a közös élettörténet megidézése és a családi legendáriumban őrzött élmények valamiképpen elrendezése kiolvasható a szövegből is: „próbálom összerakni életünket édesanyámnak": aki már nincs itt, nem itt, valahol másutt, az emlékezetben és a szívben van jelen.. A költői beszédben (nyelvben) érezhető/tetten érhető a *retroaktív konstitúció*, amiről Tengelyi László beszél Husserl kapcsán: ami a változások és változtatások, a történetek és felülírásuk során válik nyilvánvalóvá. Villányi is tudja, épp a verseskötete fragmentális beszéd-szerkesztése láttán, egy ilyen tűnődéseket és töprengéseket követelő szembenézés után, miért is feltételeznénk, hogy nem tudja, hogy „az én élethossziglani önazonossága a legkevésbé sem mentes a válságoktól, sőt esetenként a meghasonlásoktól sem. Mindezek a változások együttesen csapódnak le abban az elképzelésben, hogy az én önazonossága egy élettörténet 'vándor-útjának' laza és ingatag egységeként fogható fel."

És végül: bár semmiféle írásjel nem utal erre, de a költő egyfajta felszólító, mondásra serkentő, a felelet-ígéret betartását sürgető igénye is kiolvasható a címből, hiszen a sajátta tett/teremtett élettörténet csak úgy folytatható (meddig is? mikor tekinthető lezártnak az élettörténet? az anya halálával avagy a mű halálával, amire Blanchot irányítja figyelmünket), hogy ha az anyai hang: mint egy irányt adó/szabó és folytonos reflexióra késztető parancs szólal meg: *mondja édesanyám!* Ez a várakozás és vágyakozás, sürgetés és parancsolás megkötné, ide, az élők közé tartozóvá tenné az anyát, az örökkévalóságig (legalábbis a fiúi élet véget-éréséig) kényszerítené a jelen-léthez, mert *benne*, azáltal hogy a saját szabadságába „beiktatja", önmagához és önmaga előttijéhez térhet vissza. Miként a halálra és halálba készülőre jellemző, hogy „amit nem mondanak ki azt is hallja édesanyám", a költő is a ki nem mondott dolgok hallójává válik: a szív tétetik mérlegre ugyanis, mely más regiszterben beszél. Tudjuk jól, hogy ha az ember szívéhez közelálló távozik a létből, még sokáig „beszél" hozzánk, fogja a kezünket, valameddig; Villányi ezt az időintervallumot akarja anya-szólítgatásával kitolni: még valameddig.

Villányi Lászlóról leírták már mások és többször is, hogy halk szavú költő; a mesterségbeli, a céhes tudás nélkülözi a harsányságot. Bár a költő Reverdy nevét emeli a versszövetbe egy helyütt, nekem inkább, hogy saját házunk tájáról említsünk példát, Szabó Lőrinc *Nagyanyám*, *Tragédia*, *Piszkosságok* versei és ezek „hétköznapi" hangneme rémlik föl. Továbbá, e kötet a népi ráolvasások, az imádságok, az átok-elhárítások és az utóbbi évtizedekben meséket pótló élettörténetek visszafogott, tűnődő/töprengő, lassú mederben hömpölygő (ha lehet ilyet mondani egy verseskötet kapcsán), reflexív hangját követi. Akár egy Mozart Requiem.

Bálint Péter

A kutatás útjai, a kultusz új lehetőségei

TANULMÁNYKÖTET RADNÓTI CENTENÁRIUMÁRA

•

Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány, 2009
127 oldal

A Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány a költő születésének századik évfordulójára adta ki tanulmánykötetét *„Surranva kell most élned itt"* címmel. A különböző évfordulós rendezvények és a hozzájuk kapcsolódó kiadványok céljai mindig sokfélék lehetnek. Tisztelgő gesztusok, amelyek a főhajtás mellett az olvasói, értelmezői közösség saját identitásának megképzését segítő események. Mindemellett alkalmat adnak arra is, hogy a szóban forgó életmű vitatott kérdéseit új, termékeny diskurzusba ágyazzák. Ez a fajta emlékezés, ahogy egy korábbi Radnóti-tanulmányában Vári György fogalmazza meg szellemesen (*„Mert annyit érek én, amennyit ér a szó." Kultusz, figuráció és kulturális emlékezet összefüggései Radnóti Miklós költészetében* Jelenkor, 2000. 3. sz.), akkor is a kultuszteremtő arcképrajzolás gesztusaként működik, ha szándéka szerint éppen a kultuszokkal szemben jelöli ki értelmezői horizontját. Évfordulós kiadványt létrehozni, ahogy azt értékelni is csak e szempontokat figyelembe vevő alázattal és türelemmel lehet, tudva, hogy a fokozott várakozás, és a többrétegű olvasói elvárás keresztüzében állunk.

A szerkesztés során sok a kockázat, de hiteles eredmény mégis akkor születik, ha a válogatást olyan problémaérzékenység vezeti, amelyben az újdonságként felmerülő jelenségek és a sokszor talán „szétírtnak" ható vitatott pontok is helyet kaphatnak. A szóban forgó tanulmánykötet mindkét irányból közelít a témához. Teljes Radnóti-képet nem rajzol, ez valószínűleg nem is volt szándéka, saját célkitűzését azonban sikeresen valósítja meg.

A kötet alcíme (*Tanulmányok Radnóti Miklós életéről és költészetéről*) éppen ezt a széles horizontot jelöli ki, valóban tág mozgásteret kínálva. Az itt közölt írások egy része Radnóti és Szeged kapcsolatáról, a kutatás pillanatnyi állapotáról számol be. Teszi ezt azért, mert a költő és a város viszonyának vizsgálata folyamatosan formálódó, új adatokkal gazdagodó diskurzus. A gyűjtemény néhány cikke ennek megfelelően a hely- és irodalomtörténeti vizsgálódást folyamatosan izgalomban tartó problémákat vet fel.

Péter László a költő szegedi mozgását követő hely- és irodalomtörténeti nyomozásait már több alkalommal és formában közre bocsátotta. A Radnóti albérletei, lakóhelyei nyomába eredő tudós észrevételeit korábbi kötetéből (*Szeged irodalmi emlékhelyei. Szeged, 1974.*) és több tanulmányából ismerhetjük. Itt közreadott írása (*Az első szegedi vers*) a költő első albérletében (Széchenyi tér 8.) született költemény krónikája. Péter László munkája bevezető tanulmányhoz híven több olyan kérdést is érint, amelyekre még nem

tudunk meggyőzően válaszolni. A sokszor költöző Radnóti valamennyi ideiglenes lakóhelyét még mindig nem ismerjük, lokalizálásuk teljes adatgyűjtés után lesz lehetséges. Az első szegedi vers szókincsének népnyelvi rétegei több forrásra támaszkodnak, a kutató ezek lehetséges eredetét jelöli meg és használja fel a vers értelmezéséhez.

Miklós Péter írása (*Radnóti Miklós szegedi éveiről*) a szegedi egyetemi éveket ismertető, a költőt ért szellemi hatásokat felfejtő, alapos szakirodalmi gyűjtésre törekvő tanulmánya. Meggyőző, sok forrást és levéltári anyagot használó szöveg, amelynek hangsúlyai néhány ponton más irányba tolhatók. Bár a szerző a Sík Sándorral való barátság történetét ismertetve utal rá, a cikk felütésében is hangsúlyozható lett volna a várossal és az egyetemmel kapcsolatos kezdeti távolságtartó viszony. Bármennyire is termékeny szellemi műhely lesz a költő számára később a szegedi egyetem, a kényszerű, a numerus clausus miatti ideérkezés hangulata nem felhőtlen. Ezt a „száműzetést" Radnóti természetes módon alakítja a várossal és az egyetemmel szembeni fenntartássá, amely valóban rövid idő alatt megváltozik. A cikk jó érzékkel ragadja meg ezt az alakuló, érzékeny szerzői és magánemberi identitást, bár véleményem szerint a katolicizmus és a baloldali mozgalmak egyidejű hatása nem meglepő és nem példa nélkül álló jelenség. A tanulmányíró által pontosan rekonstruált szellemi környezet és Radnóti alkati sajátságai a két ellenkező irány szimbiotikus világképpé válását egyaránt lehetővé tették, ez a körülmény ambivalensnek semmiképpen sem nevezhető. A Radnóti mestereit, kurzusait, egyetemi előmenetelét nagy figyelemmel követő szöveg fontos, kevésbé ismert körülményekre is felhívja a figyelmet. Radnóti tandíjkedvezménye vagy a vele egy évben summa cum laude minősítéssel doktori címet szerzett hallgatók teljes névsora fontos új, vagy újra hangsúlyozott észrevételek. Említésük annál is inkább indokolt, mert a szerző ebben a kérdésben Ferencz Győző monográfiájának (*Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz. Osiris, 2005.*) adatait pontosítja.

Rakonczai János a költő és a francia tanszék kapcsolatát feltáró visszaemlékezésében (*Radnóti Mikós és a szegedi francia szeminárium*) a költő szellemi környezetét saját, francia szakos hallgatóként szerzett tapasztalataival egészíti ki. Az önéletrajzi adatokkal hitelesített esszéből Zolnai Béla és Henri Grenet francia szemináriumai, előadásai, olvasmányaik, oktatói módszereik hiteles képe rajzolódik ki. Rakonczai a Radnóti mesterei között fontos helyet elfoglaló Zolnai oktatói attitűdjét is bemutatja. Ebben a forrásértékkel bíró, izgalmas vallomásban a professzorról szóló anekdoták megerősítésével, igazolásával találkozunk.

Radnóti szegedi kapcsolatairól termékeny, új eredményeket hozó párbeszéd folyik. E vizsgálatokról szólva három szerző nevét feltétlenül meg kell említeni. Bár a kötetben új vagy korábbi írással nem szerepeltek, hivatkozott formában, szakirodalmi utalásokként megjelentek, fontos észrevételeik nélkülözhetetlenek. A Radnóti egyetemi pályafutását jól ismerő, doktori disszertációját is kutató Ilia Mihály; a gondolkodástörténetet és a filológiai alaposságot egyesítő Lengyel András; és a Radnóti-dedikációkat feldolgozó, a szegedi egyetemi évekről új adatokra bukkanó Bíró-Balogh Tamás kutatásai megkerülhetetlen szempontokat szolgáltatnak minden, a költő és a város viszonyát vizsgáló íráshoz.

A tanulmánygyűjtemény másik nagy témáját a költészetet elemző szövegek adják. Ezek sorát Bogoly József Ágoston mintaszerű tanulmánya nyitja (*Mintázatok Radnóti Miklós Eclogáinak olvasásmódjában. Az antik hagyománytól a Wolfgang Iser-féle iro-*

dalmi antropológiáig). A bibliai hermeneutika elemzési módszerei a műfajtörténeti áttekintéssel és a képelméleti diskurzus elemeivel kiegészülve alkotnak releváns és nagyon impozáns értelmezői rendszert. A teoretikus bázis igazolható életrajzi pillanatokkal egészül ki (a Radnótira ható vásárhelyi Náhum próféta-ikon; Radnóti könyvtárának darabjai).

Bogoly elemzése az eklogák világképét létrehozó hagyományokat, motivikus ismétlődéseket tárja fel, eközben a műfaj útját, az értelmezői közeg változásait is rögzíti. Következtetései az újklasszicizmus szöveguniverzumába épülő Radnóti eklogák metapoétikus alakzatainak feltárásához jól használható szempontokat szolgáltatnak.

Pomogáts Béla cikke (*Otthonosság és patriotizmus. A Nem tudhatom című költemény világképe*) folyóiratban már megjelent tanulmányának újraközölt változata. Az értelmezés az életmű egyik legismertebb darabját szakralitás és identitás kapcsolata felől olvassa. A tanulmány a formai és szellemi ősszövegek (Kölcsey, Rimay, Ady) feltárásához rituális és szakrális jelentéssel telítődő kulcsszavakat rendel. Pomogáts Béla koncepciójában e fogalmak (hazaszeretet, otthonosság) mint a legfontosabb erkölcsi választást előkészítő és összetartó poétikai alakzatok jelennek meg. Az értelmező a választás, a túlélés, a megbocsátás problematikáját a vers olvasásának hasznos módjaként jelöli meg. Ehhez a *Nem tudhatom* születésének és fogadtatásának körülményeit, formai előzményeit, a költő saját „nemzeti" identitásáról szóló gondolatait használja fel. Az elemzés végeredménye nem hagy kétséget a felől, hogy az egyik legismertebb Radnóti-vers a hazaszeretet emblematikus szövegfolyamához csatlakozik. Ilyen módon a vers és a tanulmány egyaránt a kultuszképző aktusokat hozza játékba, a formálódó, végül biztossá szilárduló én- és világképet rögzít. Ezt a meglátást igazolja a tanulmányban idézett szöveghely. Az ismert citátumban (a költő Komlós Aladárnak írt levele) Radnóti saját identitásáról mint tudatos, aprólékosan kimunkált ars poeticáról ír.

Szigeti Kovács Viktor *Ésaiás halott. A Töredék című vers Orbán Ottó olvasata után* című írásában nemcsak a *Töredék* és parafrázisa összehasonlító elemzését adja. A posztmodern líra felől olvasva a töredékesség előzményei és kortárs reprezentációi egyaránt megidéződnek. A fragmentum-forma a szerző által kínált és bizonyított olvasási javaslatban nemcsak a kritikus történelmi korra adott válasz és erkölcsi választás kifejezője. Konklúziója szerint a fragmentum a korszerűség jele, a széteső nagy narratíva helyett születő, változó líra lenyomata. Az írás a hagyomány és műfaj értelmezését folyamatosságában érzékelő, finom megfigyeléseken alapuló elemzői iskolához sorolható.

Zsoldos Sándor tanulmánya (*Radnóti másik „töredéke". Vázlat egy kísérlethez*) Radnóti egy rövid szövegének segítségével az életműkiadások, szöveggondozás, recepció neuralgikus pontjait, visszatérő problémáit illusztrálja. A töredék poétikai viszonyairól szóló felvetések Szigeti Kovács Viktor megállapításaihoz illeszkednek. Zsoldos töredékről szóló megjegyzései a versírással kapcsolatban állandósuló problémát, a szerzői műhely működésének természetét felfedő formát ismertetnek. A tanulmány írója megfontolandó módszertani és témajavaslatokat tesz, amikor a megírás időrendjét figyelemmel kísérő kiadások fontosságát hangsúlyozza. Emellett a személyes sors önkéntes vállalásának bonyolult kérdését is pontosításra, újragondolásra érdemes témaként ajánlja.

Zelena András komparatív elemzésének tárgya *Radnóti és József Attila költői munkásságának párhuzamosságai*. Az összehasonlító vizsgálat a névváltozatok, a név és az

identitás mindkét költőnél erős kapcsolatát, a gyerekkori traumák költészetre gyakorolt hatását helyezi középpontba. Az összevetésre a választott fogalmak valóban könnyen kínálkoznak. Ez az írás ismét az identitás, önkép témakörébe illeszkedik, az elemző a témát érzékeny és mértéktartó módon járja körbe. Eredményeivel csak egy ponton vitatkozom. A József Attila szerelmi élete és Radnóti házassága közti különbségek a szerelmi költészetben valóban eltéréseket eredményeztek. Az egyik oldalon a kiegyensúlyozatlan, boldogtalan szerelmes (J. A.), a másikon az erős harmóniában élő költő (R. M.) ellentétének hangsúlyozása talán túlságosan markáns szembeállítás. Radnóti magánélete, házassága, a szerelemről való felfogása a Beck Judit-viszonytól eltekintve is valószínűleg bonyolultabb lehetett. Ahogy a kétségbeesetten szerelmet kereső József Attila képe is árnyalható. Kettejük alkati adottságai más magánéleti utakat jelöltek ki, de a megvalósulás talán nemcsak tudatos választás eredménye lehetett.

Sarnyai Tibor *Az internet szerepe az irodalmi szocializációban. Radnóti Miklós+Enter* című vizsgálata az internetes portálokon és kereső felületeken megjelenő, Radnótihoz kapcsolódó tartalmakról számol be. A felvetés az információs társadalom legújabb korszakában izgalmas és aktuális, még akkor is, ha a feldolgozás rendkívül nehéz. Hiszen pillanatnyi állapotot tükröző, állandóan változó, alakuló szisztémákról van szó. Sarnyai írása tendenciákat mutat meg, hangsúlyokat rajzol körül, bár ez a vizsgálódás ugyanilyen szempontok alapján bármelyik életművel elvégezhető.

A centenáriumra kiadott Radnóti-tanulmánykötet saját, előszavában is körvonalazott vállalásait teljesíti. A Szegedhez is kötődő életmű helytörténeti aspektusait gazdagon tárgyalja, néhányat közülük (a költő tanárai, a szegedi egyetem szellemi közege) részletesen, a kutatást új információkkal segítve tárja elénk. A válogatott írások másik csoportja műfaji változatokkal foglalkozik, tipológiai, antropológiai aspektusokat, motivikus ismétlődéseket vizsgál. A kötet a kutatás követendő irányait a pontosságra törekvés jegyében villantja fel (teljes szövegkiadás, a napló- és levelezés adatainak minél bővebb ismerete). Saját mozgásterében e feladat egy részét el is végzi. Részproblémákra, a kutatás üres helyeire koncentrál, felvetései remélhetőleg folytatódó vizsgálódás előmunkálatai.

Kovács Krisztina

Irodalom a határon

Italo Svevo regényei az Osztrák–Magyar Monarchia szellemi életében
Wenner Éva monográfiája

•

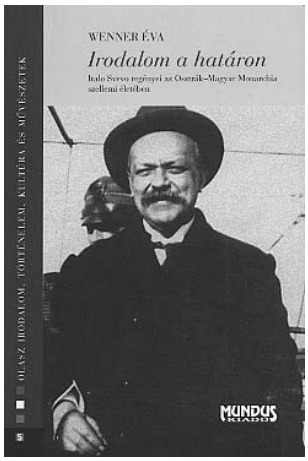

Mundus Kiadó
Budapest, 2009
203 oldal

Amikor Wenner Éva Trieszt-történetbe ágyazott Svevo-pályaképét (vagy Svevo-pályaképbe ágyazott Trieszt-történetét) olvastam, a manapság oly gyakran emlegetett kulturális polifóniáról Lotman nevezetes tanulmánya jutott eszembe. Amit ő Szentpétervár szimbolikájáról ír, maradéktalanul érvényes az adriai kikötővárosra is (sőt, egy másik kikötővárosra, Fiuméra is). „A város bonyolult szemiotikai mechanizmus, a kultúra generátora. Ezt a funkciót csak azért képes betölteni, mert különböző felépítésű és heterogén, más nyelvekhez és más szintekhez tartozó kódok és szövegek olvasztótégelyeként működik. (...) Különböző nemzeti, társadalmi, stiláris kódok és szövegek metszéspontjában elhelyezkedve a város különféle hibridizációkat, átkódolásokat, szemiotikai fordításokat valósít meg, amelyek az új információk nagy hatékonyságú generátorává változtatják...” Íme a Wenner Éva által tárgyalt jelenség pontos leírása, melyet természetesen sok mással kiegészíthetünk, például azzal, hogy itt a Monarchia – értékválságra gyorsan reagáló – perifériájáról van szó.

A könyv valójában három pilléren nyugszik. Az első fejezet mintegy 30 oldalon kritikatörténeti áttekintést ad Svevo műveinek fogadtatásáról. Ez az áttekintés hangsúlyosan olvasatok története, mely a 19. század végétől napjainkig rendkívül alaposan tárgyalja a Svevo-recepciót. Későbbre hagyva a művek közvetlen, önálló, saját értelmezői rendszernek megfelelő mai olvasási ajánlatát. Noha a hajdani kritikai visszhang tárgyalása is valamilyen nézőpontból történik. Ha például kanonizációs hatást tulajdonítunk hajdani bírálatoknak, az nem feltétlenül az akkori szöveg, hanem a mostani olvasat következménye.

Az értekezés második pillére (II., III., VI. és VIII. fejezet) várostörténetből, biográfiából bontja ki azt a különleges művelődési helyzetet, amelyben Schopenhauertől és Nietzschétől Freudig sokféle szellemi hatás formál egy jellegzetes századfordulós, századelői mentalitást. (Claudio Magris jellemzése szerint a tartomány „vezető értelmisége harcol, küzd a birodalom ellen, ugyanakkor az ellen a világ ellen harcol, amelyből az ő összetéveszthetetlen, egyedi arculatuk is született”.) Ez a gondolkodás, életérzés a saját nemzeti kultúra narratívája felől olvasva is megközelíthető, összehasonlító szemlélettel vizsgálódva azonban hamar megtalálhatók a nemzeti kulturális kódok érintkezési pontjai. Wenner

Éva ezeknek a találkozási pontoknak a föltérképezésére vállalkozott. Hogyan alakul ki a „triesztiség", ami sem olasz, sem szláv, sem német, „egyik sem külön-külön, hanem mindhárom egyszerre". Trieszt hozzájárulása az olasz kultúrához a pszichoanalízis. Ezen a ponton a dolgozat írója biztos fogódzót talál a Monarchia irodalmával való érintkezésekhez is. Ezeket néhány fontos téma (halál, a belső világ elemzése, családi kapcsolatok, öregség, betegség) köré csoportosítja, s az áttekintést egy meggondolt Svevo-Csáth-komparációval zárja. Utóbbi persze jó néhány további, s ugyancsak jellemző Krúdy-, Babits-, Kosztolányi- és Karinthy-párhuzamot kínál. Jóllehet a Nyugat valamennyi nagy írójának a pszichoanalízissel összefüggő írása, nyilatkozata még csak megközelítő teljességgel sem említhető. Egyetlen fontos szakirodalom, Harmat Pál könyve azonban *(Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis)* mindenképpen segítette volna a tájékozódást. Csáth kétségkívül ugyanazt a betegség-problematikát szólaltatja meg, ami Svevót is izgatja. A lelki élet filozófiai és szaktudományos artikulációja Csáth műveiben is akkor inspiratív, amikor ez az artikuláció valami miatt tiltott, de újra és újra – még ha ártó, rejtett ösvényeket is talál – ki akar törni és betegséget okoz. Alighanem azoknak van igazuk, akik a „betegség"-ben nem a „torz" dekadens beépítését látják, hanem azt a hermeneutikai peremhelyzetet, amelyben lehetőség nyílik ugyan új kérdések megfogalmazására, a válaszadás azonban roppant kétséges, hiszen amibe belepillantunk, valójában megragadhatatlan.

A pszichoanalízis az irodalomtudomány egyik fontos interdiszciplináris partnere, nem azonos a negatív csengésű pszichologizálással. Az irodalmi művek és folyamatok pszichoanalitikus értelmezése olykor kiábrándítóan szegényes és reduktív lehet. Wenner Éva jó érzékkel találja meg az egyensúlyt, s korrekt eszmefuttatásokban igazolja, hogy pszichoanalízis és irodalom főként annak az elsüllyedt lelki Atlantisznak a tanulmányozásában jut közös nevezőre, amire csak következtetni lehet, ami csak rekonstruálható, de soha el nem érhető. Az értekezést olvasva mintha Kosztolányi magabiztos kijelentése sejlene föl az irodalom primátusáról: „az irodalmi alkotás a lelki élet oly tudattalan mélységéből táplálkozik, ahová még a lélekelemzés se jutott el".

Az értekezés érzékeny elemzésekben vizsgálja az irodalmi művel analóg életanyagot (miként születik műalkotás az életből, miközben azonnal el is veszíti életbeli állampolgárságát). A csapda minden hasonló szándékú munkálkodás számára az, hogy a nem-fogalmi artikulációt olykor mégiscsak fogalmi nyelven kell megragadni. Ámde ha sikerülne is elérni valamilyen kényelmes pozíciót, megértés-sémát, interpretációs technikát, a lélek nyelvének nincs csalhatatlan elmélete. Noha az emberi szubjektum, a személy – a pszichoanalitikus gyakorlat fölfedezése ez – eredendően nyelvi természetű. A mű nyelve viszont sokféleképpen tanulmányozható. A pszichoanalitikus jelenségeket tárgyul választó műben például az álomnak, nappali álmodozásnak, fantáziának, tünetnek, egyáltalán mindenféle alogikus kapcsolatnak a (metaforikus) nyelvi eszközei hívhatók segítségül. A „sugalmazás narrációjának" (Thomka Beáta kifejezése) nyelvi-poétikai magatartásait most inkább csak további kutatásra váró feladatként említem.

A harmadik pillér Svevo három regényének elemzése. Meglepő, hogy a két első regény *(Una vita, Senilità)* tárgyalása alaposabb, a főmű *(La coscienza di Zeno)* vázlatosabb. Talán igaza lehet a 60-as években olvasónaplót író Németh Lászlónak, aki Svevo nevével először az *Iszony* német kiadásának borítóján találkozott. A ma is oly divatos reklámfogás

Proust, Joyce és Svevo szentháromsága mellett említette a magyar regényt. Némethet *A vénülés évei* első átfutása nem győzte meg arról, hogy a három név összetartozik. Igaz, a második olvasás sem. Véleményét csak a *Zeno tudata* módosította, s minden bizonnyal nemcsak a kultúrtörténeti dokumentum nyűgözte le. A Monarchia szellemi életének Svevo életművével való végtelen gazdagságú összefonódása itt tapasztalható meg leginkább. Ám az eszme- és művelődéstörténeti kuriózumon túl adott egy izgalmas regényforma, melyben az elbeszélés és regényszerkezet egybesimul a pszichoanalitikus naplóval, a regény anyaga a pszichoanalitikus kezelés anyagával. Irodalmiságnak és pszichoanalízisnek ebben a regényben különös és sokszoros egymásmellettisége jön létre. Wenner Éva árnyaltan mutatja be a regény időszemléletét, a mű poétikájának főbb vonásait (nyelv, műfaj, kompozíció, narratív szintek és rétegek, a regénytér poétikai interpretációja) inkább csak jelzi. Nem kétséges, a pszichoanalízis fölszabadítja a tudatfolyamatok ábrázolását. De milyen poétikai konzekvenciákat, milyen új narratív módozatokat jelent mindez? Az *Una vita* korai önreflexiós regényként is fölfogható: egy „mesalliance”-ba ágyazott metanarráció. *A vénülés évei*ről pedig azt olvassuk, hogy kulcsregény. Vajon nem minden regény kulcsregény?

Wenner Éva munkája hatalmas anyagot mozgat, s jelentős hozzájárulás mind a modern olasz irodalom, mind a Monarchia-irodalom kutatásához. A könyv érdekességét növeli, hogy negyvenkét fotóreprodukció is helyet kapott benne. A Monarchiabeli Trieszt városképeit, életmódjának dokumentumait John Gatt Rutter *Alias Italo Svevo* című kötetéből és a *Trieste Romantica* albumból válogatták. Az Áron Hector Schmitzként a zsidó egyházközség anyakönyvébe bejegyzett gyermek családi képeivel kezdve sok-sok kuriózumot találunk itt. Például James Joyce portréját 1918-ból, a hamarosan eltűnő világ végnapjaiból.

Olasz Sándor

Szerkesztői asztal

A Szegedért Alapítvány művészeti kuratóriumának Gregor József-díját 2010-ben *Olasz Sándor* irodalomtörténész, lapunk főszerkesztője vehette át 2010. március 6-án a Szegedi Nemzeti Színházban tartott gálaműsoron.

*

Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata 2010. március 15-én Ünnepi Díszközgyűlésen a Városháza dísztermében adta át a 2010-es városi kitüntetéseket. *Olasz Sándor* irodalomtörténész, lapunk főszerkesztője „Pro Urbe" kitüntetést kapott.

*

A tojás metamorfózisa. Harci sisak, váza, korona, pamutgombolyag és pénzérme – hétköznapi tárgyak nem hétköznapi módon – tojásból megformázva. Ilyen különleges alkotásokat, remekműveket készít tojáshéjból immár több mint tizenöt éve *Szutor Gabriella* iparművész, melyekből egyedülálló kiállítás volt látható a szegedi Kass Galériában. A több mint 110 darabból álló tárlat anyagából válogattuk e számunk illusztrációt.

A Tiszatáj Könyvek sorozatban hamarosan megjelenik Gábor Miklós arcait, szerepeit bemutató kötet *Hamlet visszanéz* címmel. *Sándor Iván* esszéit *Féner Tamás* fotói kísérik, bemutatva a huszadik század egyik legnagyobb magyar színészének pályafutását. A kötetet Annus Gábor tervezte.

Májusi számunk tartalmából

GRENDEL LAJOS, KISS LÁSZLÓ, VÁRI ATTILA prózája

ZALÁN TIBOR, TORNAI JÓZSEF, GÖMÖRI GYÖRGY versei

POSZLER GYÖRGY, FUCHS ANNA, TÓTH-CZIFRA JÚLIA tanulmánya *Kosztolányi Dezsőről*

Kritikák *Pintér Lajos, Rakovszky Zsuzsa, Tőzsér Árpád* könyveiről

LAJTA GÁBOR írása *El Kazovszkij*ról

Ára: 500 Ft
Előfizetőknek: 400 Ft

Jövőnk energiája

mvm paksi atomerőmű

nka
Nemzeti Kulturális Alap

9 770133 116008 10004